

Wonen in Helmond

Wonen in Helmond

Colofon:

© Helmond, 2002.

'Wonen in Helmond' is een gezamenlijke uitgave van:

- Archeologische en historische vereniging 'Helmont'
- Heemkundekring Helmond-Peelland
- Stichting Industrieel Erfgoed Helmond
- Stichting Monumenten Werkgroep Helmond

Redactie: Jeroen van der Heijden
Sanne Vonk
Cor Wildenberg

Lay out: tekststudio philipsen
Beek en Donk

Druk: Vane Druk
Helmond

Afbeelding achterzijde: Helmond in 1925

Inhoud

'Historisch Helmond' verenigd	5
Een Duitse enclave in Mierlo-Hout; de Helmathuizen <i>door Giel van Hooff</i>	7
Herinneringen van Bert Kruidering aan de Helmathuizen <i>door Giel van Hooff</i>	19
Helmond trendvolger; filosofie van het bouwen en wonen in de 20e eeuw <i>door Henk Berkers en Frans Smulders</i>	25
'Gewoon wonen in een monument' <i>door Michael Rieter m.m.v. Jan van Bussel</i>	45
De geboorte van woningbouwvereniging Algemeen Belang <i>door M. Van Houten-de Bode</i>	55
Van onder de vloer tot boven in de kap; archeologie, geschiedenis en restauratie van de Vleeschhouwerij te Helmond <i>door Theo de Jong, Jan Jansen en Sanne Vonk</i>	61

‘Historisch Helmond’ verenigd

Het verleden van Helmond staat al jaren in de belangstelling bij een steeds groeiende groep geïnteresseerden. In de loop van de jaren ontstonden diverse verenigingen en stichtingen, die zich ieder vanuit hun eigen invalshoek bezig houden met de cultuurhistorie van Helmond.

De kernactiviteit van de Vereniging Helmont is archeologie. Sinds het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw heeft deze vereniging veel opgravingen verricht. In het verenigingsgebouw aan de Dijksestraat liggen de ‘gevonden voorwerpen’, de tekeningen en de onderzoeksrapporten als bewijs van ontelbare welbestede uren vrijetijdsbesteding.

De Monumenten Werkgroep Helmond is gespecialiseerd in het behoud en herstel van gebouwen. De werkgroep is zeer alert bij sloopplannen van bijzondere panden. Meerdere malen zijn met succes procedures gestart om een gebouw op de rijksmonumentenlijst te krijgen. De afgelopen jaren is met veel inzet het pand De Vleeschhouwerij in de Kerkstraat beheerd. Door de bemoeienis van de Monumenten Werkgroep Helmond is gedurende de restauratie van de Vleeschhouwerij ook archeologisch onderzoek verricht.

De ontwikkeling van de nijverheid en industrie heeft de aandacht van de stichting Industrieel Erfgoed. Deze stichting verzamelt voorwerpen, documentatie, foto's, verhalen en publicaties over het werkend verleden van de Helmonders. De kennis die daarbij wordt opgedaan vindt zijn weg in het verenigingstijdschrift dat dan ook ‘Werkend Verleden in Helmond’ als naam heeft.

De heemkundekringen Helmond-Peelland en Bijstervelds Broek hebben vanouds een ruime aandacht voor alle aspecten van de Helmondse cultuur en Helmonds rol in haar omgeving. Lezingen, excursies en publicaties zijn de hoofdmiddelen om de eigen leden en andere geïnteresseerden op de hoogte te stellen

van allerlei wetenswaardigheden op het gebied van geschiedenis, aardrijkskunde, genealogie, dialectologie, volkskunde enz. Heemkundekring Helmond-Peelland kent sinds haar vijftigjarig bestaan in 1998 een uiterst actieve groep van ruim twintig personen, die wekelijks actief met de bewoningsgeschiedenis van de Helmondse binnenstad bezig is.

De laatste jaren zoeken de verenigingen meer en meer samenwerking. Vooral bij het behoud en beheer van waardevolle objecten – monumentale panden, speciale bomen etc. – maar ook bij andere gelegenheden vinden de clubs elkaar. Zo wordt bijvoorbeeld gewerkt aan een gezamenlijke website.

In februari 2001 is een redactionele samenwerking tussen de verschillende cultuurhistorische verenigingen aangekaart. De inspanningen van de Vereniging Helmont, de Monumenten Werkgroep Helmond, de stichting Industrieel Erfgoed en de Heemkundekring Helmond-Peelland hebben geleid tot dit boekwerkje. Elke club heeft een bijdrage geleverd op haar eigen aandachtsveld met als centraal thema: ‘wonen in Helmond’. U vindt artikelen over de Helmondse woningbouwverenigingen, de archeologie en de restauratie van de Vleeschhouwerij, de filosofie van het bouwen en wonen in een stad in de twintigste eeuw en over de Helmathuizen aan de Buiten Parallelweg.

De redactie is trots op het resultaat van deze samenwerking en spreekt de hoop uit dat dit initiatief een vervolg krijgt. Dank aan de besturen van de clubs die de redactionele samenwerking hebben ondersteund en die de publicatie hebben mogelijk gemaakt.

Het blijkt dat de gezamenlijke inspanning van clubs, met ieder hun eigen doelstellingen en identiteit, tot een prima resultaat kan leiden.

Voor de leden van Heemkundekring Helmond-Peelland geldt deze publicatie als uitgave 2002 nummers 1-2 van het Helmonds Heem.

Een Duitse enclave in Mierlo-Hout: de Helmathuizen

Giel van Hooff

Wie tussen Helmond en Eindhoven spoort moet het welhaast zeker zijn opgevallen: die eigenaardige rij huizen aan de noordelijke parallelweg, vlakbij de spoorwegovergang op 't Hout. Ongewoon qua formaat en qua uiterlijk, nogal Duits aandoend. De huizen die de huisnummers 102 t/m 111 dragen heten dan ook in de volksmond de Duitse Huizen, maar worden ook wel Helmathuizen genoemd. Sommigen menen dat deze laatste benaming een verbastering van Heimathuizen is, maar zoals we verder op in dit artikel zullen laten zien, zijn beide benamingen even doeltreffend en juist.

Het begin ligt in 1918. Of eigenlijk nog eerder, met de Eerste Wereldoorlog, die de economieën van alle betrokken landen, maar ook van Nederland, helemaal op hun kop zette. In Nederland viel de buitenlandse concurrentie voor een belangrijk deel weg. Tegenover grote problemen rond de grondstofvoorziening kreeg de industriële nijverheid in Nederland ook allerlei nieuwe kansen. Producten die voorheen normaal gesproken uit Duitsland of bijvoorbeeld Groot-Brittannië kwamen, konden nu met winst door de vaderlandse bedrijven vervaardigd worden. Zo ook naai-garens en veters.

Carp

De Helmondse firma Carp die over een veredelingsbedrijf van weefgarens beschikte stapte met buitengewoon succes als nieuwkomer op deze markt, die voorheen vrijwel geheel beheerst werd door het buitenland. Zolang de oorlog duurde was de firma vrijwel monopolist en maakte dito winsten (1917 f 422.000; 1918

De Helmathuizen als inspiratiebron? (Chr. G. Knol, Helmond als industriecentrum, als woonstad (Amsterdam, 1924 pag. 35)

f 1.297.000).¹ Bij deze expansie werd het bedrijf (in 1918 omgezet in een NV) geholpen door de hypothecaire kredietfaciliteiten van de Nederlandsche Indische Escompto Mij. te Amsterdam. Waar zij de kennis en machines vandaan haalde om garens en vlechtwerk, zoals veters, te maken, is niet duidelijk.² Maar het ligt voor de hand dat het redelijk nabijgelegen Rheinland waarmee de Helmondse textielnijverheid al zeer lang contacten onderhield, een belangrijke bron is geweest.

Helmat in Helmond

Aangelokt door de mogelijkheden in Nederland en gedreven door de slechte economische toestand en vooruitzichten in eigen land vestigden diverse Duitse ondernemers zich na afloop van de oorlog in Nederland, in de meeste gevallen in de grensstreek. Zo is ook een aantal personen uit Barmen, hét exclusieve centrum van de Duitse vlechtwerkindustrie en de daarmee verbonden machinefabricage, in Helmond terechtgekomen. Of zij zelf de keus voor Helmond als vestigingsplaats hebben gemaakt of dat zij aangelokt zijn door de aanwezigheid van de firma Carp? Het is onbekend. Hadden zij wellicht al langer contacten in Helmond? De opheffing van het aloude Helmondse textielbedrijf van de fa. Bogaers & Zonen aan de Kanaaldijk naast Begemann, in 1917, waarmee een aardig bedrijfscomplex ter beschikking kwam, heeft waarschijnlijk een positieve stimulans betekend.

De start

In de loop van 1919 komt de NV Helmondsche Machine & Textielabriek, kortweg Helmat³ in bedrijf. Zoals de naam al aanduidt kende het bedrijf twee poten, een afdeling waar vlechtmachines werden vervaardigd en een tweede waar vlecht- en kantwerk werd geproduceerd. In juni van dat jaar dient de NV een aanvraag in voor een dergelijk bedrijf. De bijbehorende bescheiden zijn echter verloren geraakt. Binnen een maand verleende de gemeente de vergunning, met nadere bepalingen omtrent de gebezigde krachtbronnen: een verbrandingsmotor en electromotoren.⁴ De NV neemt de bestaande telefoonlijn en het daarbij behorende nummer van Bogaers over. Verder meldt de plaatselijke krant begin september een ongeluk met een arbeidster die met haar hand tussen de machine is gekomen en per rijtuig naar de arts vervoerd moest worden.⁵ Over de bedrijfsactiviteiten zijn we vervolgens schaars ingelicht. Nadere gegevens zijn vanuit Helmondse gemeentelijke bronnen niet voorhanden.

Personeel en gebouwen

Namen van de directie, laat staan personeelsleden, zijn amper bekend. De aard en omvang van het personeelsbestand evenmin. Men zou een stroom van werknemers vanuit Barmen en omgeving naar Helmond verwachten, maar deze is niet terug te vinden. De hoofd-directie is welhaast zeker vanuit

Barmen gevoerd, door een zekere Karl Albertz, over wie niets naders bekend is. Eén enkele naam van een onderdirecteur is bewaard. Het betreft August Köhne, die zich in januari 1920 vanuit Barmen in Helmond vestigde. Ook heeft de komst van Wilhelm Keller, een koopman uit Elberfeld, en de metaalbewerker Hugo Schmitz hoogstwaarschijnlijk met de Helmat van doen. Van Walter Kürschner, over wie verderop meer, weten we zeker dat hij bij de Helmat werkzaam was. Wellicht dat diverse personeelsleden formeel te Barmen bleven ingeschreven hoewel zij feitelijk in Helmond woonachtig en/of werkzaam waren. Zo vindt in Helmond de officiële bekendmaking plaats van het voorgenomen huwelijk van een zekere Julius Ernst Herzog, inwoner van Barmen.

In december 1919 vindt de formele overdracht van de bedrijfsgebouwen en annex terreinen plaats, waarvoor de NV f 120.000 neertelt,⁶ een fors bedrag. Ook hier zien we dezelfde hypothecaire kredietverlener als bij Carp optreden. In 1920 komt de produktie verder op gang voor zover dat althans is op te maken aan de hand van de sterk toegenomen afname van water van het gemeentelijk waterleidingbedrijf ten opzichte van het voorgaande jaar.⁷ In januari 1920 dient het bedrijf een aanvraag in voor de bouw van een bescheiden ververij (81 m²) bij het bestaande bedrijf aan de Kanaaldijk. Het is een traditioneel -in eigen beheer-

uitgevoerd bouwwerk, maar de inrichting is wel voorzien van centrale verwarming, voor die tijd modern.⁸

Het einde

De economische crisis die West-Europa dan al gauw teistert gooit roet in het eten. Vermoedelijk dreigden de behoorlijke investeringen op korte termijn geen of amper rendement af te werpen. Dat is voor een buitengewone aandeelhoudersvergadering begin januari 1921 te Amsterdam reden tot liquidatie te besluiten. Blijkbaar komt dit besluit tot vrijwillige stopzetting te laat, want drie maanden later, op 14 april, wordt alsnog het faillissement uitgesproken. Sommige medewerkers hebben wellicht het faillissement al aan zien komen. Een van hen, Walter Kürschner,⁹ begint met behulp van de Tilburgse koopman De Brouwer, eind 1920 een vlecht- en kantfabriekje in de Bindersestraat, met achttien machines. Van de Helmat? Wie het faillissement aanvraagt is onbekend.¹⁰ De belangrijkste schuldeiser is de al eerder genoemde Nederlandsche Indische Escompto Mij, die zowel het fabrieksgebouw als het overgrote deel van de inventaris tot onderpand heeft. In november 1921 vindt de openbare verkoop hiervan plaats. De opbrengst van machinerieën en andere roerende goederen plus het fabrieksgebouw en terrein, in het totaal f 111.000, is echter bij lange na niet voldoende om het verstrekte krediet à f 549.000 te dekken.

Afwikkeling

De plaatselijke Lotichiusbank is vervolgens de grootste geldschieder geweest en heeft de fabrieks-woningen (waarop we verderop uitgebreid ingaan) als onderpand. Grote schuldeisers zijn verder de garenleverancier D. Bles & Sons te Manchester en enkele agenturen in Amsterdam, met name Frese & Hogeweg, de NV Agentuur- en Commissiehandel v/h W.H. Kahmann, naast de Fa. C.M. Seemann en de daarmee verbonden handelsmaatschappijen Manders, Seemann & Co's te Amsterdam en Parijs. Plaatselijke leveranciers zoals expediteur J. van Bussel en W. Wijnen & Zn zijn slechts voor betrekkelijk geringe sommen getroffen. Alleen Cor Sanders en de fa. Roxs zijn voor grote bedragen aangeslagen.

De afwikkeling van het faillissement neemt ruim tien jaar in beslag, mede door de houding van de firma Bles.¹¹ Cor Sanders gaat voor een deel van zijn vordering in

beroep om als preferente crediteur aangemerkt te worden, wat hem bij vonnis van de Roermondse rechtbank in april 1932 wordt toege-wezen.

Uiteindelijk moet het overgrote deel van de schuldeisers zich tevreden stellen met een schamele 3,7 % van hun vordering. De Koninklijke Nederlandsche Machinefabriek v/h E.H. Begemann, buurman, koopt in november 1921 voor f 80.700 de bedrijfsgebouwen, om er hun uitbreiding te realiseren. Waar de inventaris (ruim f 30.000 opbrengst) is gebleven, is onduidelijk, maar de gemachtigde verkoper, de Escompto Mij, zal wellicht een deel hiervan ondergebracht hebben bij een ander belang van hen, het nabijgelegen Carp. Zeker is dit niet. Bij de opheffing van de vlechterij van Carp, eind jaren twintig, worden vlecht-machines verkocht, maar in de bewaard gebleven verkoop-aantekeningen staan geen Helmatmachines vermeld.¹²

Voorzicht Helmathuizen nrs. 110-111. (Gem. Helmond, Bouw- en Woningtoezicht)

De portierswoning, ook wel huis Keizers genoemd, ca. 1990. Foto J. v.d. Heijden

De woningen

Eind juli 1919 dient de NV bij de gemeente Helmond een bouwplan in voor een portierswoning in Duitse stijl, naar een ontwerp van de Düsseldorfer Bau-Ingenieure Viktor Schütz & E. Bangert. Deze betonbouw is een opvallende creatie, waarbij in Duitse traditie de gevel rijk bepleisterd is. Hoe het resultaat er werkelijk heeft uitgezien was niet meer te achterhalen aan de hand van foto's uit die tijd. Van deze hoek van Helmond zijn geen opnames uit begin jaren twintig bewaard. Maar hoogstwaarschijnlijk is de woning wel met een plat dak, conform het ingediende plan, gerealiseerd. De tweede eigenaar, de firma Begemann, laat in 1926 een dak met twee dakkapellen en een trap naar de bovenverdieping aanbrengen, waar

twee zolderkamers komen. Zodoende worden de gebruiksmogelijkheden als woonhuis vergroot. Het huis zou lange tijd als woning voor een van de ambten bij de firma Begemann dienen. Het stond bekend als het pand Keizers, naar de heer Huub Keizers, die het huis het langst bewoond heeft. In 1993 viel het pand met de rest van het Begemanncomplex onder de slopershamer.¹³

Naar 't Hout

Drie maanden na deze eerste bouwaanvraag richt de directie van de Helmat zich tot het College van B&W van Mierlo met het voornemen om 'eenige gebouwen bestemd voor woonhuizen voor het personeel' op te richten.¹⁴ De plannen bestonden al langer. De plaatselijke krant brengt in ieder geval al medio september het bericht dat Helmat met subsidie uit rijkskas woningen gaat bouwen. Het college van Mierlo reageert voortvarend en verleent bij besluit van 29 oktober haar medewerking. De Helmat heeft op het moment van aanvraag al een concreet bouwplan met een bijbehorende locatie. Het verzoek is voorzien van drie uitgewerkte tekeningen, die niet van een signatuur voorzien zijn maar uit dezelfde koker komen als het eerste bouwplan. Het plan voorziet in een aangesloten bebouwing langs de parallelweg te Mierlo-Hout van twaalf gelijksoortige woningen met een wisselend vloeroppervlak en inhoudsmaat.

De vier grootste tellen 448m³, dan is er een blok van twee met ieder 437m³, een dito van 371m³ en dan volgen twee blokken met samen vier huizen met ieder een inhoud van 340m³. In de ruime tuinen achter de huizen is een stal voorzien. Het gaat al met al om forse huizen, duidelijk bestemd voor het middenkader en hoger personeel. Nadat de directie toestemming van de gemeente heeft verkregen, gaat ze over tot aankoop van de bedoelde percelen. Deze worden eind februari 1920 voor f 3600 officieel eigendom van de Helmat.¹⁵ Vervolgens vindt de gunning van het bouwwerk plaats, maar daarover zijn geen gegevens voorhanden. Het ontwerp is Duits en een deel van de bouwwijze en bouwmaterialen ook. De uitvoering echter Nederlands dan wel Houts. Een van de aannemers ter plaatse, de fa. P. H. Roxs van Heeswijk neemt het karwei aan

Geen Ersatzbau!

Precieze details over de uitvoering zijn in de bouwtekeningen niet te vinden. Maar uitgangspunt was het Duitse blokkenbouwsysteem van de al eerder genoemde Düsseldorfer firma Schütz en Bangert, een modulair systeem van bimsbetonblokken.¹⁶ Dergelijke vormen van systeembouw stonden na afloop van de Eerste Wereldoorlog in grote belangstelling met name met het oog op een snelle en goedkope wederopbouw. Vooral in Duitsland werd op dit gebied veel geëxperimenteerd maar in Nederland was eveneens

veel belangstelling, vooral vanuit de hoek van betrokkenen bij de sociale woningbouw. Deze interesse werd gestimuleerd door de schaarste aan bouwmaterialen en dito hoge prijzen. De firma Schütz en Bangert zag klaarblijkelijk wel mogelijkheden in Nederland en vestigde - gestimuleerd door de contacten met de Helmat? - een filiaal te Helmond. Hun bedrijf vond een onderkomen in een deel van de voormalige weverij van Huijsmans aan de Waardstraat. Wie hier de leiding had en wat de activiteiten precies behelsden is onbekend. Officieel was Ernst Bangert hier met zijn bedrijf gevestigd maar al midden juni 1921 wordt de onderneming formeel opgeheven.¹⁷ Zijn naam komt ook niet voor in het Helmondse bevolkingsregister, evenmin als die van Schütz. Het Helmondse filiaal staat wel als zodanig op de lijst van de schuldeisers bij de vaststelling van de faillissementsuitkering in 1932. Wellicht dat de opheffing verband houdt met een grote opdracht in Amsterdam. Daar werden in de loop van 1921 twee dubbelwoningen en twee series van elk acht woningen naar het systeem van Schütz en Bangert gerealiseerd, aan de Castorlaan en het Castorplein in Tuindorp Oostzaan, in Noord.

Het was de bedoeling dat de NV Holle Beton Steenindustrie te Helmond de uitvoering van het systeem in Helmond op zich zou nemen. Deze firma leverde de betonblokken kant en klaar (waar-

Dit reclamebiljet is het enig bewaard gebleven document van de NV Holle Beton Steenindustrie. Het is ongedateerd maar wellicht is het uitgegeven bij gelegenheid van de expositie op de Jaarbeurs in 1921. Het vermoeden dat er een relatie bestaat tussen de firma en het Ingenieursbureau van Schütz & Bangert wordt versterkt door een merkwaardige taalfout. De gebruikte afbeelding van de Helmathuizen berust op een ontwerp-tekening. Hierop is goed te zien dat ook luiken bij het oorspronkelijke ontwerp hoorden. Het ontwerp is nooit in deze vorm gerealiseerd. Ersatzbau, surrogaatbouw, had - vooral vlak na de oorlog - een kwalijke naam. (Historisch Informatiecentrum (HIC) Helmond, Documentatie 4.4.6.2)

56 3128

Woningen voor de N. V. Helmat te Helmond gebouwd.

N. V. Holle Beton Steen Industrie te Helmond.
H. B. S.

Vervaardiging van **U-L-F** en **A** steenen uit Bimsbeton.
 System Schütz & Bangert, Helmond en Düsseldorf.
 — Door patent beschermd. Patenten in het buitenland aangevraagd. —

Geen „Ersatzbau“.

Goedkope bouwmethode voor metselwerk met holle ruimten. Korte bouwijd. — Besparing van metselwerk 30 tot 55%. — Besparing van pleisterkalk. — Door autoriteiten erkend en aanbevolen.

Vervaardiging machinaal op de Fabrik of door handbedrijf op het bouwterrein.
 Geen gebruik van kolen.

Metselverband met **F** steenen 20, 35, 50, 65 cm en dikker.

Benodigd materiaal voor 1 M³ metselwerk: slechts 135 steenen en 60 liter mortel.

Doelmatige en snelle bestrijding van den woningsnood.

Doelmatige en snelle bestrijding van den woningsnood.

bij het onduidelijk is waar hun werkplaats was) ofwel de kennis en materialen om de blokken op de bouwplaats te vervaardigen. En daarnaast uiteraard ook de kennis en ervaring om met het systeem in de praktijk aan de slag te kunnen. In februari 1920 exposeerde de NV Holle Beton Steenindustrie met een proefhuisje op de vierde Jaarbeurs te Utrecht. Het ontwerp was blijkbaar weinig sierlijk en had volgens een verslaggever het meeste weg van een garage. Wellicht dat de grove maatvoering een succes in de weg stond? Sowieso ebde de aandacht voor de systeembouw vrij snel weg. Het bleek toch veelal geen

blijvend alternatief voor de traditionele bouw, vooral niet in Nederland met zijn sterke traditie van baksteenarchitectuur. Van de Holle Beton Steenindustrie is verder niets meer bekend.¹⁸ Jammer, zo zou Helmond nog tot een innovatiecentrum voor de bouw uit hebben kunnen groeien.

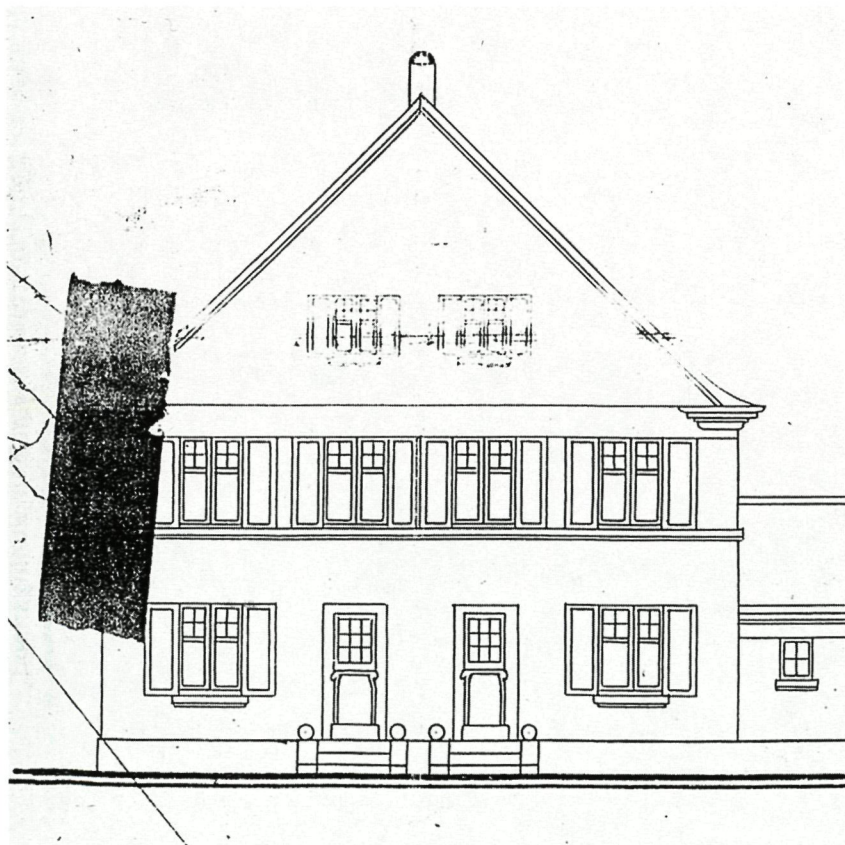
De huizen na het faillissement

De uitvoering verloopt klaarblijkelijk weinig voorspoedig. De woningen zijn tenminste op het moment van faillissement van de Helmat nog niet voltooid. Was het gebrek aan bouwmaterialen of een tekort

aan financiën? Hoe dan ook, vrijwel direct na het faillissement verzoekt de Lotichiusbank, die de woningen als hypothecair schuldeiser overneemt, om overname van de rijkssubsidie ten behoeve van de afbouw. Onder toezicht van Lotichius zijn ze daarna afgebouwd.

Deze bank zou trouwens de panden pas officieel in eigendom verwerven bij de publieke veiling op 10 oktober 1921. Volgens overlevering heeft het complex geruime tijd onafgebouwd leeggestaan, wanneer ze precies voltooid zijn en bewoond werden is niet bekend. De inmiddels tot tien woningen beperkte bouw, verdeeld over twee blokken, is in ieder geval eind jaren twintig bewoond.

De voorgevel van nrs. 102 en 103 (Gem. Helmond, Bouw- en Woningtoezicht)

Eigenaren

Naar verluidt is de firma Roxs aan het karwei ten onder gegaan, maar dit zal niet waar zijn. Officieel werd het bedrijf, dat ook gevestigd was aan de Houtse Parallelweg, in 1957 opgeheven.¹⁹ Zij zag in 1932 van haar vordering van iets meer dan f 15.000 slechts f 542 terug.

De Lotichiusbank liquideert in 1938. Haar directeur, Eugène van Berckel, neemt vijf woningen over - een wat merkwaardige constructie.²⁰ Vanuit Helmond gezien ging het om het voorste blok, met uitzondering van het derde pand. Dat huis was blijkbaar verkocht aan ene Jan Snijder.

Nog geen drie jaar later verkoopt Van Berckel zijn deel met een

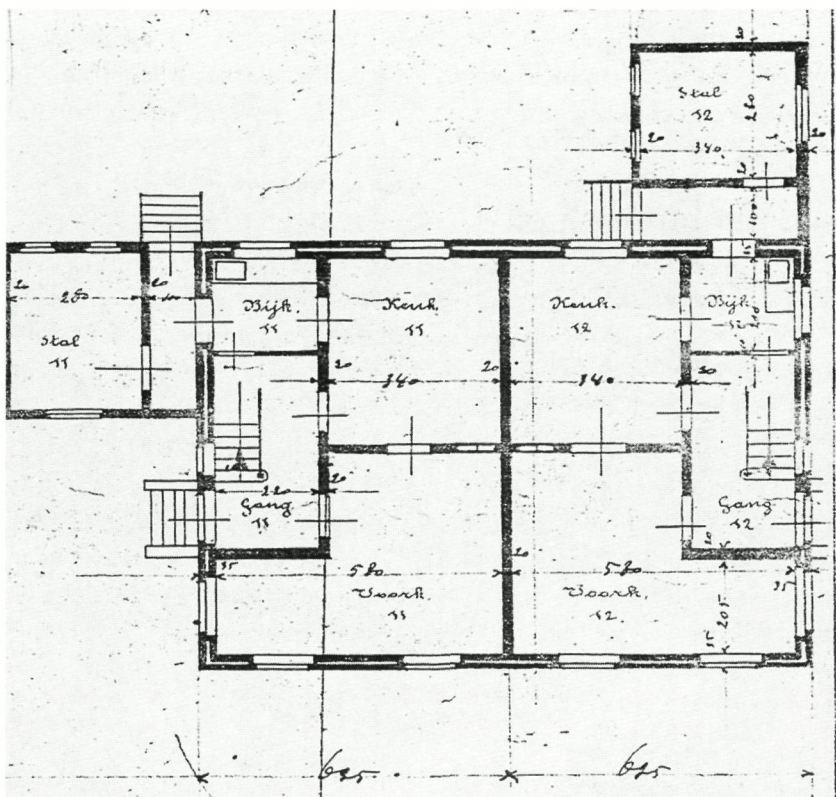
forse winst aan de voormalige Houtse molenaar A.J. van Stekelenburg.

Van Stekelenburg kocht van mejuffrouw Henriëtte Frencken later het tweede blok, de huidige nrs. 108 t/m 111.

Beide blokken hadden nogal wat oorlogsschade, met name glas en ramen. Dit als gevolg van de bevrijdingsstrijd, waarbij de spoorlijn en de kanaalverbinding inzet waren. Van Stekelenburg liet in 1949 (?) de schade herstellen door een van de huurders, Jan van Lieshout.

Tot begin jaren zestig verhuurde Van Stekelenburg de huizen. Van deze periode zijn de huren bekend. Ze geven een behoorlijke stijging te zien: van f 28,45 en f 34,60 in 1954 tot f 50,15 en f 61,25 in 1962.

De verschillen in de huurprijs hingen samen met de grootte van de woning. Desalniettemin waren de huren in verhouding tot vergelijkbare huizen absoluut laag. In 1961 overlijdt Van Stekelenburg en zijn erfgenamen besluiten daarop de huizen van de hand te doen. In 1963 gaan vier woningen over in handen van particulieren, waaronder slechts weinig voormalige huurders. De huizen zijn dan ook flink aan de prijs met f 15.000 en in een enkel geval f 17.000. In 1964 volgt het vijfde pand, in 1968 het zesde en in 1971 en 1972 de laatste twee. Zoals wel vaker voorkomt heeft de verkoop het uniforme uiterlijk van het complex niet bevorderd. De staat van onderhoud verschilt sterk. Bij een aantal woningen zijn

Het woningtype van 6,25 m breedte. (Gem. Helmond, Bouw- en Woningtoezicht)

De huizen in 1960/61. (collectie fam. Kruidering)

luiken aangebracht en ook ramen zijn vergroot. Toch blijven ze intrigeren!

Woningbouw door het Helmondse bedrijfsleven

Het was in de negentiende eeuw gebruikelijk dat ondernemers zich met de huisvesting van hun arbeiders bezighielden. Ten tijde van de thuisweverij betekende huiseigendom ook automatisch dat de betreffende huurder arbeidskracht van zijn of haar huurbaas was. Met de opkomst van de industriële nijverheid in de tweede helft van de eeuw veranderde de noodzaak enigszins. Ondernemers investeerden vooral in hun bedrijven en

hun vermogen zat grotendeels hierin vastgelegd. Ook middenstanders, renteniers en andere geldbeleggers gingen zich met arbeidershuisvesting bezighouden. In 1889 bezaten tien grotere fabrikanten, mede op basis van bezit uit het verleden, tezamen ongeveer honderdvijftig arbeiderswoningen²¹ Tot de komst van de woningbouwverenigingen bleven fabrikanten incidenteel arbeiderswoningen bouwen. Maar door de sturing van de overheid en met de komst van de woningbouwverenigingen wordt volkswoningbouw een publieke aangelegenheid.

Anders is het gesteld met de huisvesting van hoger geschoold

personeel. In Helmond kon dat, zeker ten tijde van de woningnood, vaak maar moeizaam een passende woning vinden. Al tijdens de Eerste Wereldoorlog nam de woningnood in Helmond ernstige vormen aan. Het was niet helemaal toevallig dat zowel de Helmat als Carp rond 1920 huizen voor hun middenkader lieten bouwen. Carp laat in 1920 de architect Cor Roffelsen een rij huizen ontwerpen aan de Steenweg. Bij de Helmat heeft wellicht ook meegespeeld dat men voor het Duits vakpersoneel aan smaak en gewoonten aangepaste huisvesting wilde bieden. De Helmathuizen telden in hun interieur enkele typische Duitse trekjes en vertrekjes, zoals we

Huisnummer, toen en thans	Naam hoofdbewoner	Medebewoners
30 = 102	W. J. van Lieshout x E. J. Thielen + 12 kinderen	
29 = 103	A. S. Kruidering x C. H. Visser + 2 kinderen	
28 = 104	W. H. Kam x M. Ch. E. van den Akker + 4 kinderen	M. W. Julius x S. K. de Richemont + 4 kinderen
27 = 105	J. Swinkels x Joh. M. Vogels	A. Th. Vogels, C. J. Bezemer
26 = 106	J. H. A. van den Bosch x M. E. Wabnitz	
25 = 107	J. L. van Lieshout x L. H. van Dijk + 5 kinderen	J. J. van Dijk
24 = 108	J. J. M. Bots x M. v.d. Vijfeyken / E. J. M. Bots x E. D//ijvelaar + 3 kinderen	
23 = 109	H. Donkers, J. H. P. Stienen	
22 = 110	G. F. Potzler x Chr. Vorlaufer + 1 kind	
21 = 111	J. Rosenberg x P. Kuiken + 2 kinderen	B. Rosenberg-Czerepow

Het huis van Potzler, Zuidelijke Parallelweg 22 (Album Potzler)

verderop zullen zien. Ook de stal met de nabijgelegen beerput, lijkt voorbestemd geweest te zijn voor het huisvesten van een Schwein. De grote stukken grond achter de huizen waren bedoeld voor de eigen teelt van aardappelen en groenten - een in Duitse arbeiderskringen wijd verbreide gewoonte.

De bewoners

Het was ondoenlijk om alle bewoners uit het circa 75-jarig bestaan hier te vermelden, ook al omdat deze niet allen bekend zijn. De Helmathuizen zijn ruim en werden soms ook voor meergezinsbewoning gebruikt. Daarnaast boden pand en tuin ook de mogelijkheid om aan huis een eigen werkplaats te hebben, zoals het aannemers- en timmerbedrijfje van Jan van Lieshout en de Metallo van Potzler. Een behoor-

lijk aantal personen heeft, soms wel tientallen jaren, een Helmathuis bewoond. Eén van hen is gevraagd zijn herinneringen op te halen. Zie daarvoor elders in dit nummer.

De bewoners vormden een mengeling van Houts volk, zoals de

familie Van Lieshout, oud-Helmonders en mensen die in Helmond werkzaam waren. Wat dat betreft was Mierlo-Hout in de twintigste eeuw toch erg gericht op Helmond.

De families Kam en Rosenberg (beide gezinshoofden waren werkzaam bij Begemann), Kruidering en Bots zijn hiervan voorbeelden. Van 1944 hebben we een overzicht.²²

Een extra Duitse dimensie

Eén markante bewoner heeft het begrip Duitse huizen wel een extra en enigszins macabere betekenis gegeven: G. Potzler. Veel is over hem niet bekend. Het belangrijkste aanknopingspunt vormt een fotoalbum in een voor de jaren dertig kenmerkende vorm: langwerpig, de omslag versierd met een fraai gedrukte kersentak op een groenige ondergrond en bijeengehouden met een bij-

De achterzijde met tuin van de woning. (Album Potzler)

Familiefoto uit het album van Potzler, genomen in de tuin van zijn huis.

passend dubbel koord. Bij het album hoort een verhaal dat overgeleverd is door de huishoudster van de oorspronkelijke eigenaar en bewoner van het Helmathuis Zuidelijke Parallelweg nr. 22.

Het album begint idyllisch met familiekiekjes in zonnige omstandigheden en op stap: bergen en burchten, welhaast zeker in Duitsland. Op een van de foto's vinden we voor het laatste een bevestiging: aan een toren hangt een duidelijk teken van de nieuwe Duitse tijd: een hakenkruisvlag. Of Herr G.F. (George) Potzler al een overtuigd aanhanger was van de nieuwe heilsleer, toen hij zich vanuit Duitsland in 1936 in Mierlo-Hout vestigde? Was hij wellicht eropuit gestuurd om het nodige voorbereidende werk te verrichten voor zijn oude Heimat en daarmee de Duitse inval te

vergemakkelijken?

Potzler bouwde als directeur van een klein metaalbehandelingsbedrijf dat hij achter zijn woning uitoefende - Metallo genaamd -

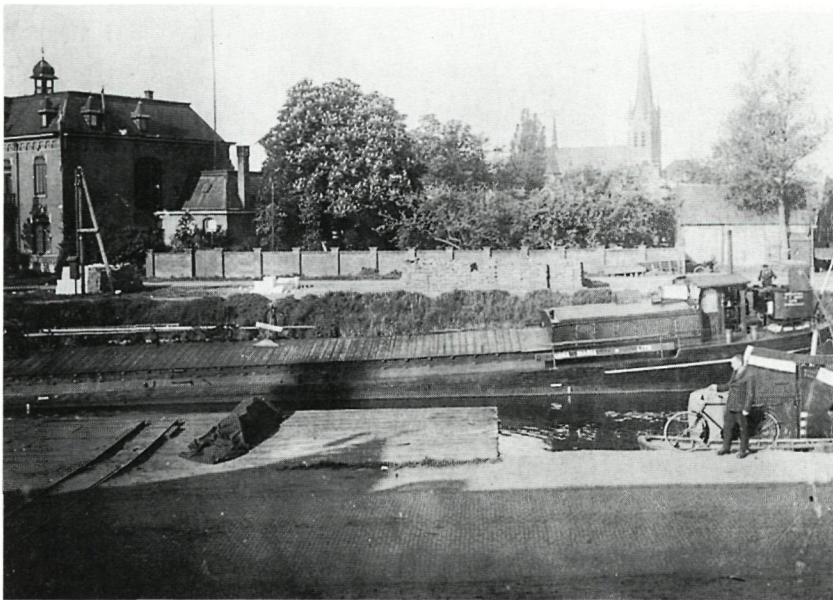
de nodige relaties op bij Rijkswaterstaat. Op zijn aanbeveling was een aantal medewerkers bij de kanaaldienst aangenomen.

Het album bevat enkele kiekjes van zijn nieuwe omgeving, waarbij Potzler een bijzonder oog heeft voor de kanaalzone. Bij een van deze foto's is een berekening gevoegd die aangeeft hoe met drie schepen en de nodige balken een oversteek te maken is. Is het toeval dat de Duitse pontonniers binnen circa een uur in 1940 op deze wijze een passage over de Zuid-Willemsvaart tot stand brachten?

Nadat de Duitse bezetting eenmaal een feit was, kreeg Potzler nog een andere belangrijke rol, namelijk als gastheer en vertrouwenspersoon van dr. Arthur Seyss-Inquart. Een broer van Potzler, die een generaalsrang bij de

Foto van de Zuid-Willemsvaart te Helmond uit het album van Potzler

Niet alleen van het kanaal te Helmond maakte Potzler foto's, maar ook te Beek en Donk. Hier vlak voor sluis 6. Aan de overzijde de tuin van Huize Vrededaal en op de achtergrond de Donkse kerk.

Waffen-SS en Abwehr bekleedde, was een oude studiegenoot van Seyss-Inquart. De laatste was dan ook bij het ouderlijk huis van Potzler regelmatig te gast.

Was Seyss-Inquart in het kader van deze oude vriendschapsbanden op 24 mei te gast in Mierlo-Hout, drie dagen voordat hij officieel tot Reichskommissar für den besetzten Niederländischen Gebiete zou worden uitgeroepen? Ja en nee: Seyss-Inquart had een gehandicapt kind, wat voor een lid van het superieure Herrenvolk geen pré was. Hij had het kind ondergebracht in Steensel en Potzler hield toezicht. Blijkbaar was zowel de aanwezigheid van Seyss-Inquart te Mierlo-Hout als zijn ophanden zijnde benoeming bekend bij de Britse Inlichtingendienst. In dit verband valt dan ook het bezoek van drie Britse

jachtvliegtuigen te verklaren op de bewuste avond aan de spoorlijn ter hoogte van de Helmhuizen. Ook toen al pretendeerde men precisiebombardementen af te kunnen leveren, maar u begrijpt uit de rest van het verhaal dat de huizen geen schade hebben geleden tengevolge van de oorlog. De Britse vliegeniers waren wel dichtbij maar, wellicht misleid door een aantal opstaande schilderskarren en aangetrokken door het lichtschijnsel dat enkele nieuwsgierigen veroorzaakten, kwam hun bom terecht op de hoek van de Kardiinaal van Enckevoirtstraat met de Parallelweg. Het treurige resultaat: vier burgerslachtoffers. Seyss-Inquart verliet direct na deze gebeurtenis in ijltempo het pand.

Potzler deed overigens geen moeite om zijn overtuiging te ver-

bergen. Op 11 mei, toen de Duitse bezetting een feit was, hing hij al de hakenkruisvlag uit. Volgens de herinnering van het toenmalige buurjongetje ergerde zijn moeder zich regelmatig aan de luide Duitse radiouitzendingen bij Frau Potzler. Van verdere pro-Duitse activiteiten door Potzler tijdens de volgende jaren is niets concreets bekend, maar er zijn aanwijzingen dat hij met geestverwante Rijksduitsers -waarvan er meerdere al langere tijd in de regio woonden- in contact stond.

Het fotoalbum

Potzler had een dienstmeid, mevrouw Van Moorsel, die uitstekend kon koken, zij had een leergang fijne keuken gevolgd. Seyss-Inquart vroeg haar om voor hem in Den Haag te komen koken. Zij heeft deze functie aangenomen. Dat verklaart haar aanwezigheid op een foto van het buitenverblijf van Seyss-Inquart in Oostenrijk.

Aan het eind van de bezetting keerde zij terug naar Mierlo-Hout. Met de bevrijding verdween de familie Potzler met de noorderzon uit Helmond. Het fotoalbum bleef achter. Mevrouw Van Moorsel heeft zich hierover ontfemd met het idee om het album te zijner tijd aan de rechtmatige eigenaar terug te geven. Het is er nooit van gekomen.

Noten

1 *Jaren van crisis*, pag. 225.

- 2 Wanneer de firma precies met vlechtwerk is begonnen, is uit het bewaard gebleven bedrijfsarchief niet te achterhalen. De vlechterij was in de jaren twintig niet onbelangrijk, maar nam wel in betekenis af [GA Helmond, Archief Carp, invnr. 970; bijvoorbeeld in augustus 1923 leverde de vlechterij 11,1% van de maandproductie (in guldens), in oktober 1928 5,4%].
- 3 In de bouwaanvraag voor de portierswoning dd juli 1919 is briefpapier met het opschrift NVLEKLO als bedrijfsnaam gebruikt, de voorganger?
- 4 GA Helmond, Nieuw administratief archief 1811-1912 [NAA], invnr. 159, volgnr. 143. Over de inrichting is dus niets naders bekend. Volgens een zoon van Walter Kurschner, Hans Kurschner, beschikte het bedrijf over een eigen elektriciteitsvoorziening en was uitgerust met modern materieel, waaronder 50 tot 60 draaibanken. [*Werkend Verleden* 6 (mei 1995) pag. 18-21].
- 5 *De Zuid-Willemsvaart*, 6-9-1919.
- 6 Dienst voor het Kadaster, Kantoor Eindhoven, Algemeen register, deel 160, volgnr. 784.
- 7 Gemeenteverslag Helmond 1919: 2071 m³, idem 1920: 3744 m³.
- 8 GA Helmond, Gemeentesecretarie 1913-1941, I, invnr. 989; Alex den Ouden, *Begemann Helmond, een documentatie* [Helmond 1993] pag. 29-35, meldt een knoopfabriek (uit 1915) en een lakkerij/beitserij (uit 1920) die ik niet heb kunnen plaatsen.
- 9 GA Helmond, Bev.Reg. 1913-1925, deel 10 fol. 175: Walter Kürschner [Barmen, 4-9-1872], weversbaas; vestigt zich met zijn gezin vanuit Barmen in oktober 1919 in Helmond. Voor de oprichting: GA Helmond, NAA, invnr. 159, volgnr. 186. Het bedrijf van Kürschner & De Brouwer gaat al gauw over de kop. Voor de verdere lotgevallen: *Werkend Verleden* 6 (mei 1995) pag. 18-21.
- 10 Rijksarchief in Limburg, Archief Rechtbank Roermond, faillissementsdossiers 1921/15.
- 11 GA Helmond, Archief Coovels, invnr. 370. Mr. Coovels was curator in dit faillissement en enige correspondentie hierover is in dit dossier bewaard gebleven.
- 12 GA Helmond, Archief fa. J.A. Carp, invnr. 830.
- 13 Gemeente Helmond, afdeling Bouw- en Woningtoezicht, dossier Kanaaldijk NW 33 (met dank aan Hans Vogels).
- 14 Streekarchief Deurne, Gemeentearchief Mierlo 1813-1932, invnr. 855, dossier 1919/202.
- 15 Dienst voor het Kadaster, Kantoor Eindhoven, Algemeen register, deel 160, volgnr. 784.
- 16 Het volgende is grotendeels gebaseerd op: M. Kuipers, *Bouwen in beton* [s-Gravenhage 1987] pag. 27.
- 17 Rijksarchief Noord-Brabant, Archief Kamer van Koophandel Eindhoven, Handelsregister 58-1386.
- 18 Zo ontbreekt het bedrijf in het Handelsregister in het archief van de Kamer van Koophandel te Eindhoven.
- 19 Dienst voor het Kadaster, Kantoor Eindhoven, Algemeen register, deel 160, volgnr. 784.
- 20 Het navolgende stuk is vnl. gebaseerd op documenten die mij welwillend ter inzage werden gegeven door de erven Van Stekelenburg te Mierlo-Hout.
- 21 Nijverheidsenquête Struve-Bekaar, Helmond.
- 22 *Mierlo 50 jaar bevrijd. Herinneringen* [Mierlo 1994] pag. 60-61.

Herinneringen van Bert Kruidering aan de Helmathuizen

opgetekend door Giel van Hooff

In 1934, kort na hun huwelijk, vestigden A. Kruidering, onderwijzer aan de Wilhelminaschool te Helmond, en zijn vrouw C.H. Visser zich in een van de Helmathuizen. Hier werd in 1939 hun tweede kind, Bert, geboren. Op een korte onderbreking na heeft hij daar tot 1972 gewoond. Bert Kruidering was zo vriendelijk om zijn herinneringen aan zijn oude(rlijke) woonomgeving op papier te zetten.

Indeling

De Helmathuizen zijn naar Duits model en op Duitse wijze gebouwd. De buitenmuren zijn ongeveer vijfendertig cm dik. Een spouw van tien centimeter, de bezetting van cement aan de buitenkant en de stuclaag aan de binnenkant vormen samen deze dikte. Ook de dragende muren zijn tamelijk dikke steense muren, zodat bij de doorgangen tussen de vertrekken brede drempels te zien zijn, gemaakt van eikenhout. De ramen zijn in verhouding betrekkelijk klein, met uiteraard diepe vensternissen. Ook de vensterbanken zijn van hout. Aan de buitenzijde zijn ophangijzers voor luiken te zien. De luiken zelf zijn

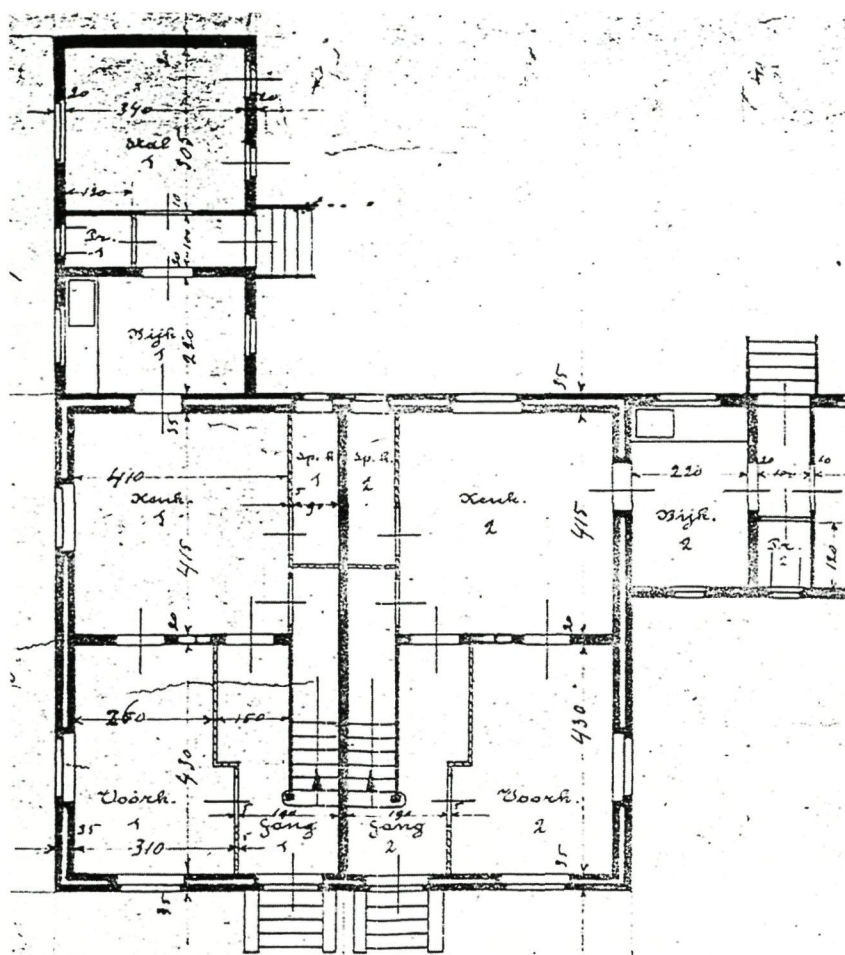
bij de oorspronkelijke bouw niet aangebracht.

Karakteristiek zijn de niveauverschillen. De begane grondverdieping ligt hoger ten opzichte van de omgeving, de weg en de tuin. Bij de voordeur is een trap met een stevige ijzeren buis als leuning, waaraan wij als kind heel wat geturmd hebben. Vanuit de kamer was een afstapje van zo'n tien à vijftien centimeter naar de keuken.

Tussen de keuken en het gangetje bij de achterdeur is ook weer een zelfde afstapje en tussen dit gangetje en de schuur achter ook een stenen trapje van drie treden. Om de achtertuin in te gaan moest men nog eens een trapje af.

Kenmerkend voor de Helmathuizen zijn de niveauverschillen. Hier dochter Kruidering bij het trapje achter naar buiten, 1939. [collectie fam. Kruidering]

Plattegrond van de Helmathuizen 102 en 103. De tuin van het linkerhuis lag deels achter het rechterhuis. (Gem. Helmond, Bouw- en Woningtoezicht)

In de achtermuur van de schuur zaten oorspronkelijk kleine poortjes, die later dichtgemetseld zijn. De poortjes waren waarschijnlijk toegang voor de varkenshokken.

De berging had oorspronkelijk geen buitendeur. Materiaal, zoals fietsen, moesten via het achtertrapje naar binnen worden gebracht. De berging had een bakstenen vloer. De muren waren aan de binnenzijde ruw bezet en je keek via de balken tegen de dakpannen.

De vloeren van de kamers waren van vurenhouten planken van onregelmatige breedte. Bij ons waren ze niet bedekt, maar bruin gebeitst. De vloer moest regelmatig in de was gezet worden. De keukenvloer bestond uit grijze en zwarte tegels in een geblokt patroon.

In de achterkamer was een ingebouwde provisiekast, een smalle ruimte met een klein raam aan de achterzijde. Voor zover ik me kan herinneren is dit kamertje in ons

huis bij de woonkamer getrokken. In de vrij grote achterkamer was weinig daglicht: één raam en het hiervoor genoemde kleine raampje van de provisiekast. Daarom hebben mijn ouders er een groter raam in laten zetten. Het kleine raampje keek merkwaardig genoeg uit op het terrein van de burens. De perceelgrens sloot dus niet aan op de grens tussen de huizen.

Vanuit de gang naar de voordeur ging een trap naar boven, een zeer comfortabele trap met vijfendertig centimeter brede treden van dik beukenhout. In de gang beneden waren deuren naar de voorkamer en de keuken. Een deel van de gang was bij de voorkamer getrokken.

Op de eerste verdieping waren twee kamers. De kamer achter had een raam en werd door mijn ouders gebruikt als slaapkamer. De kamer aan de voorkant had heel wat meer daglicht met één raam opzij en twee voor. Maar zij diende tevens als doorgang naar de zolder. Daarom werd daar een gang van afgescheiden door middel van een tussenwand van hout en zachtboard. Op de zolderverdieping was maar één kamer, aan de voorzijde, met een raam en een schuine kant. In deze schuine kant is later een dakraam geplaatst. In het plafond zat nog een luik naar de vliering.

De huizen hadden een anderhalve meter hoge, glad afgewerkte cementbezetting. Daarboven was de muur ruw afgewerkt. Het daarvoor al wat grauwe uiterlijk werd

Een blik in de woonkamer van de familie Kruidering, maart 1952. Opmerkelijk zijn de brede deurstijlen. (collectie fam. Kruidering)

in de loop van de tijd nog versterkt door de rook van de passerende stoomtreinen.

Binnen waren de huizen gezellig. De hoge ligging bood een mooi uitzicht op het gebied aan de overzijde van de spoordijk, d'n beemd, toen nog onbebouwd. De ondergrond was veenachtig, met daaronder een flinke leemlaag. Waarschijnlijk stonden de huizen daardoor flink te trillen als een trein voorbij kwam. Vooral op de bovenste verdieping lag je dan te schudden in je bed. Maar blijkbaar konden ze er goed tegen. Als je in de winter een schop in de grond stak, zat je meteen in het grondwater. In de zomer lag het waterpeil wat dieper, maar de tuin sproeien was bijna nooit nodig.

Aan de achterkant was direct onder de pannen een bergzolder. Er was geen dakbeschot. Later is

daar een kamertje gemaakt, een deel bleef bergruimte.

De vliering was bij de scheidingsmuur met de burens zo hoog (zo'n twee verdiepingen hoog wel), dat er gemakkelijk een kamer gemaakt had kunnen worden. De balken van de vloeren waren ongeschaafd en van een zwaarder soort dan tegenwoordig gebruikelijk is. De dakpannen waren van Duitse makelij, de bakstenen waren van een heldere rode kleur zoals je die veel ziet in België.

Onder de voorste helft van het huis was een kelder en daarachter een lager gelegen kruipruimte, die zo hoog was dat je er rechtop in kon staan. In verschillende andere Helmathuizen zijn daar ook kelders van gemaakt, zoals bij onze burens die maar liefst over vier kelders beschikten. Soms waren deze erg nat, door de hoge grond-

waterstand. Wij zelf hadden weinig last van vocht in de kelder. De kelder had een klepraampje aan de voor- en aan de zijkant, even boven de grond. Hierdoor kon je turf in de kelder gooien. Op het eind van de oorlog diende de kelder ook als tijdelijke slaapplek. Het plafond was toen met palen gestut en voor de raampjes was zand gestort. Boven waren Engelse militairen ingekwartierd. Op alle verdiepingen was gelegenheid om te stoken, zelfs in de kelder, die bij ons als hobbyruimte diende. De deuren en kozijnen waren allemaal van grenenhout. De deuren waren allemaal in dezelfde uitvoering, met drie panelen, waarvan het bovenste bestond uit glas met twee dunne tussenroedes.

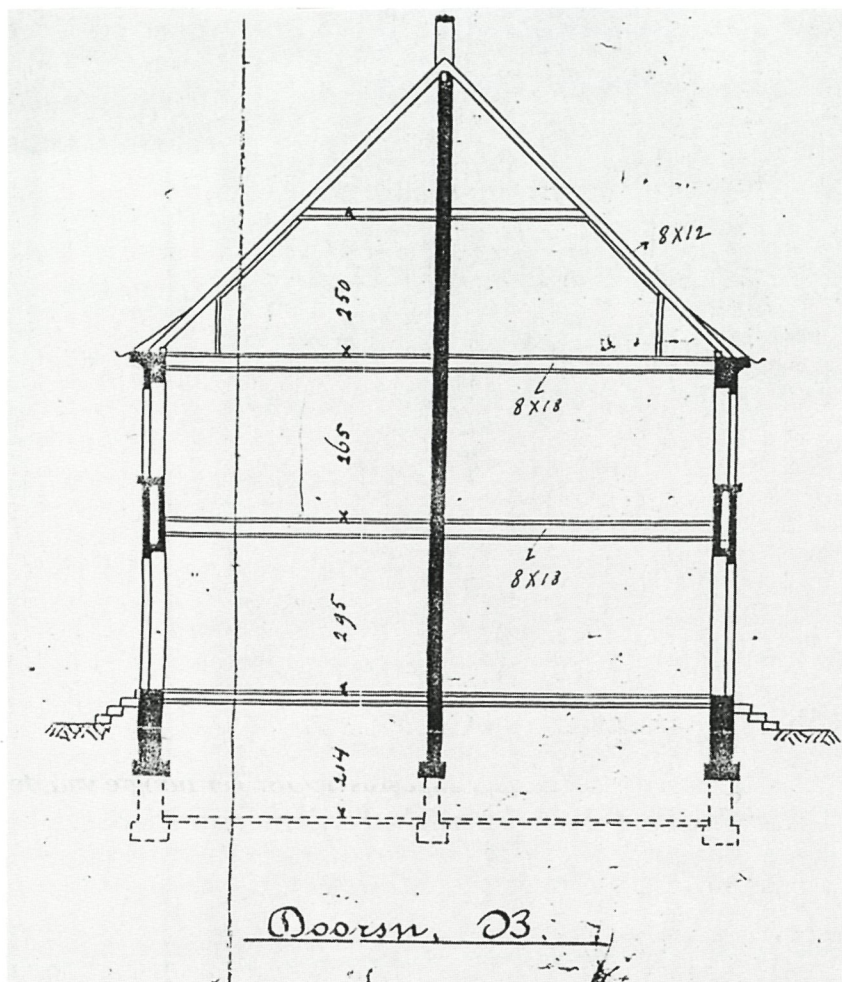
De huren waren belachelijk laag, ook voor die tijd. De huizen kwa-

Dwarsdoorsnede van het Helmathuis. (Gem. Helmond, Bouw- en Woningtoezicht)

men gezien hun leeftijd meestal ook niet in aanmerking voor de door de overheid geregelde huurverhoging. In 1972 was de maandhuur circa f 85. Deze huuropbrengst motiveerde de huisbaas dan ook niet tot veel onderhoud.

Omgeving

De Houtse Parallelweg, die voor de annexatie door de gemeente Helmond Zuidelijke Parallelweg heette, had aanvankelijk geen trottoir, maar een zandstrook aan de kant met vlak voor de tuinhokjes een afvoergoot van kleine klinkers. De tuinen aan de achterzijde waren ongelijk van lengte. Het huis dat het dichtst bij

De Houtse Parallelweg in 1960. (collectie fam. Kruidering)

Het schitterende uitzicht vanuit de tuin van huize Kruidering, augustus 1938. Ter hoogte van de bomenrij op de achtergrond bevindt zich het Eindhovens kanaal. (collectie fam. Kruidering)

Mierlo-Hout stond beschikte over een twee keer zo diepe tuin als het eerste huis. Achter de tuinen lag agrarisch land, soms weiland, soms akkerland.

Achter het eerste huis en de daarbij behorende timmerwerkplaats lag een stuk moeras. In het weiland daarachter zaten nog kuilen, resultaat van het graven naar turf tijdens de oorlog. Het uitzicht naar achter was geheel vrij, tot het Eindhovens kanaal toe, waardoor je 's winters - als de bomen kaal

waren - de schepen kon zien varen. In 1956 werd begonnen met de huizenbouw aan de Pastoor van de Spijkerstraat en de daarachter liggende wijk. Deze straat liep parallel aan de Houtse Parallelweg, zodat er een schuine strook grond ertussen overbleef. Iedere bewoner kon het deel achter zijn tuin erbij kopen. Voor de familie Kruidering betekende dit dat de tuin verdubbelde in lengte, van circa 25 meter tot 50 meter. Het terrein voor de nieuwbouw werd vooraf opgehoogd,

maar dit had tot gevolg dat de tuinen van de Helmat bij iedere langdurige of hevige regenval onder water kwamen te staan. Een door de gemeente gegraven sloot met aansluiting op de riolering bood oplossing, maar niet in extreme omstandigheden. Bij zeer zware regenval kon deze afvoer het water niet verwerken en stonden de tuinen in minder dan geen tijd blank. Na extra bemaling door het riool liep het uiteindelijk weg maar bleef wel een laag rioolslib achter.

De voorzijde van vier huisjes aan de 2e Beemdsteeg in 1939. Fotograaf onbekend. (Collectie HIC Helmond)

Helmond trendvolger

Filosofie van het bouwen en wonen in de 20e eeuw

Henk Berkers en Frans Smulders

In de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd hadden Kerk, hofleven en handel hun stempel gedrukt op grootte, uiterlijk en inrichting van de steden. Sinds de industriële revolutie is de massale bevolkingstoename bepalend voor het karakter van de stad. Duurde het bijvoorbeeld in Helmond tot 1895 om tot de eerste tienduizend inwoners te komen, de perioden waarin daarna het inwonertal steeds met tienduizend toenam, waren respectievelijk 27 jaar, 20, 13, 13 en 15 jaar.¹

Bij grote delen van de intelligentsia en kunstenaars veranderden aan het einde van de negentiende eeuw de ideeën over de stad. Omstreeks 1900 gingen architecten en stedenbouwkundigen zich professioneel bezighouden met de problematiek van de arbeidershuisvesting.

De ideeën over het aanzicht van een stad culmineerden in de tuinstadgedachte van Ebener Howard. Dit had verstrekkende invloed op de twintigste-eeuwse stadsuitbreidingen en -vernieuwingen.

In Nederland zijn in de twintigste eeuw twee tendensen te onder-

scheiden, die op verschillende wijze het antistedelijk denken in praktijk brengen: het traditionalisme van ondermeer de Delftse Scholen en het functionalisme - of 'nieuwe bouwen' - van CIAM [CIAM staat voor Congrès Internationaux d'Architecture Moderne].²

Periode 1900-1920

Wonen en gezondheid rond 1900 in Helmond

In zijn doctoraalscriptie 'Ermoei troef, de Helmonders 1850-1914³,

schetst Giel van Hooff een somber beeld van de Helmondse huisvesting. Hij citeert ondermeer anderen die hem waren voorgegaan:

- In de arbeidsenquête uit 1892 wordt het nog netjes uitgedrukt. Daar heet het dat *'het grootste deel der woningen wat ruimte, licht en lucht betreft, te wensen over laten.'*

- De bekende socialiste Henriëtte Roland-Holst schreef rond 1900 over de arbeiderswoninkjes in Helmond: *"In Helmond huisde een groot deel van het proletariaat in afschuwelijke krotten, lukraak en langszij de hoge fabrieksgebouwen neergekwakt."*

- En kapelaan Ariëns, de voorman van de Twentse christelijke arbeidersbeweging zei op zijn spreekbeurten hier: *"Boven op de berg staan enige paleizen flonkerend van goud, en beneden in het sobere dal staan talloos vele en ellendige hutten."*

Op het Binderseind stonden in 1939 nog deze twee voorbeelden van uitgeleefde arbeiderswoninkjes. Na hun sloop werd op die plek de rijwielzaak van J. de Rooij Seijkens gebouwd. Fotograaf onbekend. (Collectie HIC Helmond)

De oude weverhuisjes waren in feite smerige en onhygiënische hutten. Door een lage deuropening kwam je in een kleine sombere ruimte. Soms was de vloer met plavuizen betegeld, maar meestal lag er alleen een zandvloer. Huisdieren liepen vrij rond. De weefkamer was door een wand van leem, laken of stro afgescheiden. Daar zag het plafond zwart van de rook van lamp en kachel. De meeste hutten hadden geen zoldering, het dak was eenvoudigweg met stro bedekt, 'zodat het lekte da't verrekte'. De muren waren vochtig en het wemelde van het ongedierte. Het woon- en slaapcomfort was ver te zoeken: het meubilair bestond vaak uit niet meer dan een tafel en wat stoelen. Slapen deed men op stro.

Om een idee te krijgen van de ellendige woontoestand van de meeste Helmonders, kunnen we een vergelijking maken met de woningen waarin de fabrikanten tot in de jaren zeventig van de negentiende eeuw huisden. Dat waren in onze ogen al armoedige woningen. Zo gauw de financiën het toestonden lieten de fabrikanten nieuwbouw neerzetten. De Helmondse Markt kreeg daardoor vanaf circa 1880 in snel tempo een ander uiterlijk.

Tussen 1896 en 1900 werd in Helmond flink gebouwd. In die periode werden ruim driehonderd arbeiderswoningen neergezet, allemaal op privé-initiatief. Eind 1898 kocht een aantal particulieren zes hectare grond in het 'Hemelrijk'. Het was in de eerste

plaats een beleggingsproject van fabrikanten, maar was tevens opgezet om het de arbeiders met een spaarcent mogelijk te maken hun eigen huisje te laten bouwen. Dat was tot dan toe vrijwel onmogelijk geweest, omdat de grootgrondeigenaars geen kleine erfjes verkochten. De opgerichte vereniging stelde wel bepaalde eisen aan uiterlijk en innerlijk van de te bouwen huizen.

Bij bijna alle nieuwe arbeidershuisjes was een tuintje, maar de huurprijs - f 1,25 per week - was voor de meeste fabrieksarbeiders niet te betalen. Zij konden maar tachtig cent of een gulden per week missen en in die prijsklasse kwam je in mindere, vochtige woningen terecht.

De nieuwe arbeiderswoninkjes bestonden uit twee vertrekken

**Het Hemel-
rijksdijkje,
vanuit de
Heistraat
gezien.
Dergelijke rij-
tjes arbeiders-
woningen zijn
op veel plaat-
sen in Hel-
mond
gebouwd.
Fotograaf
onbekend.
(Collectie HIC
Helmond)**

met een zoldertje. Dat laatste had men vaak hard nodig als slaappleaats. De zolders waren niet beschoten. Beneden, in de voorkamer, was meestal een bedstee ingemetseld. Het achtervertrek, waaraan vaak nog een bijbouw vastzat, diende als keuken. Op een oppervlak van 25 tot 33m² moesten gemiddeld zes tot acht personen wonen. Achter stond 't heuske (vaak één op twee woningen en soms één voor een hele rij!), waarvan de mest gebruikt werd op het bijbehorende lapje grond.

Bovenhuizen of arbeiderswoningen met meer verdiepingen (zoals bijv. in Amsterdam) kwamen hier niet voor. Deze nieuwbouw was een aanzienlijke verbetering vergeleken bij de 'in de regel allerlelendigste' wevershutten van vroeger.

Het grootste gedeelte van de nieuwe huizen was eigendom van middenstanders, die zo hun spaargeld belegden. Sommige winkeliers hadden met hun huurders een speciale manier van klantenbinding: wie niet bij hen kwam kopen, merkte het wel in de huurprijs, of hem werd gewoon de huur opgezegd.

Ook de meeste fabrikanten hadden een aantal arbeiderswoningen. Die werden aan hun eigen personeel verhuurd. Het gebeurde dan wel, dat bij overname van de woningen door een andere fabrikant, de wevers zich prompt de volgende week bij hun nieuwe huurbaas voor werk meldden.

Voor verreweg de meeste arbeidershuishoudens bleef een eigen woning nog (steeds) een droom.

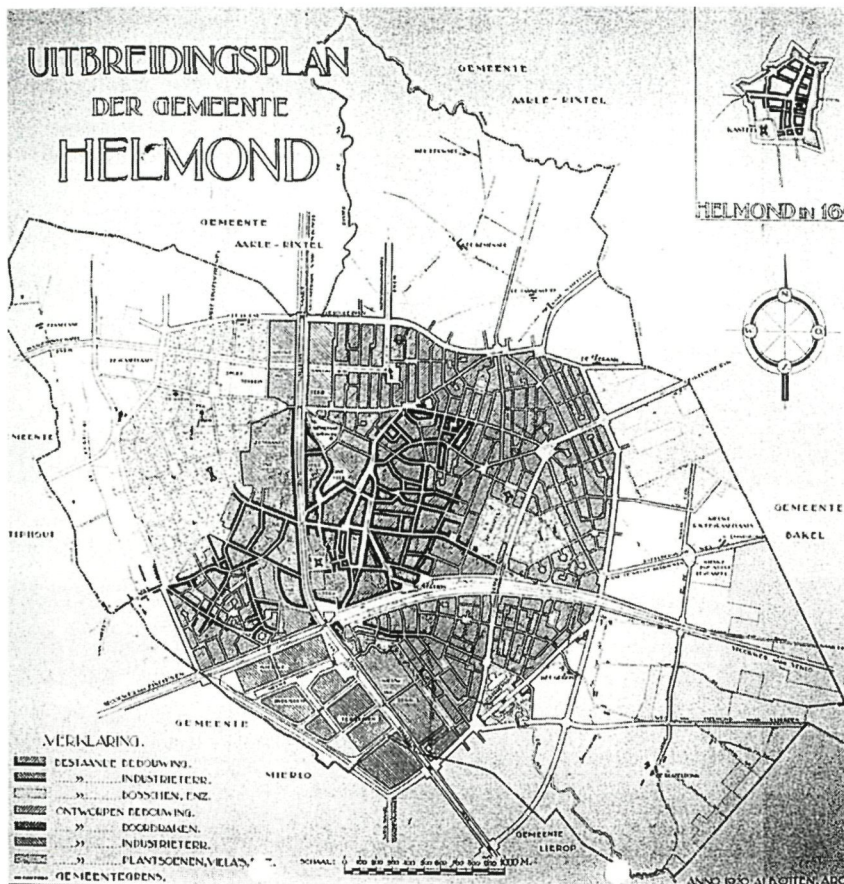
Van 1900 tot 1910 kwam er weinig nieuwbouw bij, ook al omdat het toen voor de industrie een slappe tijd was.

De eerste woningen van de woningbouwverenigingen De Hoop en Volksbelang kwamen pas in de Eerste Wereldoorlog af.

Geplande stadsontwikkeling

Aan het eind van de 19de eeuw ontstond het inzicht dat goede woningen tot de eerste vereisten behoorden om de arbeidersklasse te 'verheffen'. Dat resulteerde in 1901 in de Woningwet, die een eind moest maken aan de slechte woonomstandigheden in de steden.

Met het in werking treden van de Woningwet van 1901 was het voor gemeenten met meer dan 10.000 inwoners verplicht de

De sterk verkleinde tekening van het uitbreidingsplan van Albert Otten uit 1920.

verdere uitbouw van de stad gestructureerd aan te pakken. Stedebouwkundigen werden ingehuurd om uitbreidingsplannen te ontwerpen. Nieuwbouw werd aan strenge regels onderworpen. In de bouwverordening die iedere gemeente verplicht werd vast te stellen, moesten eisen opgenomen worden ten aanzien van de aanleg van sanitair en de hoeveelheid binnenvallend daglicht. Aan de eigenaren van huurwoningen werden verplichtingen opgelegd met betrekking tot het onderhoud. Voortaan konden gemeenten huizen onbewoonbaar

verklaren indien ze niet aan de gestelde eisen voldeden.

In bestemmingsplannen werd de ligging van straten, pleinen en andere voorzieningen vastgelegd. Daarmee zou een minder dichte bebouwing van woonwijken gewaarborgd zijn.

De Woningwet garandeerde tevens rijkssubsidies bij de realisatie van volkswoningbouw. Woningbouwverenigingen die zich zonder winstoogmerk inzetten voor de huisvesting van de minst draagkrachtigen, kregen wettelijke erkenning. Zij konden gunstige bouwkredieten van de staat ontvangen.

Omstreeks 1920 gingen de meeste gemeenten ertoe over aparte diensten in te stellen voor het bouw- en woningtoezicht, de stadsontwikkeling, volkshuisvesting en de plantsoenen. Deze taken werden daarmee uit handen genomen van de plaatselijke gezondheidscommissies.

Albert Otten

Voor het maken van het eerste uitbreidingsplan ging Helmond in zee met de Rotterdamse architect Albert Otten. Het plan werd na vele wijzigingen in april 1920 vastgesteld.

Otten schetste ter hoogte van de Oranjebuurt een villabuurt in tuindorpsstijl en in wat toen Helmond-Noord was een arbeiderswijk. Bij de ontwerptekeningen voegde Otten een opstel waarin hij zijn filosofie over de stadsontwikkeling ontvouwde.

Helmond ligt volgens Otten zeer gunstig; de spoorlijn Eindhoven - Venlo en de Zuid-Willemsvaart zorgen voor een rechtstreekse verbinding met het buitenland. Vanwege het 'grootscheeps vaarwater' kan Helmond een centrum zijn voor arbeidskrachten en kan daarom als een aangewezen fabrieksstad gelden.

Daarom voorziet het uitbreidingsplan in:

- een spoorwegemplacement
- haven- en fabrieksterreinen
- wijken voor arbeiders- en middenstandswoningen
- een villawijk
- grote verkeerswegen voor onderling verband.

Over de infrastructuur schrijft Otten: "Als de stad groeit, groeit ook het winkelcentrum en het daarmee gepaard gaande verkeer. Daarom is een nieuwe weg gepland voor de tram van het station naar Den Bosch en gaan als hoofdverkeerswegen dienen de Binderstraat, een nieuwe weg ten westen van het R.K. kerkhof, de Heistraat en de Bakelsedijk." De pleinen en kruispunten wees Otten aan voor de winkels.

"In de villawijk kan de wandelgelegenheid uitgebreid worden; het is een prachtig wandeloord, gevormd door lanen en plantsoenen. Langs de Zuid-Willemsvaart worden grote terreinen opengelaten voor industrievestiging. Het

zuidwestelijk gedeelte van de stad, gevormd door spoorbaan en kanaal, sluit aan op het industrieterrein en is bestemd voor haven-terrein met goederenstation en loods. Alle ontworpen industrieterreinen liggen langs het water. Ook is een spoorwegaansluiting gepland."

Aard van de bebouwing

Op de plaats van de latere St. Jozefparochie projecteerde Otten een arbeiderswijk. Het stratenpatroon van die eerste woningbouwprojecten werd uitgevoerd volgens het conceptplan Otten. Als toelichting op de verdeling van de wijk in zijstraten, bouwblokken en verdere onderverde-

ling merkt Otten in 1920 het volgende op:

- Het plan geeft een denkbeeld van zo'n bebouwing, geen concrete invulling. Omdat het een plan op lange termijn is, zal tussentijds de ontwikkeling van de bebouwing gedurende het

Het kantoor van woningbouwvereniging De Hoop in de Van den Dungenstraat werd 28 maart 1921 ingezegend door rector Verhoeckx. Harmonie Phileutonia staat links op de foto. Fotograaf Herman Wayers. (Collectie HIC Helmond).

2 COMPLEX "DE HOOP"
1920.

Een van de eerste woningbouwcomplexen in Helmond: Wbv. De Hoop bouwde de Van den Dungenstraat. De foto is genomen vanaf de Karel Raymakersstraat in de richting van de Heistraat. Fotograaf onbekend. (Collectie HIC Helmond)

daaraan voorafgaande tijdperk dienen worden 'nagegaan'. Daarom heeft de ontwerper besloten de bestaande bebouwing en die van de aansluiting op het stadscentrum en de meer verspreide buitenwijken zoveel mogelijk te sparen.

- In het kader van de verkaveling worden eisen gesteld aan de breedte van de blokken; bij de indeling van de terreinen aan de Drietip voor Woningbouwvereniging Volksbelang is dit al toegepast.
- De arbeiderswoningen zijn toebedeeld met een bescheiden moestuin.

Voor de villawijk zijn grotere afmetingen genomen.

- Ten oosten van de Zuid-Willemsvaart zullen hoofdzakelijk woonhuizen gebouwd worden; het gebied ten noordwesten van het kanaal, aansluitend op de reeds bestaande villawijk, is bestemd voor een zeer ruime, open bebouwing.
- "Daar de uitbreiding der industrieterreinen zich in hoofdzaak zal voortbewegen ten westen en zuidwesten van de Zuid-Willemsvaart, en omdat gebleken is dat de arbeiders niet gaarne ver van hun werk wonen, zijn de arbeiderswijken

tamelijk dicht bij de bestaande bebouwing ontworpen in het zuidelijk gedeelte der stad."

- Ook zou worden 'toegelaten' dat arbeiderswoningen gebouwd werden tussen de Aarle-Rixtelseweg en de Mierloseweg, "mits die bebouwing geheel het karakter van 'tuindorp' zal verkrijgen".
- Woningen voor middenstanders werden gedacht langs een brede boulevard en langs alle hoofdwegen, als ook om plantsoenen en pleinen; dit vanuit "een esthetisch oogpunt bezien." Daartoe is een meer hogere aaneengesloten bebouwing gewenst.

- "Het overige gedeelte van de uitbreiding zal uit een open bebouwing bestaan, verlevendigd door kleine boomgroepen en bomen langs de hoofdwegen en voortuintjes."
- Het kasteel zou, na aankoop door de gemeente, voor overheidsdoeleinden gebruikt kunnen worden. Hierbij dacht Otten aan een gemeentelijk of provinciaal museum. Dit zou het vreemdelingenverkeer kunnen bevorderen.

Woningbouwverenigingen⁴

De eerste Helmondse woningbouwvereniging was in 1912 Volksbelang. De Eerste Wereld-

oorlog fungeerde als katalysator voor de sociale woningbouw. Het bouwen van met name arbeiders- en middenstandswoningen was door de hoge prijzen voor materialen en hoge rentestanden voor particulieren niet langer lonend. Meer particuliere woningbouwverenigingen werden opgericht. Ze belasten zich met het maken en uitvoeren van bouwplannen, het verhuren van de woningen en met alles wat verder het beheer van de woningen aanging. In 1916 werd de Onderlinge Woningbouwvereniging Helmond (voor middenstandswoningen) opgericht en werden hun eerste woningen opgeleverd. (zie

ook het artikel 'Gewoon wonen in een monument')

In 1917 volgde de oprichting van RK Woningbouwvereniging De Hoop.

De hoogst noodzakelijke bouwactiviteiten en de planning van de stadsontwikkeling maakten het nodig een apart gemeentelijk Grondbedrijf (1917) in te stellen, evenals een dienst Publieke Werken (1918). Het gemeentelijk grondbedrijf moest voorkomen dat de grond, die nodig was voor de stadsuitbreiding, telkens van particuliere grondeigenaars gekocht moest worden. Het grondbedrijf verstrekte gronden voor de woningbouw 'tegen kostende prijs'.

De Hoop bouwde midden jaren twintig van de vorige eeuw ook huurkoopwoningen, zoals hier in de Beverstraat. Bij gebrek aan kopers in de Crisistijd werden alle huizen verhuurd. De Schoolstraat, op de voorgrond, is nog onverhard. Fotograaf onbekend. (Collectie HIC Helmond)

Zo probeerde de gemeente grondspeculatie te voorkomen. Ook stichtte de gemeente zelf woningen. Het beheer daarvan werd in 1924 ondergebracht in de gemeentelijke Woningstichting.

Tussen 1916 en 1927 werden door de woningbouwverenigingen ruim 1400 arbeiderswoningen gebouwd tussen de Dijksestraat en – globaal – Hemelrijksestraat. De parochie van de H. Jozef werd opgericht en de kerk in 1923 ingezegend.

Periode 1920-1940

De sociale woningbouwprojecten die Helmond in de jaren twintig en dertig realiseerde, zijn van het begin af aan een voorbeeld geweest voor goede en verantwoorde sociale woningbouw elders in Nederland. De stedenbouwkundige en architectonische kwaliteit van deze woningen worden door bouwkundigen nog steeds gewaardeerd.

Oppervlakten

In 1920 bedroeg de oppervlakte van de bebouwde kom van Helmond 163 ha en telde de stad 16.000 inwoners. Otten spreekt in zijn plan de volgende verwachtingen uit:

- het bevolkingscijfer zal in de komende 25 jaar verdubbelen en binnen 50 jaren zijn verviervoudigd. Dit kwam aardig uit. Tijdens de Tweede Wereldoorlog telde Helmond ongeveer 30.000 zielen en in 1970 was

Helmond inderdaad ongeveer verviervoudigd met 60.000 inwoners.

- na voltooiing van het plan zal de bebouwde kom 650 ha bedragen.

Rond 1930 was een kwart van de Helmondse huizen jonger dan tien jaar oud. Door de wereldwijde recessie van 1930 en de Tweede Wereldoorlog en doordat de productie van fabrieken en bedrijven stagneerde kwam de bouwnijverheid op een laag pitje te staan.

Strokenbouw en functionalisme

De architecten uit deze periode stelden voortdurend de verbetering van de woningen centraal, waarbij factoren als daglicht, ventilatie, bereikbaarheid en toepassing van nieuwe materialen, constructies en productiemethoden een hoofdrol speelden. Dit resulteerde in een compacte, goedkope en kwalitatief optimale woning. Maar er ontstond ook een nieuw, functioneel verkavelingsprincipe: de strokenbouw. Juist in strokenbouw konden de woningen met de woonkamer op het westen en de slaapruintes op het oosten worden georiënteerd, waardoor veel licht en lucht in de woning werd toegelaten. Dit bood een verhoging van het woongenot en gaf een verbetering van de volksgezondheid.

Tegenover deze filosofie kwam het functionalisme en in het bijzonder De Stijl te staan. Zij stelden de rechte lijn en het rechthoekige vlak centraal. De woning zou volgens

hen een anoniem massaproduct moeten worden, een product vergelijkbaar met fietsen en auto's. Door gebruik van veel glas met lichte, stalen kozijnen zou niet de beslotenheid en de geborgenheid van de woning tot uitdrukking moeten komen, maar juist de ruimte, openheid en vrijheid. De moderne stijl van het woninginterieur symboliseerde de bewustwording van de bewoner, die voor een gezonde leefstijl koos, in een open woning met een weloverwogen modern meubilair. Het stond ook voor een democratische samenleving, waarin iedereen een menswaardige woonruimte ter beschikking heeft.

Na de Tweede Wereldoorlog zouden de studies en gebouwde projecten van deze intellectuele voorhoede een steeds grotere invloed krijgen op de rationalisatie van het bouwproces, waarin steeds nadrukkelijker uniformiteit en seriematige productie centraal kwamen te staan.⁵

Periode 1945-1960

Het herstel

Na de oorlog werd het herstel met kracht ter hand genomen. De industrie leefde op. Er kwam meer werkgelegenheid. De woningnood was ook groot.

Kenmerkend voor de woningbouw van de eerste vijftien jaar na de oorlog was de bouw van moderne wijken met een hoog percentage etagebouw van drie of vier lagen. Samen met hoge galerijflats en met rijtjes laagbouw werden buurten

Flatgebouwen in Helmond zijn over het algemeen bescheiden van hoogte. In Helmond-West verschenen onder meer deze flats in de Arbergstraat. Vanuit de Itterestraat is de foto genomen richting Cortenbachstraat. De foto dateert uit 1987. Fotograaf T. van Deursen. (Collectie HIC Helmond)

langs een centrale zone geplaatst waar zich openbare voorzieningen als winkels, kerken en scholen bevinden.

Tijdens de oorlog was de zogenaamde 'wijkgedachte' tot ontwikkeling gekomen, waarbij de woning werd gezien als bouwsteen van een buurt, de buurt als bouwsteen van de wijk en de wijken samen het stadslichaam vormen. Elke wijk zou beschikken over voorzieningen voor de eerste levensbehoeften, zoals winkels, (lagere) scholen en kerken. De bouwblokken zijn conform het hiervoor beschreven idioom van de moderne architecten uit de jaren dertig, meestal in

rechte hoeken ten opzichte van elkaar gesitueerd en in de hele wijk zijn veel overzichtelijke groene perken en bomen in de straten.⁶

Er werd ook wat verder van de bedrijven afgebouwd, wat mogelijk werd gemaakt door het betaalbaarder worden van vervoersmiddelen als Solex en Mobylette. Het was niet meer zo nodig om vlak bij het werk te wonen en hierdoor ontstonden er hele arbeiderswijken buiten de industrievestigingen.

Helmond trendvolger

Helmond volgde de landelijke trend. Voorbeelden van de etagebouw van drie of vier lagen zijn

huizen aan het Oostende en in de Cortenbachstraat. In deze periode werden de Bloemenbuurt en Helmond-West gebouwd. Later gevolgd door wijkjes voor iets beter gesitueerden, bijvoorbeeld de Vogelbuurt en Noordende.

De hierboven genoemde wijkgedachte heeft in Helmond wat later gestalte gekregen. In de vliegeniersbuurt en in Helmond-Noord is deze filosofie duidelijk toegepast.

Periode 1960-1970

De hoogbouw golf

Vooraf onder minister P.C.W.M.

Helmond, Flatgebouwen, Oost-einde.

Van de flats aan het Oostende verscheen omstreeks 1960 deze prentbriefkaart. Fotograaf onbekend. (Collectie HIC Helmond)

Bogaers (1963-1966), die door industrialisatie van de woningbouw de productie krachtig wilde opvoeren, zijn grote nieuwbouwwijken tot stand gekomen, zoals de Bijlmermeer (Amsterdam).

De enorme omvang van de productie (in 1975 was de woningvoorraad in Nederland vergeleken met die van vlak voor de oorlog verdubbeld) kon gerealiseerd worden door gebruik te maken van geprefabriceerde onderdelen, een intensief gebruik van bouwkranen en herhalings-effecten. Bogaers stimuleerde sterk versoberde bouwmethoden. Gemeenten konden namelijk meer

dan het hun toegewezen aantal woningen (het contingent) bouwen, mits de bouwkosten lager bleven dan f 16.000 per woning. Dit bedrag werd in 1967 opgetrokken tot f 25.000.

Hij introduceerde ook de zogenaamde 'bouwstromen', grote bouwopdrachten verspreid over een aantal bouwplaatsen en met een beperkt aantal woningtypen.⁷ Door de methodiek van bouwstromen deden de gesloten rijen flats ook in kleine woonkernen hun intrede. Door de opkomst van de auto was meer parkeer-ruimte nodig. De tuinen werden kleiner en de straten breder.

De hoogbouw golf paste perfect in een breed geaccepteerde maatschappelijke tendens, waarin ook allerlei particuliere voorzieningen, zoals sociale zekerheid, medische verzorging, cultuurspreiding en recreatie steeds meer een collectief karakter kregen. Terwijl vóór de Tweede Wereldoorlog zoveel mogelijk alle gemeenschappelijke elementen werden vermeden door bijvoorbeeld bij iedere woning een individuele opgang te maken, werden na de oorlog het gemeenschappelijke trappenhuis en de galerij steeds gebruikelijker. Ook de gezamenlijke tuin kwam in zwang. Terwijl in de periode daarvoor binnenterreinen meestal

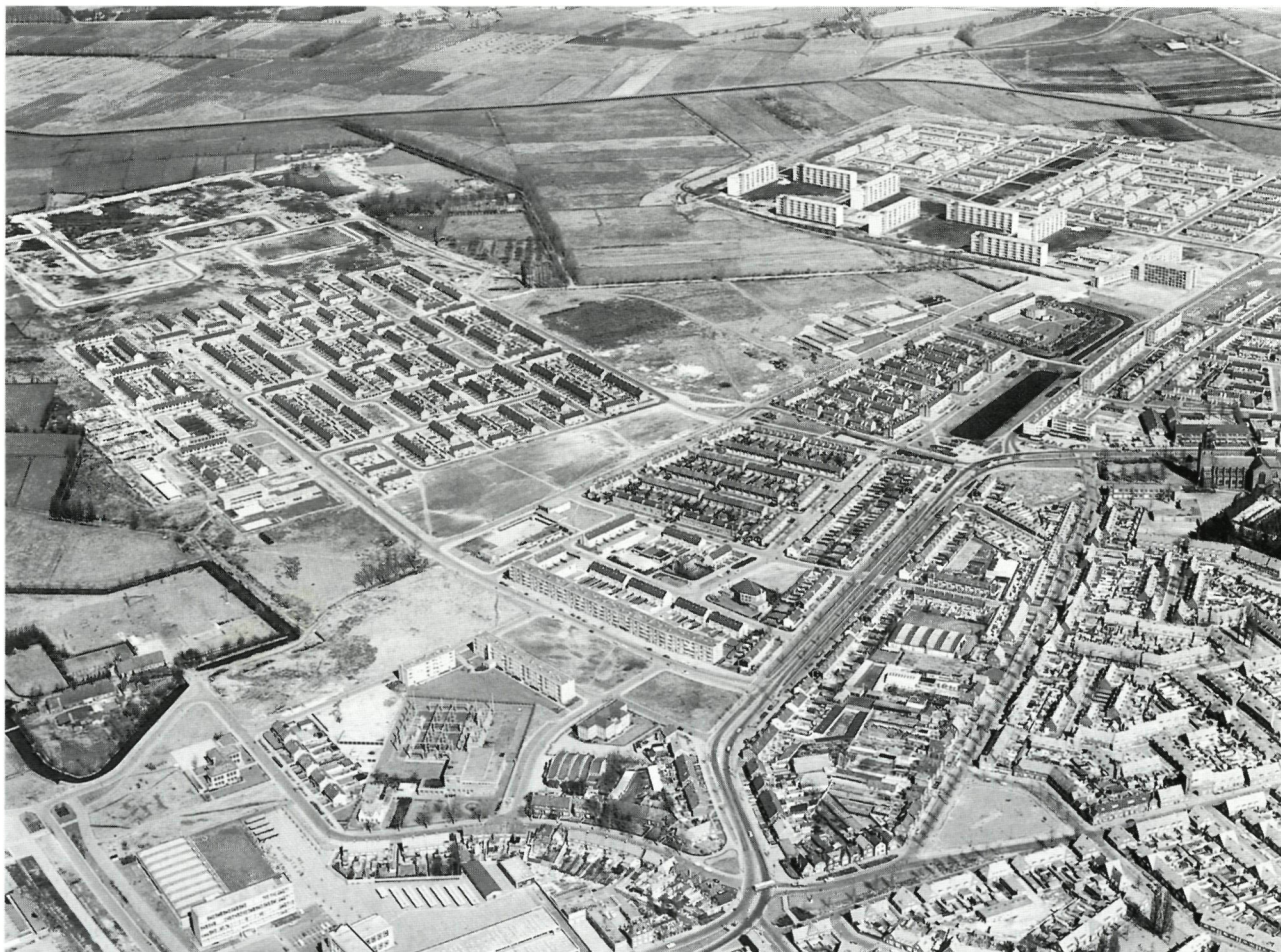
werden verkaveld ten behoeve van de bewoners van de woningen van de begane grond. De flatappartementen werden in deze periode steeds luxer door de verplichte toepassing van een douchecel of bad- en wasruimte en door de aanleg van huistelefoons, vuilstortkokers, boodschappenliften en gemeenschappelijke speelgelegenheden vlak bij de woningen.

Deze voorzieningen moesten de flats aantrekkelijker maken ten opzichte van de eengezinswoningen. In de loop van de tijd ontstond echter een toenemende afkeer voor het wonen in flats. Er waren veel technische manco's als slechte isolatie en betonrot, maar ook de bouwvorm zelf en het gebrek aan menselijke maat werkten volgens velen vervreemdend.

De collectieve voorzieningen vroegen bovendien om een gedisciplineerd woongedrag, want één kapotte lift of één gesloopt bellenbord vergalt het wooncomfort voor tientallen bewoners. De frustraties kunnen dan hoog oplopen.⁸

In Mierlo-Hout kwamen de Houtstraten tot stand en in Helmond-

Een vogelvluchtfoto van Helmond-Noord uit 1969. Linksonder het LTS-MTS (textielschool) complex en de grachten van Binderen. De vogelbuurt is nagenoeg afgebouwd. Het stratenplan van de wijk Eeuwsels is herkenbaar, maar er staat nog geen huis. De Jagershovenflats en de tweede en derde fase van de Wilmawijk zijn rechtsboven net klaar (1966). De sterrenbuurt en het winkelcentrum De Bus zouden in de jaren zeventig worden gebouwd. De streep boven aan de foto is de gekanaliseerde Aa, de bouwgrens van Helmond. Foto KLM. (Collectie HIC Helmond).

Noord werd tussen 1963 en 1967 de zogenoemde 'Wilmawijk' aangelegd. Naast deze laagbouw werden de Jagershovenflats gebouwd. Deze acht galerijflats waren in eerste instantie zeer gewild, maar eind jaren zeventig ontstond leegstand. Woningbouwvereniging Volksbelang loste dit probleem niet op door de flats aan te passen aan gewijzigde woonbehoeften, maar door de flats te vervangen door laagbouw.

In het hele land werden in de jaren zestig de stadscentra ont-

sloten door brede boulevards en toegangswegen aan te leggen. In Helmond werd onder veel protest de Traverse aangelegd. Dit had tot gevolg dat veel krotwoningen (bijvoorbeeld in de Kamstraat en het Huismanshof), maar ook betere woningen verdwenen.

Periode 1970-1990

Landelijke ontwikkelingen jaren zeventig⁹

De grootschalige aanpak van de jaren zestig, zoals die in de

Bijlmer, werd gevolgd door een reactie in de jaren zeventig. Architecten en stedenbouwkundigen van Forum en Team X - oorspronkelijk afsplitsingen van CIAM - pleitten voor een vermening van functies binnen één wijk om een complexer, levendiger milieu te realiseren. Zij ontdekten en waardeerden opnieuw het stadsleven. De stad is bij uitstek de plek met contactmogelijkheden, culturele voorzieningen en vele vormen van werkgelegenheid.

De grote stad met haar multifunc-

Vijf woningen van de Huismanshof met op de achtergrond de O.L.Vrouwekerk in 1959. Het hele rijtje bevatte acht arbeiderswoningen. Deze huizen werden bij de sociale sanering rond de aanleg van de Traverse gesloopt. Fotograaf onbekend. (Collectie HIC Helmond)

In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw werden veel woningen in de Jozefwijk gerenoveerd. Hier de Advocaat Botsstraat. Straten werden woonerven en er verschenen bloembakken, bielzen en speoltoestellen. (Collectie HIC Helmond)

tionele karakter biedt vele mogelijkheden tot openbare contacten, die niet zo dwingend zijn als de sociale contacten van de dorpsgemeenschap. Zowel voor de architectuur als de stedenbouw werden begrippen als 'variatie', 'individualiteit', 'herkenbaarheid' en 'kleinschaligheid' de sleutelwoorden van de jaren zeventig.

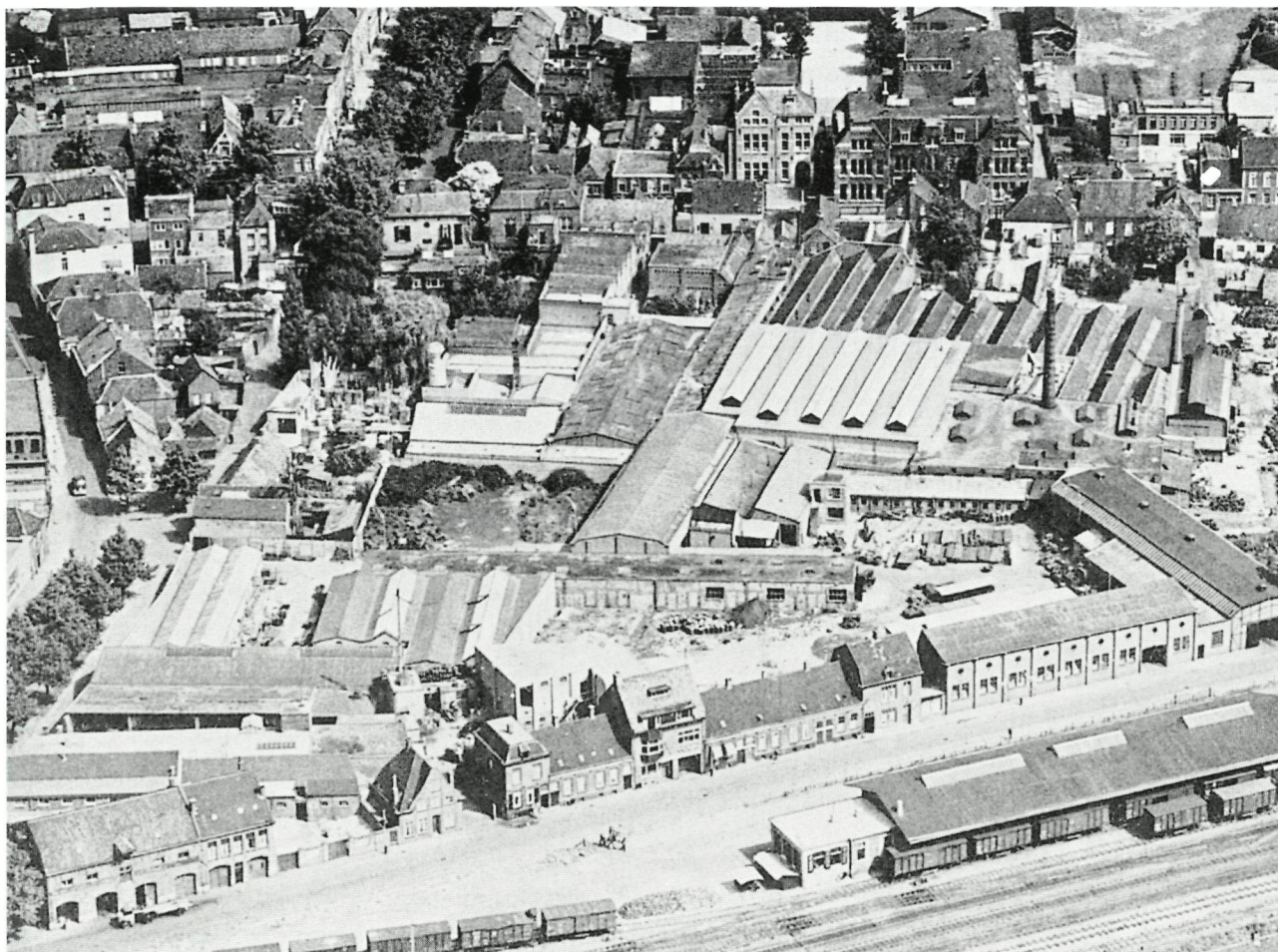
De nieuwe woonwijken van de jaren zeventig werden gekenmerkt door het aanbrengen van zoveel mogelijk variatie binnen de woonblokken en het straatbeeld. Middelen daarvoor waren een

divers kleurgebruik voor raamkozijnen en deuren, verspringende dakkapellen, ongelijke woninghoogten, gevelsprongen en aanbouwsels met laag doorschietende daken.

Een levendig straatbeeld met ontmoetingsmogelijkheden trachtte men te realiseren door het installeren van zitjes, bielzen, barbecuehoekjes, speelplaatsen en bloembakken. Stedenbouwkundigen trachtten sfeer te maken door een bochtig stratenpatroon met pleintjes, soms grachtjes en hofjes. De stijl van de woonwijken, die volgens dit nieuwe streven zijn

opgetrokken, wordt vaak samengevat onder de term 'nieuwe truttigheid'. In het hele land zijn er voorbeelden van de vinden. Toen delen van de St. Jozefwijk en Helmond-West werden gerenoveerd verschenen de bielzen, zandbakken, speelpleinen en bochtige straatpatronen ook in Helmond. De groeistadwijk Rijpelberg is in deze tijd ontworpen.

De nieuwe truttigheid heeft met de aandacht voor de individualiteit en oudstedelijke variëteit een nieuw traditionalisme tot gevolg. Stedelijk blijkt in de praktijk synoniem met ouderwets; een nostalgie naar de

Na de sloop van de fabrieken Everts en Van der Weijden (op de foto) en Terwindt Arntz en Hol- tus zag het stationskwartier er jarenlang uit als een kapot gebombardeerd stuk Helmond. De wegen met bomen, links op de foto, zijn het Groenewoud en de Zuid-Koninginnewal. Onderaan ligt de Binnen Parallelweg. Het gebied is inmiddels ingericht met stadskantoor, appartementen, kantoorvilla's en parkje. Foto KLM, 1953. (Collectie HIC Helmond)

gezelligheid van het vroegere stads- leven. Schuine daken, baksteenge- bruik, kleine raampjes en nauwe straten moeten dat terugbrengen. De bestaande praktijk van stan- daardisatie en prefabricatie heeft echter tot gevolg dat de aange- brachte 'individualiteit' slechts façade-architectuur is. Achter al die min of meer verschillende gevels gaan identieke plattegronden schuil.

De jaren tachtig: Vernieuwingen van stadscentra¹⁰

In de jaren tachtig ontstaat behoefte aan andere woonvormen. Men kiest voor betaalbare woon- ruimte, liefst in of nabij het stads- centrum, voor één- en tweeper- soonshuishoudens, woongroepen en ook gezinnen. Deze jaren wor-

den gekenmerkt door een steeds grotere aandacht voor stads- vernieuwing. Het kostenaspect is een sterk bepalende factor gewor- den. Zowel de stichtingskosten van een huis als de woonlasten moeten omlaag. Een laag energie- verbruik, isolatie en een lage huur zijn voor de bewoners van groot belang geworden. Het Rijk en de woningbouwverenigingen tracht-

ten de woningen zo goedkoop mogelijk te houden door efficiëntere bouwmethoden, goedkoop materiaalgebruik en beperkte voorzieningen. Bijvoorbeeld alleen een douche in plaats van een ligbad. Er worden rechte daken en rooilijnen ontworpen, rechte straten, die tamelijk smal zijn om een hoge bebouwingsdichtheid te realiseren, grote bouwblokken met meer verdiepingen (men spreekt van gestapelde laagbouw). De ramen zijn klein in verband met warmteverlies. Er wordt gewerkt met goedkope houtsoorten en plaatmateriaal. De afwerking is sober en zo eenvoudig mogelijk.

De filosofie van de 'compacte stad' vormt de leidraad bij de stadsontwikkeling. Om kosten te besparen wordt een hoge bebouwingsdichtheid (verdichting) nagestreefd. Zo wil men een stedelijk karakter creëren. Tussen de bestaande woningen wordt nog overal ruimte gevonden voor nieuwe woningbouw. Op voormalige bedrijfs- en industrieterreinen, tuinbouwgebieden, binnen de stadsvernieuwingsgebieden en zelfs op smalle groenstroken tussen de woningrijen uit de jaren vijftig. Helmondse voorbeelden zijn te vinden in de Burgemeester Van Houtlaan, de

woningen op het Carpterrein en het terrein van het Antoniusgasthuis in de Molenstraat, maar natuurlijk ook het volbouwen van het stationskwartier.

De filosofie van de "compacte stad" is beter toepasbaar op de stadsvernieuwing, waar alles wat bepalend is voor het stadsleven al aanwezig is - behalve de bewoners - dan op nieuwbouwwijken. De nieuwbouwwijken uit het eind van de jaren tachtig kennen over het algemeen een brede variëteit aan woningtypen en een gemêleerd prijniveau. Woningwetwoningen, premiehuurwoningen en koopwoningen zijn

Achter de Burg. van Houtlaan bleek ruimte voor een aantal bejaardenwoningen. Hier de nummers 97b en 97c, die in 1986 zijn gefotografeerd door L. Van der Zanden.[Collectie HIC Helmond]

Op het terrein van de Carpfabriek werden na de opgravingen naar het Oude Huys in 1980-1981 woningen gebouwd. Ter gelegenheid van het veertigjarig jubileum van Heemkundekring Helmond-Peelland schonk de gemeente dit beeld van keizerin Maria aan de vereniging. Het is gemaakt door de Stiphoutse Rieky Wijsbek. Het beeld staat op de plek waar resten van de oude burcht zijn opgegraven. Fotograaf A. Welten, 1989. (Collectie HIC Helmond)

naast elkaar geprojecteerd. Vaak worden niet alleen eengezinswoningen, maar ook flats van verschillende grootte, appartementen en maisonnettes gebouwd.

Langman

Na de jaren zestig ging de welvaart in Helmond achteruit. De moeilijkheden bleken niet van voorbijgaande aard te zijn. Helmond werd een 'artikel-12' gemeente en kwam daarmee onder curatele van de rijksoverheid. De eenzijdige bevolkingsstructuur - met een groot percentage arbeiders en weinig midden- en hoger opgeleid personeel - en een industrie die vrijwel alleen gericht was op metaal en textiel, wreekten zich.¹¹

De minister van economische zaken Langman stelde een commissie in die de problemen van Helmond moest onderzoeken. Deze 'Werkcommissie Helmond' publiceerde 6 oktober 1972 het bekende 'rapport Langman', waarin een duidelijk beeld werd gegeven van de structurele problematiek van Helmond. In het rapport werd gepleit voor een integrale en gecoördineerde aanpak van de problemen en een versterking van de centrumfunctie in het gewest.

Met behulp van premiereregelingen van de provinciale en rijksoverheid ging Helmond bedrijven werven. De Induma en de Economische dienst van de gemeente werkten hierbij nauw samen.

De KEBB-woonwijk kwam in de eerste helft van de jaren zeventig

gereed [Kemenade-Eeuwsels-Bundertjes-Bus]. De wijk Eeuwsels werd de wijk met het grootste percentage openbaar groen in Helmond.

In de sfeer van vernieuwing kon architect Piet Blom uit Monnikendam in Helmond een plaatsje vinden voor zijn paalwoningen, waarvan de eigenaardige constructievorm tevens diende als basis voor het nieuwe ontmoetingscentrum 't Speelhuis. Het was de bedoeling dat 't Speelhuis nieuwe impulsen zou geven aan het culturele leven.

Helmond-groestad

Het lukte Helmond om aangevoelen te worden als groestad. Ze kreeg de taak om in de jaren 1980 tot 1990 tien- tot vijftienduizend woningen te bouwen: de wijken Rijpelberg en Brouwhuis. Tegelijkertijd kreeg Helmond overheidssteun om andere problematieken aan te pakken, zoals stadsvernieuwing en werkgelegenheid. Het is duidelijk dat de wijk Rijpelberg ontworpen is in de jaren zeventig, terwijl de uitbreiding in Brouwhuis daarna ontworpen is en daardoor een heel andere uitstraling heeft.

Periode 1990-2000

De rijksoverheid stelt in 1989 de contouren vast voor een nieuw volkshuisvestingsbeleid met minder overheids subsidies, zelfstandige woningcorporaties en meer koopwoningen. Daarnaast zet de overheid in de vierde nota ruimtelijke ordening van april 1989 lijnen uit voor de toekomstige verstedelijking in Nederland. De komende jaren moeten woningen vooral worden gebouwd op zogenaamde 'Vinexlocaties', een beperkt aantal grote locaties in bestaande steden en op enkele

De Weg door de Rijpel slingert met een grote lus door de wijk. Tot de eerste serie woningen die in het kader van de groeistadtaak in 1981 werden opgeleverd, behoren deze huizen ter hoogte van het Jan van Vlissingenhof. Fotograaf J. Clerx, 1981. (Collectie HIC Helmond)

bijzondere stedelijke uitbreidingsgebieden die altijd vlakbij bestaande steden moesten liggen. Dit 'restrictieve' locatiebeleid is erop gericht de verdere ontwikkeling van de mobiliteit af te remmen en het platteland van Nederland te beschermen tegen een verdergaande suburbanisatie. Woningbouw dus moet dus voortaan vooral plaatsvinden op vinexlocaties, een term waarin de afkorting van het woord vierde nota is te vinden, aangevuld met een verwijzing naar de extra

bijlage bij de nota, waarin de locaties worden genoemd.

Bouwbesluit

Na de Tweede Wereldoorlog verschenen diverse richtlijnen voor de gesubsidieerde woningbouw. Een hoogtepunt in de ontwikkeling van een kwalitatieve normstelling door de rijksoverheid vormde de in 1965 verschenen Voorschriften en Wenken. Een hoogtepunt qua normniveau en qua gedetailleerdheid. De Voorschriften en Wenken zijn voor

een hele generatie woningontwerpers van toepassing geweest. Ze veroorzaakten een flinke algemene kwaliteitsstijging en gingen in de loop van twintig jaar steeds meer als minimumnorm gelden. Uiteindelijk werden deze Voorschriften in 1983 afgeschaft. De lokale bouwverordeningen en de Voorschriften en Wenken maakten samen plaats voor het Bouwbesluit van 1992. Het bouwbesluit kent geen regels en voorschriften meer in de vorm van ontwerp oplossingen of mate-

Ook door de nieuwbouwwijk van Brouwhuis loopt een hoofdroute: de Rijnlaan. Maar verder verschillen de beide wijken veel van elkaar. Fotograaf Euro-Press, 1985. (Collectie HIC Helmond)

Een mooi voorbeeld van stadsvernieuwing: de 1e Haagstraat nrs. 59a-67. Architect Th. van Rooij zorgde voor passende nieuwbouw. Fotograaf T. van Deursen, 1987. (Collectie HIC Helmond)

riaalomschrijvingen, maar er wordt uitgegaan van zogenaamde 'prestatie-eisen'.

Er zijn bijna geen indelings- of plattegrondspecificaties opgenomen omdat het principe van vrije indeelbaarheid belangrijk wordt gevonden.

Dierdonk en Brandevoort

Nadat de groeistadwijken waren gerealiseerd was Helmond nog niet uitgebouwd. De gemeente was van mening dat Helmond toe was aan woningen voor beter gesitueerden. Dit resulteerde in plannen voor de wijk Dierdonk. Waterwonen, Boswonen en Laanwonen werd het thema van deze

nieuwe wijk die Helmond meer allure moest geven. De gemeente stelde voor deze wijk een fors pakket aan bouweisen op. Binnen al die regels is het de bouwers toch gelukt om en grote variëteit aan woningen te creëren. In Dierdonk is overduidelijk terug gegrepen op bouwstijl uit de jaren twintig en dertig, de Amsterdamse School.

Het succes van Dierdonk leidde tot een gelijksoortige aanpak voor de vinexlocatie Brandevoort. Deze wijk met zesduizend woningen krijgt de uitstraling van een Brabants dorp met een levendig centrum, omringd door landelijke

woongebieden. Het hart van Brandevoort is de Veste: een centrumgebied dat bestaat uit smalere en iets bredere straten die een verbinding vormen met pleinen. De kern van Brandevoort heeft een dichte gevarieerde bebouwing. Buiten de veste is de bebouwingsdichtheid lager. Opvallend in de architectuur van deze wijk is dat ook de rijtjeshuizen allemaal verschillend zijn.

Tot slot

Wij concluderen dat de landelijke filosofie van bouwen en wonen in Helmond duidelijk is nagevolgd. Tegelijkertijd gold de arbei-

derswijk 'De Rooie Bult' in de jaren dertig en de wijken Dierdonk en Brandevoort nú als voorbeelden voor andere woningbouwprojecten in het land. Het imago van 'Helmond arbeidersstad' is door de ontwikkeling in de laatste twintig jaren duidelijk veranderd naar een stad waar het goed werken en wonen is.

Noten

- 1 J. vd. Heijden: Bevolkingsgroei van Helmond in *Helmonds Heem 1996 nummer 1* pag. 45 t/m 52.
- 2 H.Th. van Veen c.s.: *Visuele Kunsten; Volkshuisvesting en stedenbouw in de twintigste eeuw in Nederland* (Open Universiteit 1992) Deel 4; pag. 189.
- 3 G. van Hooff: *Ermoei Troef De Helmonders 1850-1914* (Boeken en offsetdrukkerij J. de Reijdt en Zn.) jaartal onbekend; pag. 90 t/m 93.
- 4 J. vd. Heijden: Sociale woningbouw in de Sint Jozefparochie in *Helmonds Heem 1996 nummer 1* pag. 54 t/m 56
- 5 N. de Vreeze (red.): *6,5 miljoen woningen; 100 jaar woningwet en wooncultuur in Nederland* (Rotterdam, 2001) pag. 81.
- 6 Ibidem, pag. 82.
- 7 H.Th. van Veen c.s.: *Visuele Kunsten; Volkshuisvesting en stedenbouw in de twintigste eeuw in Nederland* (Open Universiteit 1992) Deel 4; pag. 208
- 8 N. de Vreeze (red.): *6,5 miljoen woningen; 100 jaar woningwet en wooncultuur in Nederland* (Rotterdam, 2001) pag. 98-99.
- 9 H.Th. van Veen c.s.: *Visuele Kunsten; Volkshuisvesting en stedenbouw in de twintigste eeuw in Nederland* (Open Universiteit 1992) Deel 4; pag. 210-211.
- 10 H.Th. van Veen c.s.: *Visuele Kunsten; Volkshuisvesting en stedenbouw in de twintigste eeuw in Nederland* (Open Universiteit 1992) Deel 4; pag. 211-212.
- 11 P en A. van Alphen: *Helmond van plaggenhut tot paalwoning* (Gemeentebestuur van Helmond) 1977; pag. 85-86.

“Gewoon wonen in een monument”

Michael Rieter m.m.v. Jan van Bussel¹

Onder de titel ‘Gewoon wonen in een monument’ wil de stichting Monumenten Werkgroep Helmond (MWH) een bijdrage leveren aan deze gezamenlijke uitgave van het cultuurhistorisch veld ter gelegenheid van 100 jaar Woningwet (1901-2001). Onze bijdrage heeft niet zo’n wetenschappelijk karakter (gebaseerd op historisch onderzoek) maar meer een beschouwend en educatief karakter, passend bij de doelstelling van de MWH.

Inleiding

Hoewel Helmond in de volksmond zowel in Helmond zelf als ver daarbuiten vaak kortweg genoemd wordt als ‘sloopstad’, is er nog heel wat monumentaals terug te vinden. En dat geldt zeker op het terrein van de woningbouw. Vervangende nieuwbouw, herstructurering, of hoe je het allemaal mag of moet noemen, slaan nog immer kleine of grotere gaten. Toch is de afgelopen jaren zowel bij de Helmondse woningbouwcorporaties als bij de gemeente het inzicht ontstaan dat behoud van oude, monumentale woningen mede bijdraagt aan zowel de sfeer als de identiteit van de stad.

In dit artikel zullen we een aantal nog bestaande monumentale woon-‘objecten’ beschrijven, vooral op het gebied van de (sociale) woningbouw in Helmond van vóór 1968, maar ook van Mierlo-Hout, Stiphout en Brouwhuis [vanaf 1968 bij Helmond behorend].

In de praktijk gaat het daarbij altijd om zogenaamde rijwoningen, dus twee of meer. We schrijven hier niets over de monumentale villa’s, fabrikantenwoningen en dergelijke.

We hanteren in onze bijdrage een tijdsafbakening met als grens 1950/1951.

Daarmee houden we rekening met de algemeen geaccepteerde

leeftijd van vijftig jaar die een gebouw moet hebben om de status van beschermd rijksmonument te krijgen (alhoewel een gebouw op veel jongere leeftijd al een gemeentelijk monument kan zijn).

De woningbouwcorporaties Algemeen Belang en Binderen (inmiddels samen Woonpartners) zijn in 1950/1951 opgericht en vallen dus buiten dit artikel. De woningen in Jeruzalem (tussen de Hugo van der Goesstraat, Dirck Boutsstraat, Rembrandtlaan en Wethouder Ebbenlaan) zijn anno 2002 vrijwel vijftig jaar oud en willen wij daarom als voorbeeld van na 1950/1 nadrukkelijk wel reeds noemen.

Naar sociale woningbouw

Rond 1850 was de verhouding fabrieksarbeiders – thuiswerkers (meest thuiswevers) 300 op 2400! Eén op de negen arbeiders was fabrieksarbeider, terwijl de andere acht mannen thuis hun

boterham verdienden. Amper vijftig jaar later, rond 1900, was de thuisweverij zo goed als verdwenen. De Woningwet kwam juist toen, in 1901 tot stand, met name om redenen van volksgezondheid.

De Helmondse wevers woonden in 1840 bijna allen in huizen die eigendom waren van hun opdrachtgevers. Na de opkomst van de machinale weverij, ontstond vanaf 1865 een trek naar de stad en groeide de behoefte aan arbeiderswoningen. Tot de oprichting in 1912 van de eerste woningbouwvereniging, Volksbelang, waren het vooral de fabrikanten die voor hun personeel bouwden. De 'Verordening op het inrichten der woonhuizen in het belang der openbare gezondheid' uit 1871 werd begeleid door een regeling voor het onbewoonbaar verklaren en slopen van bouwvallige woningen. Uitbreiding van het aantal woningen was gezien de sterke bevolkingsgroei echter absolute noodzaak. Speculanten - voor wie stedenbouwkundige en bouwkundige kwaliteit niet altijd voorop stond - bouwden toen arbeiderswoningen ten noordoosten van het centrum.

De situatie veranderde met de Woningwet van 1901, vooral met de opkomst van de woningbouwverenigingen. Nog lange tijd werd Helmond echter gekenmerkt door een grote woningnood. Daarbij was het 'normaal' dat twee en soms zelfs drie gezinnen gebruik maakten van één woning. Tussen 1916 en 1928 echter werden in Helmond 1271 sociale

huurwoningen gebouwd. Dat betekende meer dan een kwart van de bestaande 4603 woningen. In diezelfde periode nam de bevolking toe van 17.123 naar zo'n 24.500, bijna vijftig procent. Door de voortdurende woningnood duurde het nog lange tijd voor alle woningen die niet aan de Woningwet voldeden, waren gesloopt. Pas in de jaren zestig ging de Huismansteeg, nu verbinding tussen de Kromme Steenweg en de achteringang van hotel West Ende, tegen de vlakke vanwege de aanleg van de Traverse. En pas vijftien jaar geleden gingen 'per ongeluk' de zogenaamde wevershuisjes in het Ketsegangse plat (inmiddels op historiserende wijze 'herbouwd').

Aan de inrichting van de stedelijke gebieden is de maatschappelijke structuur binnen een stad af te lezen. De dicht op elkaar gebouwde woningen van de sociale woningbouw in Helmond contrasteren met de wijken, waar de notabelen zich buiten de stadskern vestigden. Maatschappelijk tussen deze extremen staan de woningen van het industriële middenkader: kleinere villa's en rijen van grote eengezinshuizen in het kwadrant ten noorden van de Steenweg en ten westen van de Zuid-Willemsvaart, de Oranjebuurt.

[Beschermd] monumenten

Welke woonhuizen in Helmond hebben nu de status van monument?

- Sinds 12 oktober 1999 heeft een rij van vijf arbeiderswoningen,

gelegen aan de Kanaaldijk NO, de nummers 116, 118, 120, 122 en 124, de status van rijksmonument.

- Een rij woonhuizen aan de Watermolenwal, de nummers 2, 3, 4, 5, 6 en 7, is al sinds 1985 gemeentelijk monument.
- Die status geldt sinds circa 1991 ook voor de zogenaamde Duitse huizen aan de Houtse Parallelweg 102 t/m 111. De Stichting Industrieel Erfgoed Helmond beschrijft deze 'Helmathuizen' elders in dit nummer.
- Maar ook het complex Klaverhof en enkele woningen aan de Willem Prinzenstraat en de Zonnehofstraat zijn met de huizen aan het Willem Beringsplein 76 t/m 96 - even huisnummers - sinds die tijd gemeentelijke monumenten.
- En dat geldt ook voor drie paar landarbeiderswoningen in de Kloosterstraat te Stiphout. Het gaat om de huisnummers 9/11 dat geheel 'herbouwd' is en de nummers 13/15 en 21/23.

In procedure

Van een aantal panden is inmiddels de procedure opgestart om ze op de gemeentelijke monumentenlijst te krijgen. Het gaat hierbij om:

- De poortwoningen aan de Dasstraat 25-27.
- Hindestraat 58-60.
- De hoek Marterstraat 2 / Hermelijnstraat 5a.
- Een rij arbeidershuizen aan de Pistoriusstraat, de oneven nummers van 9-19, die zelfs uit 1890 dateren.

- Binnendoor 1 en 2.
- De rij middenstandswoningen Steenweg 45-67.

Al deze woningen zijn voorgedragen voor de status van rijksmonument. Maar in januari 2001 is dat verzoek afgewezen en ondanks een bezwaarschrift door de Monumenten Werkgroep Helmond hebben deze panden het niet gehaald.

Inventarisatie

Daarnaast zijn er een aantal monumentale woningen die niet of nog niet als rijksmonument of gemeentelijk monument erkend

zijn. Deze zijn echter in het zogenaamde Monumenten Inventarisatie Project wél als monument uit de periode 1850-1940 opgenomen.

Voor Helmond levert dat nog op:

- Beelsstraat (ongeplande bebouwing uit de jaren 1920 en 1930).
- Beverstraat (1928-1930).
- Binderseind 45-51 (1930).
- Drietipstraat (ca. 1910-1915) Dit is een voorbeeld van door particulieren voor arbeiders gebouwde woningen net voor het ontstaan van de eerste woningbouwvereniging. De opdracht-

gever/aannemer was M. van de Kerkhof.

- Van den Dungenstraat (1919, architect De Vries).
- Dijksestraat.
- Van der Foelaertstraat (De Hoop, 1919).
- 3e Haagstraat (1926 en 1935).
- Heistraat 8-22.
- Hemelrijksestraat (circa 1910).
- Hulsbosstraat 2-8 (circa 1910).
- Pastoor van Leeuwenstraat, voorheen Tolpoststraat (1926-1928).
- Van Liemptstraat (1919).
- Lithoyenseweg (circa 1910).
- Mierloseweg 173, 175 en 177

Deze zogenaamde Vlisco-woningen aan de Hoogsestraat zijn een voorbeeld van fabriekswoningbouw. Ze zijn gebouwd vóór 1920. De opname dateert van circa 1950. Fotograaf onbekend. (Collectie HIC Helmond)

- [Mierlo-Hout].
- Mierloseweg 208-234 [Mierlo-Hout].
 - Slegersstraat [Mierlo-Hout, circa 1935].
 - Jan Stevensstraat.
 - Zonnehofstraat.
 - Zuiderstraat 4-10 [circa 1910].

Niet geMIPt

Tot slot zijn er ook nog niet in het MIP-rapport opgenomen panden, zoals enkele woningen in de pastoorswijk in Mierlo-Hout (o.a. Kardinaal van Enckevoirtstraat), de Hoogeindsestraat, in 't Haagje de Tournooistraat, Hertogstraat en Gravenstraat en de Dierenbuurt (voorzover nog niet genoemd).

De Helmondse woningbouwverenigingen

De uit 1901 daterende Woningwet werd pas van kracht in augustus 1902. Nog voor de Eerste Wereldoorlog werd in Helmond - in 1912 - Volksbelang als eerste woningbouwvereniging opgericht. Zij richtte zich op arbeiderswoningen. In 1916 volgde de Onderlinge Woningbouwvereniging Helmond die middenstandswoningen wilde bouwen. In 1917 kwam de rooms-katholieke Woningbouwvereniging De Hoop tot stand, ook voor arbeiderswoningen, als katholieke reactie op Volksbelang.

Al vanaf 1920 bestonden er plannen om ook in de Haag woningbouw te realiseren. Maar mede onder invloed van de crisis, begin jaren dertig, duurde het nog tot 1938 voor de R.K.Woningbouw-

vereniging Helmond-West was opgericht.

Bij de oprichting van de eerste woningbouwverenigingen speelde het toenmalige Helmondse college van burgemeester en wethouders een wezenlijke rol. De solidariteit van het driemanschap burgemeester van Hout, wethouder Jos van Wel (Volksbelang) en wethouder J.J. Ebben (De Hoop) is befaamd geworden.

In Mierlo-Hout werd al in 1918 de R.K. Houtsche Woningbouwvereniging opgericht (sinds 2002 samen met Woningbouwvereniging Eigen Woning uit Mierlo gefuseerd tot woningbouwvereniging Compaen). Na de annexatie in 1968 kreeg zij ook het beheer van de onder gemeentelijke vlag gebouwde sociale huurwoningen in Stiphout.

Woningbouwvereniging Volksbelang

De oudste woningbouwvereniging van Helmond is het nog immer bestaande Volksbelang die in 1912 werd opgericht. De meeste woningbouwverenigingen zijn inmiddels omgezet in een stichting. Volksbelang is nog steeds een vereniging. Ze viert in 2002 haar 90-jarig bestaan. Van de oudste geschiedenis van deze vereniging is nauwelijks iets bekend omdat er geen archiefbescheiden meer zijn. Alleen de administratie van de gemeente en krantenartikelen zouden nog enig licht kunnen werpen op die beginperiode.

Bekend is dat een deel van de oudste woningen van Volksbelang op een gegeven moment zijn op-

gedeeld tussen woningbouwvereniging De Hoop en woningbouwvereniging Helmond-West. Ir. J.B. Kam, directeur van Begeermann, was in het begin actief bij Volksbelang. En wethouder Van Wel was in de begintijd van de vereniging nadrukkelijk als voorzitter aanwezig.

Illegale bouw

Het oudste en daarmee het eerste sociale woningbouwcomplex van Helmond werd rond Pasen 1916 gerealiseerd op Den Bult. Het waren vijftig woningen ten zuiden van de Heistraat in de omgeving Advocaat Botsstraat en de Van Brusselstraat. Hiervan waren er tweeëntwintig ontworpen door architect De Vries en de andere achtentwintig waren van de hand van architect Jos Bezemer. In 1915 stelde de Helmondse gemeenteraad f 102.325 ter beschikking; dat is ongeveer tweeduizend gulden per woning.

Nog geen half jaar na de oplevering bleek dat twee woningen 'illegaal' anders werden gebruikt. Eén was namelijk ingericht voor de 'Vereeniging Zuigelingen- en Melkverschaffing' en van een andere woning was een bakkerij met winkel gemaakt. De raad ging in augustus 1916 alsnog akkoord.

De architect die nauw met Volksbelang was verbonden, is Albert Otten. Het tweede complex dat Volksbelang bouwde was het eerste complex van Otten in Helmond. Het betrof 179 woningen van het complex Zonnehof en omgeving in 1919-1920 [Drietip].

Adv. Botsstraat, Helmond.

De Advocaat Botsstraat met Volksbelangwoningen van Albert Otten. Op de achtergrond het Klaverhof, een project van Publieke Werken. De Advocaat Botsstraat is gebouwd in het begin van de jaren twintig; de opname dateert van ongeveer 1940. Fotograaf onbekend. (Collectie HIC Helmond)

Een jaar later volgde het complex Hemelrijk aan de Timmermansstraat en omgeving. In 1922-1923 ontwierp Otten voor Volksbelang de 32 eenvoudige woonhuizen van het complex Sassenplein.

In 1927-1928 bouwde Volksbelang 189 één- en tweelaags arbeiderswoningen aan de Klaverhof en omgeving, ontworpen door Publieke Werken. Door pleinvorming en de plaatsing van een poortgebouw met een asymmetrische toren trachtten de ontwerpers een dorps karakter te bewerkstelligen.

Onderlinge Woningbouwvereniging Helmond

Ook van deze woningbouwvereniging weten we weinig. Diepgaander onderzoek kan beslist meer opleveren. De in 1916 opgerichte Onderlinge Woningbouwvereniging Helmond staat bekend om de bouw van middenstandswoningen in de buurt Het Rooie Dorp, de tegenwoordige Oranjebuurt [o.a. Julianalaan, Nassastraat en Willemstraat]. De Oranjebuurt liep voor de aanleg van de Traverse door tot aan de Mierloseweg. De Onderlinge woningbouwvereniging Helmond

bouwde ook in de Warandelaan - nu Oranjelaan - en in de Prins Hendriklaan, tegenwoordig Caroluslaan. Met name de architecten Lambert de Vries [ook bekend van De Hoop] en Cor Roffelsen 'tekenden' voor deze wijk.

De ontwerpen van de hand van De Vries laten ondanks het verschil in bouwtype een grote mate aan stilistische eenheid zien. Zowel voor woningbouwvereniging Helmond als voor particulieren ontwierp Lambert de Vries in totaal 47 woningen en achtereenvolgens zijn dat de Caroluslaan 19, 21 en 23 [1915], Julianalaan

51 t/m 63 [1917], Mierloseweg 3a en 5 [1918], Julianalaan 10, 12 en 18 [1925], Nassaustraat 1, 3, 5 en 6, 8, en 10 [1925], Willemstraat 2, 4 en 6 [1925], Caroluslaan 16 en 18 [1926], Julianalaan 19, 21 hoek Nassaustraat 44 [1927], Nassaustraat 26 t/m 40 en 11, 13 en 15 [1927] en Willemstraat 2, 4 en 6 [1927].

Cor Roffelsen ontwierp voor de OWH en particulieren diverse blokken huizen in de Julianalaan maar ook aan de Steenweg (de Carp-huizen). Zij vertonen eveneens een grote mate aan homogeniteit.

R.K. Woningbouwvereniging De Hoop

Wethouder Ebben verzocht Jan de Wit - bedrijfsleider bij de gebroeders van Thiel - een woningbouwvereniging op te richten als katholieke reactie op Volksbelang. Dat leidde er toe dat in 1917 R.K. Woningbouwvereniging De Hoop tot stand kwam. Inmiddels is deze vereniging overgenomen door en opgegaan in Woningstichting Woonpartners. Deze was begin jaren negentig ontstaan uit de woningbouwverenigingen Algemeen Belang en Binderen.

Het eerste complex van De Hoop was ontworpen door architect Jos Bezemer en bestond uit 66 woningen: het nog bestaande blok Willem Prinzenstraat / Jan Stevensstraat / Heistraat / Willem Beringsstraat.

Jos Bezemer werd na een conflict opgevolgd door Lambert de Vries die vanaf 1918 zowat alle vooroorlogse woningen van De Hoop tekende.

Enkele voorbeelden:

- in 1919 honderdtachtig woningen in de Van den Dungenstraat, Van Hoeckstraat, Van der Foelartstraat, Van Brusselstraat.

De Willem Beringsstraat van het eerste complex van WBV De Hoop onder architectuur van Jos Bezemer. Het bouwjaar is 1919. Fotografie onbekend. (Collectie HIC Helmond)

- in 1922/1923 een complex van 72 woningen in de Karel Raymakersstraat, Wolfstraat en Wezelstraat.
- in 1923/1924 achtennegentig woningen aan de Wezelstraat (in 2000/2001 gesloopt). Dat waren karakteristieke eengezinswoningen met zogenaamde mansardedaken (geknikte kap) met dakkapellen. Af en toe waren volumes dwarsgeplaatst, waardoor 'gebroken' daken ontstonden en dus hogere puntgevels. Er waren ook toegangspoorten ontworpen.
- in 1926/1928 kwam daar nog eens een complex van 177 woningen bij in de Hermelijns-

straat, Tolpoststraat (nu Pastoor van Leeuwenstraat), Dasstraat, Bunzingstraat, Wezelstraat, Hindestraat, Eekhoornstraat, Marterstraat en Beverstraat.

Het eerste kantoor van De Hoop staat er nog steeds. Dit gebouw staat in de Van den Dungenstraat en de eerste steen ervan werd op 28 maart 1921 officieel ingezegend door rector Verhoeckx met muziek van Phileutonia. Tegenwoordig is het gebouw in gebruik als buitenlandse vrouwencentrum.

R.K. Woningbouwvereniging Helmond-West

Hoewel rond 1920 al plannen

bestonden voor het bouwen van nieuwe arbeiderswoningen in De Haag - wegen en rioleringen werden toen al aangelegd - duurde het nog tot 1938 voordat R.K. Woningbouwvereniging Helmond-West werd opgericht. Het was de toenmalige Helmondse burgemeester Moons die Wim van Bakel, een ambtenaar van Rijkswaterstaat, vroeg om voor De Haag een woningbouwvereniging op te richten.

Niet dat er in 'het Haagje' niet al huizen stonden. De fabrieksarbeiderswoningen uit de tweede helft van de negentiende eeuw voldeden niet aan de eisen van volks-

Blik in de Tournooistraat met achterin de hoek nog net zichtbaar het eenlaagse eerste kantoor van R.K. Woningbouwvereniging Helmond-West, gebouwd beginjaren veertig. De foto dateert van eind jaren vijftig. Fotograaf Prinses. (Collectie HIC Helmond)

gezondheid en waren inmiddels oud en versleten.

De eerste nieuwe woningen werden in de periode 1938-1946 gebouwd aan de Tournooistraat, Hertogstraat, Ridderstraat, Gravenstraat en Haaglaan. De woningen uit die tijd aan de Schepenstraat, Jonkerstraat en 1e Haagstraat (die zelfs al veel ouder waren) zijn inmiddels gesloopt. Na de oorlog tot aan 1950 werd er o.a. nog gebouwd in de 3e Haagstraat, Berlaerstraat, de Burcht (begin 2002 gesloopt), de Poorterstraat, 1e Haagstraat en de Deken van de Hagenstraat (inmiddels ook gesloopt).

Het eerste kantoor was gevestigd aan de Tournooistraat. Het gebouw staat er nog steeds met een muurschildering uit 1958, dat ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan werd aangebracht.

Houtse Woningbouwvereniging

Van de Houtse Woningbouwvereniging (opgericht als R.K. Houtsche Woningbouwvereniging) uit 1918 bestaan nauwelijks nog vooroorlogse woningen. Eind jaren zeventig van de vorige eeuw besloot de bouwvereniging namelijk tot sloop van de 'Oude Pastoorswijk'. Vanuit de toenmalige bewoners was daartegen felle kritiek. Uiteindelijk zijn er toch een aantal woningen gespaard gebleven. Deze waren namelijk al door de corporatie verkocht aan de bewoners. Wie nu vanaf de Houtse Parallelweg de Kardinaal

van Enckevoirtstraat inrijdt ziet aan de rechterzijde nog drie blokken van twee woningen staan. Het betreft de huisnummers 43 en 45, 47 en 49 en 57 en 59. Aan het eind links afslaand, staat in de Pastoor van Massenhovenstraat aan de rechterzijde een blok, huisnummers 6 en 8. Meteen weer linksafslaand, de Pater van Vlerkenstraat ingaande, tref je aan de linkerzijde nog drie blokken woningen aan: de nummers 1-3, 5-7 en 9-11.

Architecten

Wie in Helmond (sociale) woningbouw zegt, noemt in één adem de architecten Albert Otten en Lambert de Vries. Maar ook de namen van Ir. J.B. Kam en Cor Roffelsen volgen dan heel snel. Zonder daarmee andere (Helmondse) architecten zoals Jos Bezemer en Thomas Royakkers te kort te willen doen.

Lambert de Vries

De in 1875 in Someren geboren architect G.L. (Lambert) de Vries vestigde zich samen met zijn broer aannemer G. (Gerard) de Vries rond 1903 in Helmond. Vanaf 1918 tot zijn plotselinge dood in 1939 is hij o.a. werkzaam geweest voor De Hoop. Hij volgde architect Jos Bezemer op, die complex 1 van De Hoop tekende. De opzet en de vormgeving van de woningbouwcomplexen van de Vries sluiten aan bij die van de complexen van Albert Otten. Beide heren werkten samen aan een niet uitgevoerd woningbouwcom-

plex in opdracht van P. de Wit. Bij vroegere ontwerpen heeft hij meer aansluiting gezocht tot het Art Nouveau, later tot de meer expressionistische tendensen van de Nieuwe Zakelijkheid. Voor De Hoop gaat het daarbij in totaal om 792 woningen rond de St. Jozefkerk in de stadswijk die in die tijd Den Bult genoemd werd. Maar ook voor de Onderlinge Woningbouwvereniging Helmond, aan de andere kant van het kanaal, in de wijk genaamd Het Rooie Dorp (de tegenwoordige Oranjebuurt) ontwierp hij 47 woningen.

Albert Otten

De eveneens in 1875 geboren Albert Otten was hoofdzakelijk in het westen van het land werkzaam. Zijn kantoor was gevestigd in Rotterdam. Door zijn redacteurschap van het Bouwkundig Weekblad was hij uitstekend op de hoogte van de actuele ontwikkelingen op het gebied van de sociale woningbouw en gaf hij zelf daarin impulsen.

In zijn ontwerpen voor Helmond sluit hij aan bij de traditie van arbeidersdorpen waar geprobeerd wordt gemeenschapszin te bevorderen door de manier van groeperen van eengezinshuizen en door het scheppen van besloten ruimten.

Ook de architectonische vormgeving speelt hierin een rol, door de benadrukking van hoek- en middenpanden en het gebruik van poorten. In 1915 krijgt hij opdracht voor het maken van een volledig uitbreidingsplan voor Helmond. Zijn ontwerp is jaren

De Hermelijnstraat met rechts vooraan de Dasstraat en achteraan links de boogwoningen naar de Marterstraat. De foto geeft een goed beeld van de architectuur die Lambert de Vries voor R.K.Woningbouwvereniging De Hoop hanteerde. Achteraan staat het klooster aan de Prins Karelstraat met daarachter nog de St. Jozefkerk. De Hermelijnstraat verrees circa 1928. Fotograaf onbekend. (Collectie HIC Helmond)

later en met veel wijzigingen door de Dienst Publieke Werken uitgevoerd. Hij overleed in 1935.

De dierenbuurt

De afgelopen vijf jaar heeft de Monumenten Werkgroep Helmond zich beziggehouden met de herstructurering van de Binnenstad, en in het bijzonder de Dierenbuurt. Alle woningen in deze buurt zijn ontworpen door architect Lambert de Vries. In een notitie van de Monumenten Werkgroep Helmond uit 1999 is

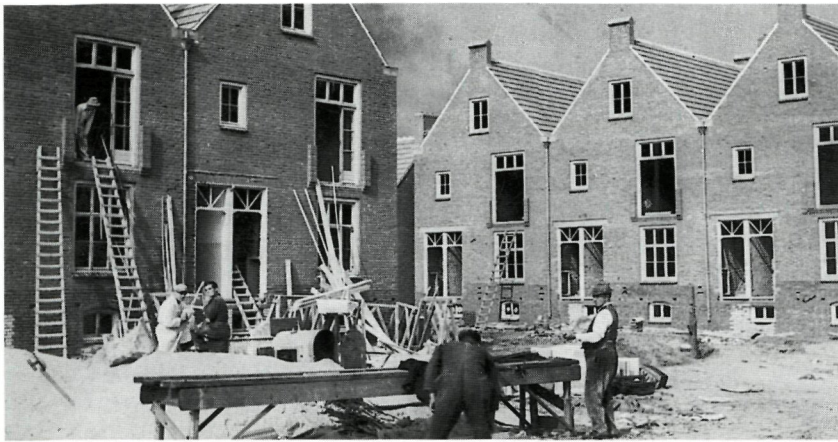
deze wijk vanuit cultuurhistorisch oogpunt beschreven. De notitie heeft bijgedragen aan behoud van enkele waardevolle, karakteristieke boogwoningen.

Uit een recent [2000] onderzoek blijkt overigens dat bewoners nadrukkelijk niet tegen sloop zijn. Zij vinden wél dat bij sloop karakteristieke huizen, pleinen en dergelijke behouden dienen te worden, vanwege hun uitstraling of architectonische waarde. Door alles te slopen zou je het 'hart van Helmond' weghalen.

Tot slot

Met deze bijdrage willen wij de Helmondse monumenten weer nadrukkelijk onder de aandacht brengen. En dat die aandacht voor ons cultureel erfgoed dringend nodig is, blijkt uit het nog steeds verdwijnen van oude en beeldbepalende gebouwen. Zo zijn onlangs nog de karakteristieke woningen aan de Burcht in Helmond-West, amper 50 jaar oud, gesloopt.

Onze werkgroep heeft in 1996 de wens geuit tot oprichting van een Stichting Stadsbehoud naar het

Deze typische woningen aan De Burcht aan de spoorlijn in Helmond-West, werden gebouwd rond 1950 en zijn begin 2002 gesloopt. De foto is genomen vanuit de Deken van de Hagenstraat waarvan de in 1950 gebouwde woningen al in 1999 werden afgebroken. (Collectie HIC Helmond)

voorbeeld van Deventer. Daarin zouden instellingen moeten samenwerken, die thuis zijn in 'de wereld van steen' zoals corporaties, makelaardij, banken, notariaat en bedrijfsleven. Het wordt inmiddels hoog tijd dat zo'n stichting in Helmond tot stand komt.

Geraadpleegde literatuur

- Driek Berkers e.a., *Eindrapportage lens-onderzoek Binnenstad-Oost Helmond* [Helmond, 2000]
- Myriam Daru, *Een verdwijnend industrielandchap, inventarisatie van industrieel historische objecten te Helmond* [Helmond, 1989]
- Myriam Daru, *Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant; Monumenten Inventarisatie Project Helmond* [MIP-rapport] [s-Hertogenbosch, 1991]
- Heidi Geertsen e.a., *Voor een betere volkshuisvesting*, ter gele-

genheid van het 75-jarig bestaan van de Houtse Woningbouwvereniging [Helmond, 1993]

- Helmond, gemeente, *Woningbouw Helmond 1916-1928'* [Helmond, 1928]
- Helmond, gemeente, *Helmond 1941 t/m 1954*, gemeenteverslag [Helmond, 1955]
- Helmond, gemeente, sector Kunst & Cultuur, *Monumentenzorg Helmond*, infomap monumentenlijst, gemeentelijk monumentenbeleid, Rijksmonumenten brochures [Helmond, 2001]
- Helmond, gemeente, *Vernieuwing Binnenstad-Oost, stand van zaken* [Helmond, 2001]
- van Hezik, e.a., *Over sociale woningbouw*, jubileumboek RAVO 1985 [Amsterdam, 1985]
- Giel van Hooff e.a., *Van die Haghe tot Helmond-West*, ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan Woningbouwvereniging Helmond-West [Helmond, 1988]
- Paul Kuypers, *Hoop ging in*

vervulling, gedenkbboek 40 jaar De Hoop [1917-1957] [Helmond, 1958]

- drs. J.C.M. Michels, *Architectuur en stedenbouw in Noord-Brabant 1850-1940*, uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg [Zwolle, 1993]
- Ramon Min, 'Monumenten Werkgroep wil Stichting Stadsbehoud', in weekblad *Traverse* van 6-11-1996 [Helmond, 1996]
- Stichting Monumenten Werkgroep Helmond, *Herstructurering binnenstad Helmond ('600-panden-plan')* cultuurhistorisch bezien, deel 1 - *Dierenbuurt* [Helmond, 1999]
- T. Röttjers, 'De volkshuisvesting in Helmond in de jaren 1850-1925', in *De Vlasbloem* 8, jaarboek voor Helmond, p. 131 t/m 155 [Helmond, 1987]
- Joseph de Vries en Giel van Hooff, 'Architect en bouwondernemer' en 'Werken van architect Lambert de Vries' in *Werkend Verleden in Helmond*, nummer 16 - maart 2000' [uitgave Stichting Industrieel Erfgoed Helmond, themanummer Gebroeders De Vries] [Helmond, 2000]

Noot

- 1 Met dank aan Giel van Hooff.

De geboorte van Woningbouwvereniging Algemeen Belang

M. van Houten-de Bode

Na ons huwelijk op 25 juli 1942 hadden mijn man, J. van Houten, en ik onze intrek genomen in een woonruimte op de Hoogsestraat 96 (d'n Olliemeule).

We woonden op een etage boven de verhuurster, Sophie Bombeek, die daar vroeger een winkeltje had. Dit huis was opgetrokken uit halfsteense muren: zeer tochtig, verwaarloosd, vochtig en oncomfortabel.

Het voordeel was wel, dat als je opnieuw wilde behangen, het verwijderen van het oude behang heel eenvoudig was. Het door vocht en schimmel aangevreten behang viel letterlijk van de muur. Het huis was ook niet aangesloten op de rio-lering. Dat veroorzaakte vooral in de winter de nodige ongemakken. Alles bij elkaar was dit voldoende aanleiding om uit te zien naar een passende woonruimte voor mijn gezin, waar inmiddels ook twee kinderen geboren waren.

Ik ging bijna iedere week naar het kantoor van de Volkshuisvesting in de Kerkstraat om te horen of er nieuws was. Bij dit kantoor waren wij reeds enige jaren als woningzoekende ingeschreven. Iedere keer kwam een ander smoesje,

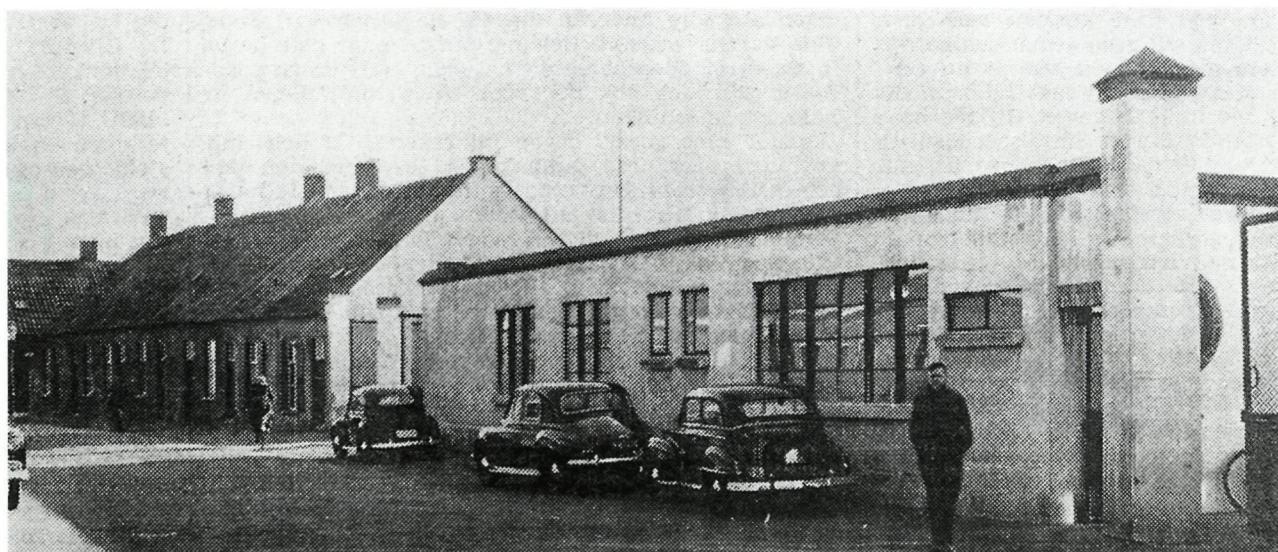
maar nooit werd duidelijk verteld waarom wij niet voor een nieuwe woning in aanmerking kwamen. Telkens werden nieuwe formulieren ingevuld, maar ook die bleken in de praktijk geen waarde te hebben.

Idealistische SDAP-er

Zelf ben ik opgevoed in een Nederlands-hervormd gezin, mijn man was rooms-katholiek. Hij was na veel omzwervingen vanuit Rotterdam en de zeevaart in de mobilisatietijd in Brabant terechtgekomen. Achteraf denk ik, dat 'geen rooms-katholiek gezin' en 'socialistische denkbeelden' de oorzaken zijn geweest, waardoor wij steeds aan het lijntje werden gehouden en geen vervangende woning kregen toegewezen.

Mijn man was een idealistische en overtuigde S.D.A.P.-er van de oude stempel en hij zat in de gemeenteraad van Helmond, bij de VARA, bij de Vakbond, in het lokaal bestuur van de Partij van de Arbeid en in de Ondernemingsraad van Philips.

Door zijn politieke overtuiging heeft hij veel vergaderingen en

Hoogendsestraat in februari 1954. Deze gebouwen zijn dat jaar gesloopt voor nieuwbouw van de HTM, nu Hatéma. Fotograaf Schulte. (Collectie HIC Helmond)

congressen van de Partij van de Arbeid bezocht. Tijdens een van die congressen gaf de toenmalige minister In 't Veld aanwijzingen over het stichten van een woningbouwvereniging. Mede door het ongenoegen van veel Helmondse over het toewijzingsbeleid van woningen in die tijd heeft mijn man deze kwestie onder de aandacht gebracht van zijn politieke geloofsgenoten. Uiteindelijk vond hij gehoor bij de heren Creteer, Van Lieshout, Moote, Stoeffe en Vriens. De heer J. Bungeners werd ook benaderd.

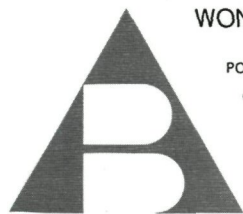
Deze kon het vele werk dat de oprichting met zich mee zou brengen niet combineren met zijn andere activiteiten.

De vergaderingen, die uiteindelijk geleid hebben tot de oprichting, vonden altijd bij ons in de Hoogendsestraat plaats. Ik herinner me nog goed dat, wanneer ik op maandag thuis kwam van het [Nederlands-hervormde] koor ik tegen de rook van de sigaren kon leunen en amper nog kon onderscheiden wie er aan tafel zaten.

Aanvankelijk was het de bedoeling, dat de heer Moote penningmeester zou worden. Om de een of andere reden heeft hij echter, na tussenkomst van de heer J. Bungeners, de functie van secretaris aanvaard.

Bij de provincie

Na het bekend worden van de oprichtingsplannen werd mijn man bij burgemeester Moons ontboden. Deze sprak zijn bezorgdheid uit over de plannen - die afkomstig waren van Helmondse socialisten - en de mogelijke gevolgen hiervan. In allerijl werd een rooms-katholieke tegenhanger geformeerd in Binderen, die later bekend zou worden als Woningbouwvereniging Binderen. Bij een bezoek van mijn man aan 'de provincie' in Den Bosch wist een lid van de Partij van de Arbeid te melden, dat het later

WONINGBOUWVERENIGING „ALGEMEEN BELANG”

POSTADRES: POSTBUS 6 - 5700 AA HELMOND - TELEFOON 04920 - 41886

GIRONUMMER: 10.92.077 - BANK: RABO - HELMOND NR. 12.10.09.491

ingediende verzoek tot erkenning van Binderen eerder behandeld zou worden. De confrontatie tussen de gevestigde slaafse orde en de mensen met socialistische opvattingen werd hiermee weer eens duidelijk. Gelukkig wist de desbetreffende ambtenaar de boel te regelen. Men kon doorgaan met het smeden van de plannen. Een probleem vormde nog wel de kosten die gemaakt moesten worden om de koninklijke goedkeuring te verkrijgen. De heer Bijlsma, die een leidinggevende functie had bij Vlisco, schonk een bedrag van honderd gulden aan de vereniging. Uiteindelijk werd de koninklijke goedkeuring op 17 mei 1951 ontvangen en was Algemeen Belang geboren.

Het eerste bestuur van Algemeen Belang werd gevormd door:
voorzitter:

de heer J. M. van Houten

penningmeester:

de heer M. Creteer

secretaris: de heer B. Moote

lid: de heer C. Stoeffe

lid: de heer Vriens

lid: de heer H.W. Van Lieshout

Nog duidelijk staat mij voor de geest, dat mijn man in die periode veel vakantiedagen niet aan zijn gezin maar aan projecten en bezoeken aan de nationale woningraad heeft besteed. Er moesten tenslotte huizen worden gebouwd. Om praktijkervaring op te doen gingen de heer Van Lieshout en mijn man regelmatig op huisbezoek in 'Helmond-West'. Bij die bezoeken bleek dat

Het bestuur van Wbv. Algemeen Belang. Helemaal rechts zit J. Van Houten. Fotograaf Hegeman. (Collectie mevrouw Van Houten)

bewoners de doucheruimte gebruikten als kolenhok of om de kanarie een riant onderkomen te bieden.

De belangrijkste doelstelling van Algemeen Belang was, dat iedereen lid kon worden ongeacht geloof, politieke overtuiging of inkomsten. De vereniging wilde moderne woningen bouwen met betaalbare huren. De vereniging groeide snel en ook het aantal vergaderingen nam toe.

Vanaf het begin was er een grote belangstelling voor de nog te bouwen woningen.

Begoniastraat

Het nog in opbouwfase zijnde aannemersbedrijf van Th. Janssen bleek voor de laagste bouwsom te

hebben ingeschreven op het eerste bouwproject. Op een zondagmorgen werd hij thuis bezocht en na overleg kreeg hij de officiële opdracht om de huizen te bouwen. De architect was Hugo de Vries.

De eerste huizen die werden opgeleverd, waren de acht woningen in de Begoniastraat, daarna de acht duplexwoningen aan de Chrysantlaan (later omgedoopt in Wethouder van Wellaan) en vervolgens nog acht duplexwoningen aan de Broekse Parallelweg (later Deurneseweg geheten). De woonwijk kreeg de naam 'Moskou' omdat zij voor een socialistische oftewel een 'rooie' woningbouwvereniging was gebouwd.

Op 23 september 1952 werd ons eigen probleem van het vochtige en tochtige bovenhuis opgelost

Huizen in de Begoniastraat als eerste bouwproject van Algemeen Belang. De foto is van november 1985. Fotograaf was L. van der Zanden. (Collectie HIC Helmond)

en verhuisden wij naar de Broekse Parallelweg 101, waar ik tot augustus 1997 met veel plezier heb gewoond.

Woningbouwvereniging Algemeen Belang slaagde er als eerste in Helmond in om voor een redelijke huurprijs woningen aan te bieden met een douche, een geiser en een glasverzekering. De overeenkomst voor levering van de huurgeisers voor alle woningen was nieuw voor die tijd. Koperslager en loodgieter Gruijters op de Hoogeindsestraat was de leverancier. Voor de prijs van 60 ct. per week leverde hij een geiser, verhielp storingen en verrichtte twee keer per jaar groot onder-

houd. Deze regeling heeft nog vele jaren en ook in andere complexen goed gefunctioneerd.

Technische dienst

Cor Stoeffe verrichtte als eerste de nodige karweitjes. Hij beschikte over een door de woningbouwvereniging betaalde kruiwagen, schop en nog wat ander gereedschap, dat hij in zijn eigen schuur mocht bewaren. Zijn opvolger werd Sjaak Verouden die als technische dienst al op een bakfiets reed. Dit was een hele stap vooruit.

Ik herinner me dat hij regelmatig afvoerputjes moest ontstoppen en hij mopperde op de huisvrouwen,

die naar zijn mening te veel vim en andere (was)producten gebruikten.

Hij haalde ook wekelijks de huur op. De administratie werd bij ons op de huiskamertafel gedaan. Van een vergoeding of salaris was toen geen sprake. Hij heeft net als vele anderen vele jaren volkomen belangeloos voor de Woningbouwvereniging gesjouwd om het ideaal van Algemeen Belang vorm te geven.

Apetrots

Zo kan ik nog vele uren doorgaan over Algemeen Belang. In mijn gezin is vele jaren rekening gehouden met de vereniging, omdat

mijn man dan dit of dat moest doen. Dat ging dan soms ten koste van geplande activiteiten van ons gezin.

Niet dat u nu de indruk heeft, dat er alleen maar positieve momenten zijn. De idealen van ALGEMEEN BELANG kwamen wel eens in gedrang met eigenbelangen van latere bestuurders. Het doet mij deugd, dat dat groepje socialisten uit de jaren vijftig een woningbouwvereniging heeft opgericht, dat later een belangrijke zonië de belangrijkste bijdrage heeft geleverd voor het ontstaan van de huidige Woonpartners.

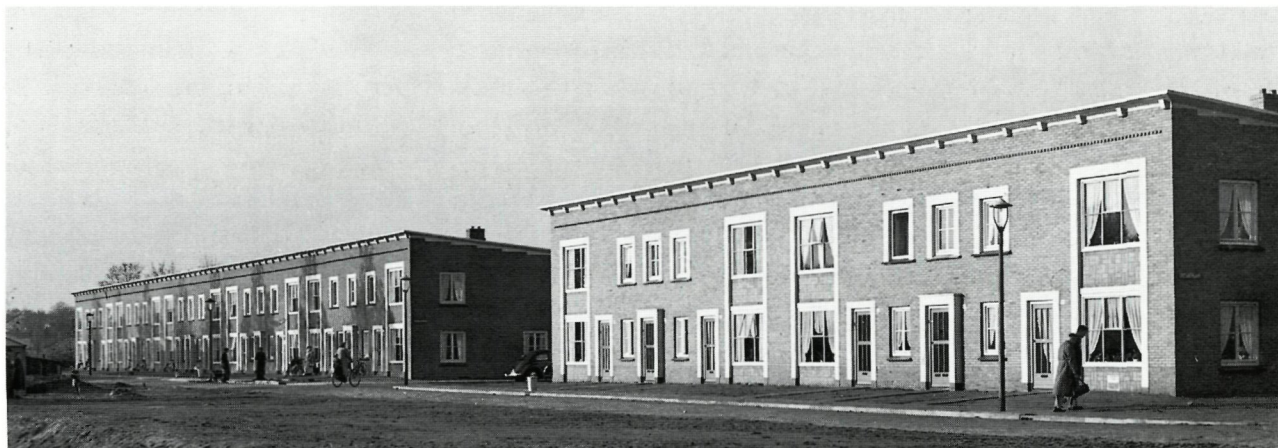
Ik ben en blij apetrots, dat mijn man het initiatief heeft genomen. Hij was medeoprichter en de eerste voorzitter, en hij heeft daarna meerdere functies bij Woningbouwvereniging Algemeen Belang gehad.

“Wij zijn niet bang meer voor onze huurders.”

“Sociale vernieuwing? Daar zijn wij veertig jaar geleden al mee begonnen, toen wij huizen bouwden voor achtergestelden die bij de drie katholieke corporaties niet aan de bak kwamen.” Voorzitter Piet van Bokhoven lepelt ogenblikkelijk de doelgroep op voor wie woningbouwvereniging Algemeen Belang destijds werd opgericht: “Socialisten, niet-katholieken, hokkers en gemengd gehuwden, want toen gold hier nog echt: “Twee geloven op één kussen daar slaapt den duivel tussen.” Op het ‘rooie gevaar’ werd door katholiek Helmond direct gereageerd met de oprichting, datzelfde jaar nog, van nog een (katholieke) bouwvereniging: Binderen. “Om ons de wind uit de zeilen te halen,” sneert Van Bokhoven. Helmonders die verhuisden naar de eerste woonblokken van Algemeen Belang op de hoek Wethouder van Wellaan / Deurneseweg, moesten zich de spotternij van velen laten welgevalen. “Pfoe, ga jij daar wonen, bij die Rooi in Moskou? Van die dingen werden veel geroepen. Maar onze bewoners kregen wel meteen douches met geisers. Waar had je dat in die tijd?”

Bron: Helmonds Dagblad van 11 mei 1991.

Toen de Deurneseweg nog Broekse Parallelweg heette, verschenen daar deze huizenblokken van Algemeen Belang. Fotograaf Schulte, foto december 1953. (Collectie HIC Helmond)

Van onder de vloer tot boven in de kap

Archeologie, geschiedenis en restauratie van de Vleeschhouwerij te Helmond

Theo de Jong, Jan Jansen en Sanne Vonk¹

Helmond is een stad die in de late middeleeuwen door de Hertog van Brabant werd gesticht. Vanaf het begin van de dertiende eeuw kwamen steeds meer mensen in die nieuwe stad wonen. De stedelijke bouwkunst was voor die tijd vernieuwend. De nieuwbouwwijken in de pas ontgonnen gebieden waren een soort 'vinexlocatie'. Ze zagen er volledig anders uit dan de bebouwing op het platteland. Restanten van een middeleeuws huis werden onlangs aangetroffen in één van de meest karakteristieke panden in de binnenstad: de 'Vleeschhouwerij' in de Kerkstraat. Dit pand is inmiddels volledig gerestaureerd en siert de komende jaren opnieuw het Helmondse centrum. We hopen dat dit project een voorbeeld zal zijn voor het monumentenbeleid in Helmond.

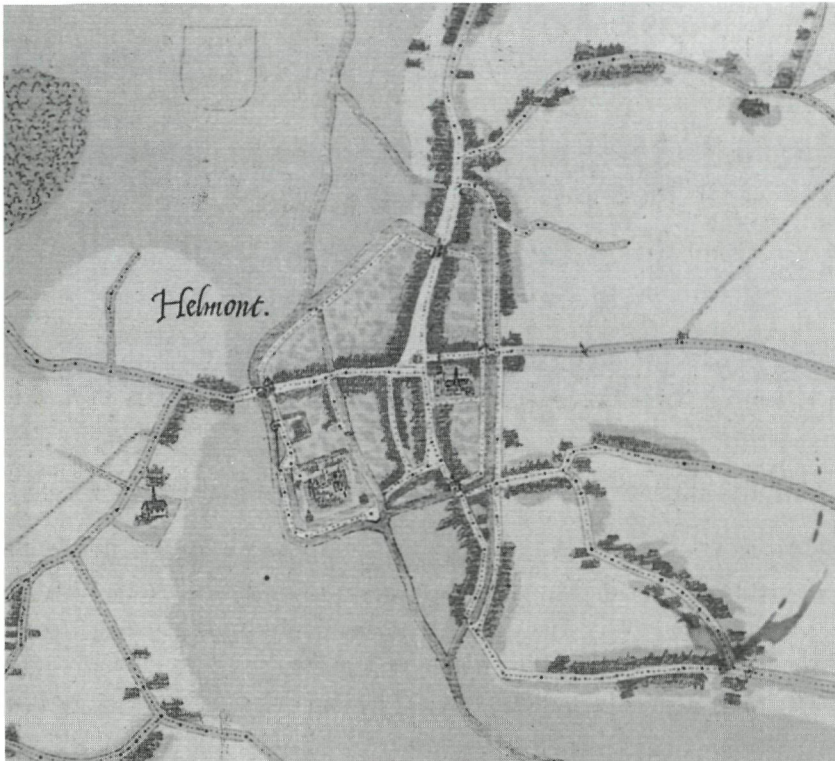
Helmond als laat- middeleeuwse stad

Uit de binnenstad zijn vrijwel geen archeologische vondsten bekend die dateren van vóór 1250 na Chr. In de eerste helft van die dertiende eeuw veranderde de

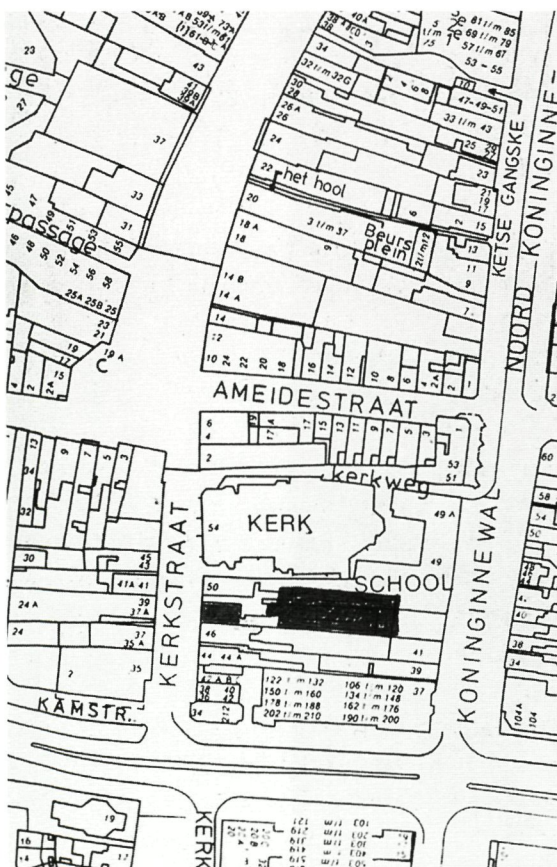
samenleving: zelfvoorziening maakte plaats voor handel. Hier en der ontstonden in Brabant steden, op centraal gelegen plekken. De producten van ambachtslieden en van het platteland werden hier verhandeld. De ge-

schiedenis van -het centrum van Helmond begint omstreeks 1250 na Chr.

In de eerste honderd jaar werden in Helmond zo'n honderd huizen gebouwd. Ze werden niet meer op de traditionele wijze gebouwd. Op het platteland werden de spanten van de huizen ingegraven in de bodem en waren de wanden gebogen. Deze 'bootvormige' huizen zijn niet in de stad aangetroffen. In de stad werden de palen van de spanten minder vaak ingegraven en dikwijls op poeren van bakstenen geplaatst. De wanden van de stadswoningen waren recht in plaats van gebogen. Omstreeks 1496 stonden 137 huizen binnen en 254 huizen buiten de bebouwde kom.

Het centrum van 'Helmont' lag op een hoge zandrug, ingesloten tussen twee beken. Aan de westzijde stroomde de rivier de Aa en aan de oostzijde stroomde een zijtak van deze rivier, de Ameide. Om wateroverlast te voorkomen werden over de Markt langs de percelen en straten diepe sloten uitgegraven die het overtollige water naar de Aa of de Ameide afvoerden. Bij opgravingen in de binnenstad zijn dergelijke vroege sloten regelmatig aangetroffen: op de Markt, voor de Lambertuskerk in de Kerkstraat, aan de Noord-Koninginnewal, aan de Bindersestraat, aan de Ameidestraat en op het erf tussen de Vleeschhouwerij en Foederer. Tijdens het aanleggen van de stadsgrachten en stadswallen, tussen circa 1375 en 1425, werden de sloten overbodig en vervolgens met grond gedempt. De stadsgrachten leidden vanaf toen het water langs de stad. De wallen beschermden de stad tegen overstromingen. De waterstand in de Aa kon door middel van sluizen worden geregeld. Vóór 1400 was de stad niet omwijd. Wel lag in een royale boog rond de stad een 'landweer', bestaande uit een aarden wal met daarop een haag van struiken en bomen. Delen van deze landweer werden tot het midden van de zeventiende eeuw onderhouden en gehandhaafd.

Boven: Helmond en omgeving ca. 1540 naar een kaart van Jacob van Deventer. (Collectie HIC Helmond)

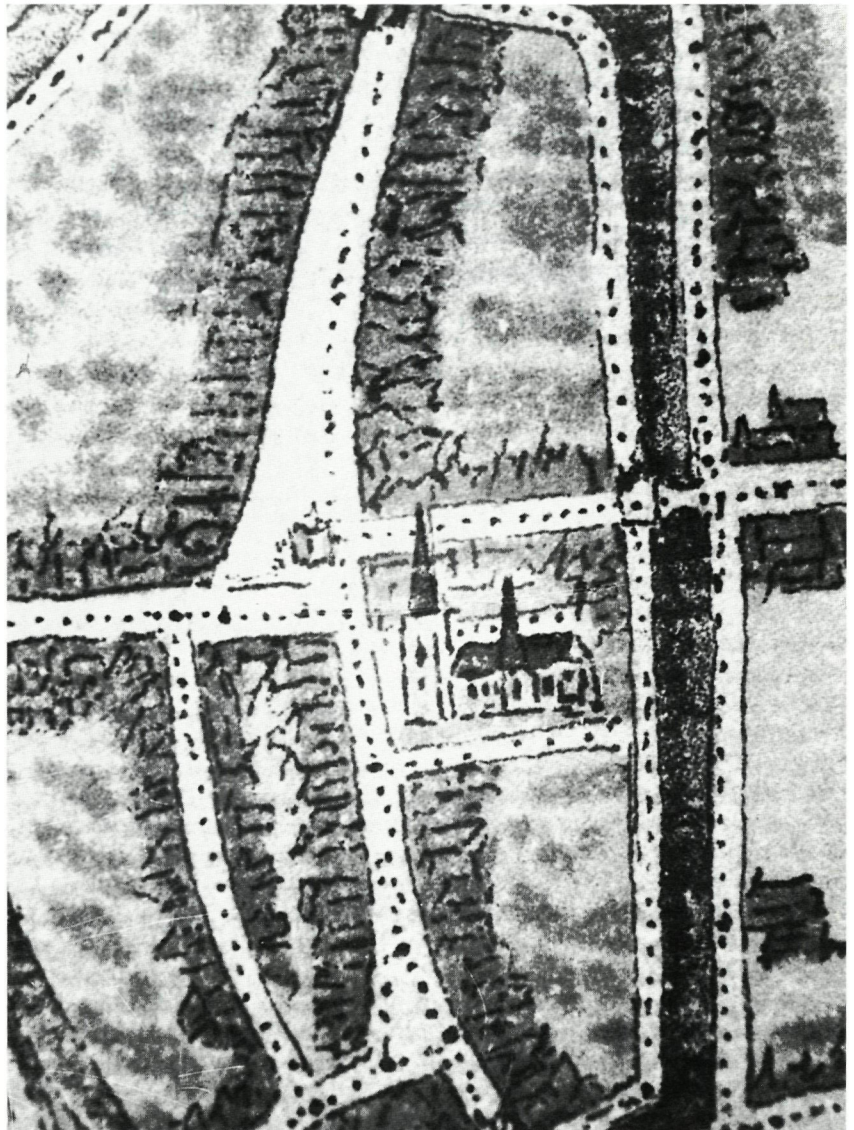
Opgravingputten (zwartgemaakt) ingetekend op de huisnummerkaart

De straten en percelen zijn in Helmond eeuwenlang op dezelfde plaats blijven liggen. Zelfs tegenwoordig zijn ze nog herkenbaar. Zo ook het perceel van de

Vleeschhouwerij. Het perceel ligt in de binnenstad van Helmond aan de 'Huiskensstraat', die later, nadat de kerk was gebouwd, 'Kerkstraat' wordt genoemd. Dit was één van de belangrijke toegangswegen naar de Markt van Helmond. Vanaf de Markt kon men via deze weg de stad naar het zuiden toe verlaten. Er waren nog drie andere belangrijke toegangswegen naar de Markt: de Veestraat richting westen, de Meijstraat naar het oosten en de Markt- of Bindersestraat richting noorden.

Aan het begin van de vijftiende eeuw werden de vier bakstenen stadspoorten gebouwd: de Hoogeindse poort, de Veepoort, de Meijpoort en de Binderse poort. Ze waren met elkaar verbonden door middel van aarden wallen. Het zand van de wallen was afkomstig van de uitgegraven grachten of van de omleidingen van de rivier de Aa. De wallen werden verstevigd met een staketsel van houten palen en rijshout.

De straten waren in de dertiende tot de vijftiende eeuw onverhard. In het natte seizoen werd het wegdek opgehoogd met 'mutserds en bundels rijshout', afgedekt met grond. Dergelijke wegverhardingen zijn terug gevonden op het Binderseind, in de Veestraat en in de Kerkstraat. In 1460 werd Helmond gedurende zeven jaren ontheven van bier- en wijnaccijns om de bestrating in de stad te kunnen bekostigen. De Steenweg, Veestraat, Markt, Ameidestraat,

Een uitvergroting van de omgeving rond de Lambertuskerk, zoals Jacob van Deventer tekende. Collectie HIC Helmond)

Marktstraat en Kerkstraat werden tot de stadspoorten met maaskeien bestraat. De inwoners moesten helpen door jaarlijks vijftig karrenvrachten stenen bij de Maas te halen. Degenen die niet over paard en kar beschikten moesten helpen met grondverzet ten behoeve van de bestrating. Het onderhoud van de straten was nadien voor de bewoners.

Het stadsbestuur stelde zo nodig de keien ter beschikking. De andere straten werden, zeker nog tot 1626, slechts met takkenbossen verhard.

De Tachtigjarige Oorlog (1568-1648)

Gedurende de Tachtigjarige Oorlog werd Helmond regelmatig

aangevallen en overmeesterd door de Staatse of Spaanse troepen. Bij de ongeregeldheden gingen veel huizen en ook een deel van de kerk in vlammen op. De uit hout en leem opgetrokken huizen met hun strooien daken waren niet bestand tegen de vuurzee. Ook de Lambertuskerk werd in 1587 getroffen. De kerk werd tussen 1587 en 1597 hersteld, in 1603 werd de noodkap vervangen door een nieuwe torenspits. Bij de heropbouw van de stad heeft men, door het stadsbestuur hierop aangedrongen, steeds meer gebruik gemaakt van gebakken metselstenen en dakpannen. De huizen hadden nog steeds een houtskelet van eiken gebinten, maar de muren werden met bakstenen ingevuld, in plaats van planken of vlechtwerk met leem.

Laatmiddeleeuwse huizen in Helmond

In de binnenstad van Helmond staan nog meerdere zeer oude huizen. Bij de meeste van die panden is dat aan de voorgevel niet te zien. Moderne winkelpuien eisen alle aandacht en verhullen de oude gebouwen. De afgelopen twee decennia zijn in het hart van Helmond zelfs nog diverse laatmiddeleeuwse panden gesloopt. Voorbeelden zijn het pand van Sprengers (Markt 38, gesloopt in 1989), de Valck (Markt 1, gesloopt in 1991), het pand Kerkstraat 49 (gesloopt in 1987), het pand van Van Bree (Markt 32, gesloopt in 1987) en een oude stadsboerderij aan de Ameidewal (gesloopt in 1999). Sommige werden voorafgaand aan de sloop bouwhistorisch onderzocht (de Valck en Sprengers). Ze verdwenen één voor één na honderden

jaren uit het stadsbeeld. Bij andere oude huizen, zoals het Huis met de Luts (Markt 7), de 'Schoenenreus' (Markt 41) en de 'Wibra' (Veerstraat 44) werden door allerlei verbouwingen authentieke delen uitgebroken of onherstelbaar aangetast.

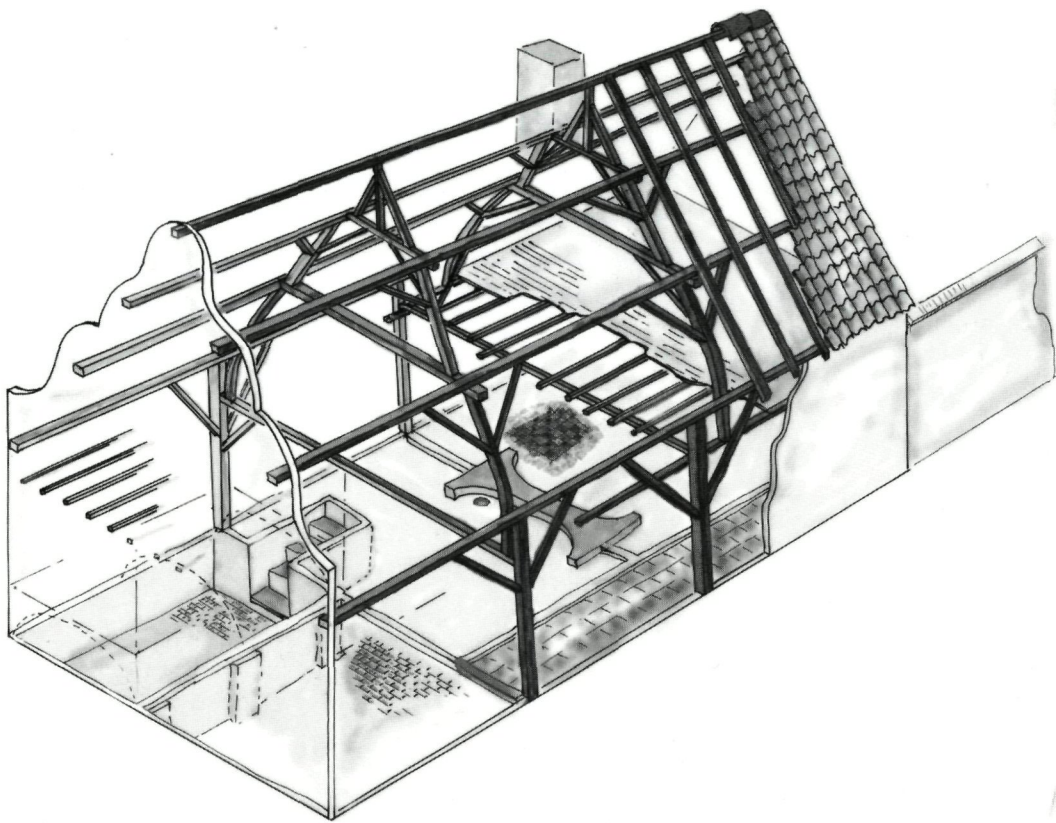
Dankzij de inzet van de stichting Monumenten Werkgroep Helmond, de restauratiearchitecten Fraaije en Jansen en het restauratiebouwbedrijf Van de Ven en de Gemeente Helmond was het mogelijk om de Vleeschhouwerij (Kerkstraat 48) te behouden. Samen met de Lambertuskerk, het pand van kunsthandel Foederer (Kerkstraat 50), de daarachter gelegen woning (Slop 1 of Kerkstraat 52), en scholencomplex 'Mater Dei', die eveneens gerestaureerd zijn, vormt het een fraaie historische plek in het oude stadshart van Helmond. De nieuwbouw aan het To Hölscherhof is in passende historische bouwstijl uitgevoerd.

Uitzicht op de dakconstructies in de Kerkstraat vanaf de toren van de Lambertuskerk, 2001. (Collectie Vereniging Helmont)

Bouwhistorie van de Vleeschhouwerij

De bouwgeschiedenis van de Vleeschhouwerij is in 1997 onderzocht. Het Bureau voor Bouwhistorie Viersen (Delft) maakte een beschrijving van de bebouwing op het perceel. Tegelijkertijd werd de historische waarde van de verschillende gebouwen aangegeven. Het perceel is bebouwd met een hoofdgebouw aan de Kerkstraat, met daarachter een aanbouw en bijge-

Het pand van de Vleeschhouwerij. De bouwhistorische en de archeologische gegevens zijn hier samengevoegd (tekening A. Viersen en Th. de Jong)

bouwen. Het hoofdgebouw blijkt aanzienlijk ouder dan de voorgevel doet vermoeden. Historische gegevens met betrekking tot het perceel en dit pand gaan terug tot vijftiende eeuw. Het archeologisch onderzoek maakt aannemelijk dat het perceel al in de veertiende eeuw is bebouwd.

Het hoofdgebouw

In het hoofdgebouw van de Vleeschhouwerij staan twee eiken houten gebinten. Op deze gebinten is in een eerste fase een eikenhouten sporenkap geplaatst. Uniek is de compleet bewaard gebleven houten constructie van

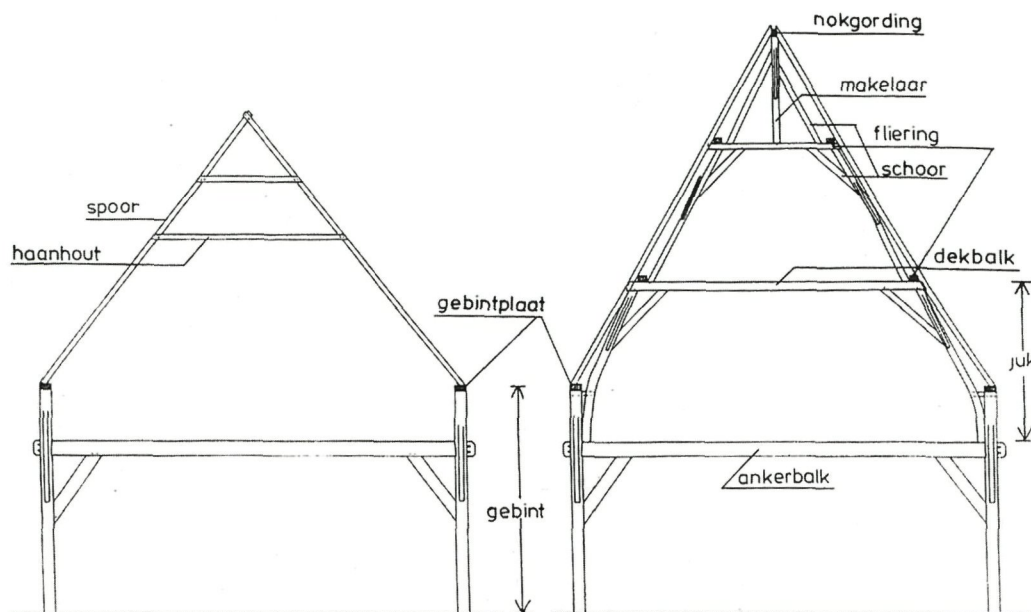
het dak en de spanten. In de zuidelijke zijgevel bevinden zich nog resten van de muurstijlen van de gebinten. Op de tussenmuren liggen balken die de noord- en zuidgevel met elkaar verbinden. Er zijn twee belangrijke bouwfasen te onderscheiden: een bouw-fase in de veertiende eeuw en een bouw-fase in de zestiende eeuw.

Het pand had in de eerste fase houten zijgevels of zijgevels van met leem bestreken vlechtwerk. De dakhelling bedroeg 53°. De sporen waren bij de nok met een halfhoutse verbinding verbonden en gekoppeld door twee 'haan-houten'. Deze houtverbindingen

zijn nog steeds aanwezig in de sporen. Het dak was gedekt met stro. Van de eerste kapconstructie zijn veel delen hergebruikt en tot op heden bewaard gebleven. Omdat de kap géén brandsporen vertoont, heeft het huis de diverse stadsbranden doorstaan.

In de zestiende eeuw vond een ingrijpende verbouwing plaats. De nok van het dak werd verhoogd waardoor een dakhelling van 61° ontstond. De sporen van de oude kap werden hergebruikt en moesten worden verlengd. Een deel van de sporen werd vervangen. Dat de oude sporenkap opnieuw werd gebruikt is te zien aan de

Links een reconstructie van de houtconstructie uit de veertiende eeuw en rechts de toestand vanaf de zestiende eeuw (tekening A. Viersen)

inkepingen in de houtverbindingen en gaten van toognagels (houten pennen) die in de huidige kap geen functie meer hebben. Op twee plaatsen werd het dak door gordingen of vlieringen ondersteund. Tevens werd er een nokgording aangebracht. De sporen werden met toognagels bevestigd. Voor ondersteuning van de gordingen werden op de gebintbalken of ankerbalken dekbalkjukken geplaatst die gemarkeerd zijn met telmerken I en II. Ook werden windschoren aangebracht.

De gebruikte Oudhollandse dakpannen zijn van verschillende afmetingen en vormen. Ze lagen weliswaar keurig op hun plaats, maar er zaten wel veel kieren tussen. Bij stuifnieuw raakte de zoldervloer bedekt met sneeuw. De wind, die door de kieren

tussen de pannen waide, heeft steeds voor een goede droging van het eikenhout gezorgd. De laatste bewoner, slager Piet Stevens, controleerde regelmatig de ligging van de dakpannen. Hij had daarvoor tussen de spanten steigerplanken gelegd om bij de hoger gelegen gedeelten van het dak te komen. Ook op het dak lag altijd een laddertje. Het regelmatig goed leggen van de dakpannen is het behoud van de eeuwenoude kap geweest.

In de zestiende eeuw is in het achterste gedeelte van het woonhuis een dubbele haardplaats gemetseld. Hiervoor werd een extra moerbalk geplaatst. Aan beide einden werd deze ondersteund door in de muur ingemetselde sleutelstukken. Een daarvan is bewaard gebleven. De gang met hardstenen tegels naast de mid-

den- en achterkamer is later, in de achttiende of negentiende eeuw aangebracht. Dankzij de aanleg van de gang is het sleutelstuk bewaard gebleven.

De voor-, achter- en zijgevels werden in de zestiende eeuw in baksteen uitgevoerd. Tegelijkertijd werd aan de straatzijde een kelder uitgegraven.

In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw werd het pand gesplitst en woonden er twee gezinnen. De twee ramen in de noordgevel en de dubbele tuindeuren in de achtergevel dateren van rond 1800.

De binnenmuren zijn voorafgaand aan de restauratie van het pand volledig uitgebroken, uitgezonderd twee kamers op de eerste verdieping aan de straatzijde, waar de lemen troggewelfjes (boogvormige bepleistering) van het plafond reden voor behoud waren.

Het raam van de slagerij in Jugendstil. Foto uit 1974. Fotograaf A. Berkhout. (Collectie Vereniging Helmont)

Historische voorgevel

Het metselwerk uit de voorgevel dateert uit de zestiende eeuw. Omstreeks 1879 is de 'neoclassicistische' ramenpartij aangebracht. De voorgevel werd bepleisterd en de nok van het dak werd afgeknot tot een kort schilddak. Nadat het pand in 1903 was gekocht door slager EA. Stevens werd een nieuwe winkelpui geplaatst. Deze werd ontworpen door onze stadsgenoot

C. Paaps. Het houtwerk van het raamkozijn, de hardstenen vensterbank en diverse ornamenten zijn karakteristiek voor de zwierige Jugendstil, afgeleid van de Art Nouveau. Uitzonderlijk is het opschrift 'Vleeschhouwerij', uitgevoerd in marmoriet. Hierbij worden letters aan de achterzijde in een gegoten glasplaat gegraveerd of geslepen. De graveringen worden verguld en afgedekt met een laag glas van een

andere kleur, bij de Vleeschhouwerij is dit egaal zwart glas. Marmoriet komt nog maar zeer zelden voor. Het naambord is gemaakt door de Amsterdamse firma Ant. N. Bouvy (1851-1932) die in 1897 twee gouden medailles kreeg voor zijn producten. Vanaf 1903 wordt dit pand dan ook aangeduid als 'de Vleeschhouwerij'. De pui heeft bijzonder grote kunsthistorische waarde en is één van de weinige voorbeelden van deze stijl in Nederland.

De achterbouw

Omstreeks 1800 is een L-vormige aanbouw achter de hoofdbouw geplaatst. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd een gedeelte gesloopt. Het resterende deel werd vervolgens met een verdieping en een kapzolder opgehoogd. De aanbouw is gedeeltelijk onderkelderd. Een gedeelte is gebruikt als koelruimte. Slager Stevens gebruikte de kelder als pekelhok en op de begane grond waren koelcellen. Geslachte varkens en runderen werden door middel van een takel in de dakkapel naar de vriescel op de eerste verdieping getakeld. Achter de aanbouw bevonden zich verschillende betegelde bijgebouwen die tot 1993 werden gebruikt als slagerij. Deze zijn inmiddels allemaal gesloopt.

De eigenaren van het pand vóór 1830

De vroegere bewoners en/of eigenaren van het pand zijn te ach-

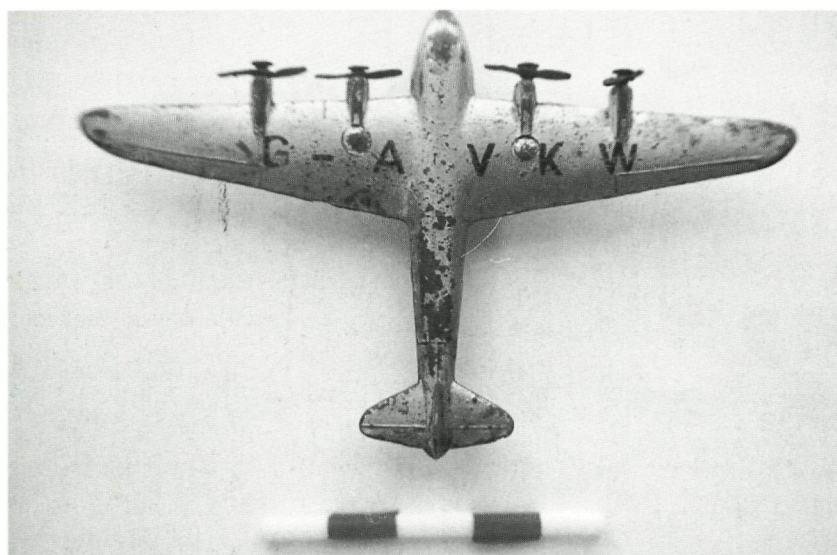
terhalen met behulp van de archieven (o.a. de verponding- en cijnsboeken) die door de archiefdienst van de gemeente Helmond worden bewaard.

In 1828 werd voor het eerst een kadastrale kaart gemaakt van Helmond. Vanaf die tijd heeft elk perceel een nummer. Het huis en perceel van de Vleeschhouwerij

krijgt in 1832 het nummer D 274, later wordt dit veranderd in D 1010. In officiële documenten van vóór 1832 worden meestal de naastgelegen percelen en straten genoemd om de plaats aan te duiden. De begrenzingen van het perceel van de Vleeschhouwerij zijn in 1534: 'ene zijde heer Aert Jan Tielmans soen, priester, andere zijde Jan Goyarts soen,

ene eind stadvest en andere eind (Kerk)straet. Met deze informatie kan de ligging van het huis worden bepaald.

Het perceel van de Vleeschhouwerij was voor 1530 één geheel met het pand van Foederer en het pand van Van Bree (Kerkstraat 46). Vóór 1534 wordt het zuidelijk deel van het perceel afgesplitst en in juli 1534 het noordelijke deel.

Vader en zoon slager

In 1903 wordt het pand gekocht door slager Frans A. Stevens (1878-1931). De voorgevel werd vervangen door een winkelpui in de Jugendstilbouwstijl. Zware tijden volgden. Na de eerste wereldoorlog had de familie vijf kostgangers nodig om rond te komen. Toen Frans in 1931 aan de gevolgen van een motorongeluk overleed, zette zijn zoon Piet Stevens (1912-1993) de slagerij voort. In 1938 trouwde Piet en zij kregen zes kinderen. Een van de kinderen zal mogelijk het verloren geraakte dinky-toy vliegtuigje en loden ruitertje herkennen. Ze werden bij de opgraving in de achterkamer, onder de houten vloer teruggevonden.

Boven: Dinky Toy vliegtuigje, model Mercury Seaplane uit 1945.

Onder: ruiter te paard gegoten van lood, daarna vertint en geverfd met rode en witte verf.

Piet Stevens was altijd in de weer. Hij heeft het pand goed onderhouden. Zo moet hij regelmatig op loopplanken door de kap van de hoofdbouw gescharreld hebben om de slecht passende dakpannen na een storm weer goed te leggen. Piet Stevens beschikte over een rokerij en een groot aantal zelfgebouwde koelcellen. In de rokerij werd sprokkelhout en sloophout gestookt. Befaamd waren zijn metworst en bloedworst, die volgens geheim recept werden gekruid. Tot 1993 was de winkel nog een dag in de week open, daarbij werd Piet geholpen door zijn dochter Gonnie.

Een leeuwentemmer in de stad

Een andere zoon van Frans was Carel. Toen hij in 1937 de motor van zijn vader wilde inruilen voor een nieuwe kocht hij bij het dierenpark Blijdorp in Rotterdam voor f 85,00 twee jonge leeuwen. Deze werden bij de slagerij in een kippenhok gezet. De schooljeugd kon zien hoe Carel zijn hoofd in de muil van het dier stak. Uit veiligheidsoverwegingen moest hij voor een stalen kooi zorgen. De smeedijzeren poort die voor de steeg stond werd in stukken gezaagd en voor de kippenkooi geplaatst. Toen Duitse soldaten vlees kwamen vorderen, stelde Piet Stevens hen voor de keuze: de deuren van de leeuwenkooi openen en de dieren doodschieten, om zodoende aan een extra stukje vlees te komen óf vertrekken. De Duitsers heb-

ben voor het laatste gekozen. De kooi is tot de sloop van de bijgebouwen in de binnentuin blijven staan.

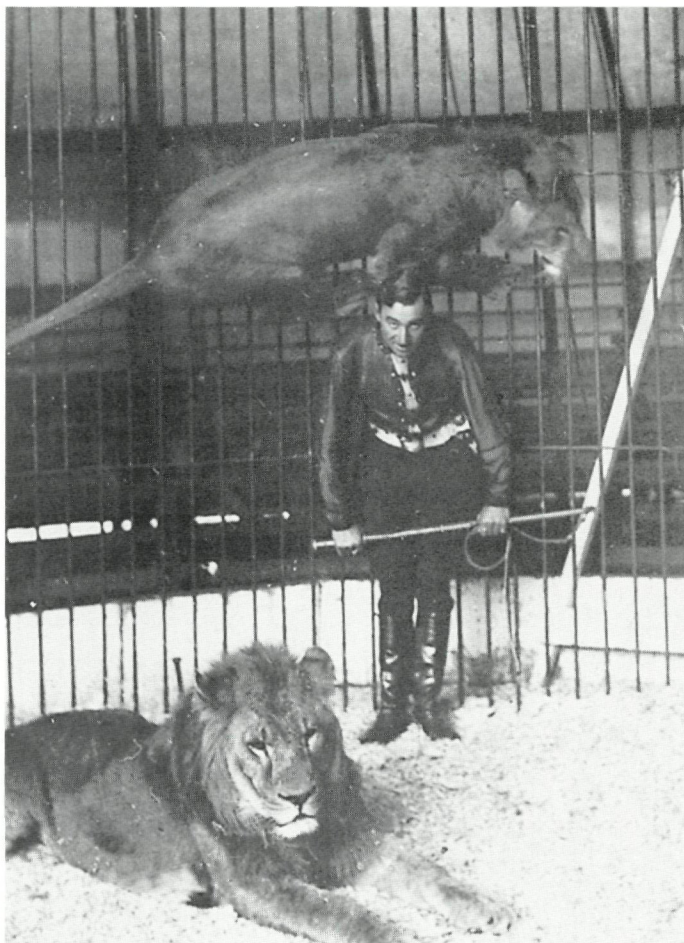
De Vleeschhouwerij: een Rijksmonument

In 1991 werd de Vleeschhouwerij opgenomen in de 'Indicatieve lijst voor Helmondse Monumenten' en in 2001 werd het een rijksmonument. De Vleeschhouwerij is begin 1997 door de gemeente

Helmond aangekocht. Van 1996 tot 2001 beheerde de stichting Monumenten Werkgroep Helmond het pand. Vanaf de binnenvlaats werd op zaterdagen naar carillonconcerten van de beiaardier van de Lambertuskerk geluisterd.

De uitwerking van de restauratieplannen

Om een veelzijdige bestemming van het pand mogelijk te maken zijn alle aanwezige binnenmuren

Carel Stevens als leeuwentemmer, circa 1935. Fotograaf onbekend. (Collectie HIC Helmond)

op de begane grond verwijderd. Diverse andere delen werden in authentieke staat gehandhaafd. Zoals bijvoorbeeld de buitenmuren van het hoofdgebouw, de aanbouw en de Jugendstil winkelpui. Vrijgekomen eiken balken, bakstenen en dakpannen zijn zoveel mogelijk hergebruikt. Enkele karakteristieke onderdelen uit het pand, zoals een half rond raam met in het glas gegraveerd

varken en rund in een weiland en een plafondrozet worden bewaard door de stichting Monumenten Werkgroep Helmond.

De restauratie

De zes maanden durende restauratie begon op 13 augustus 2001. Het oude pand moest tussen het weghalen van de binnenmuren en het aanbrengen van de staal-

constructies verstevigd worden. De buitenmuren zijn ter hoogte van de vloer van de eerste verdieping opgespannen door middel van een stijf raamwerk van stalen steigerbuizen, die door de buitenmuren werden gestoken.

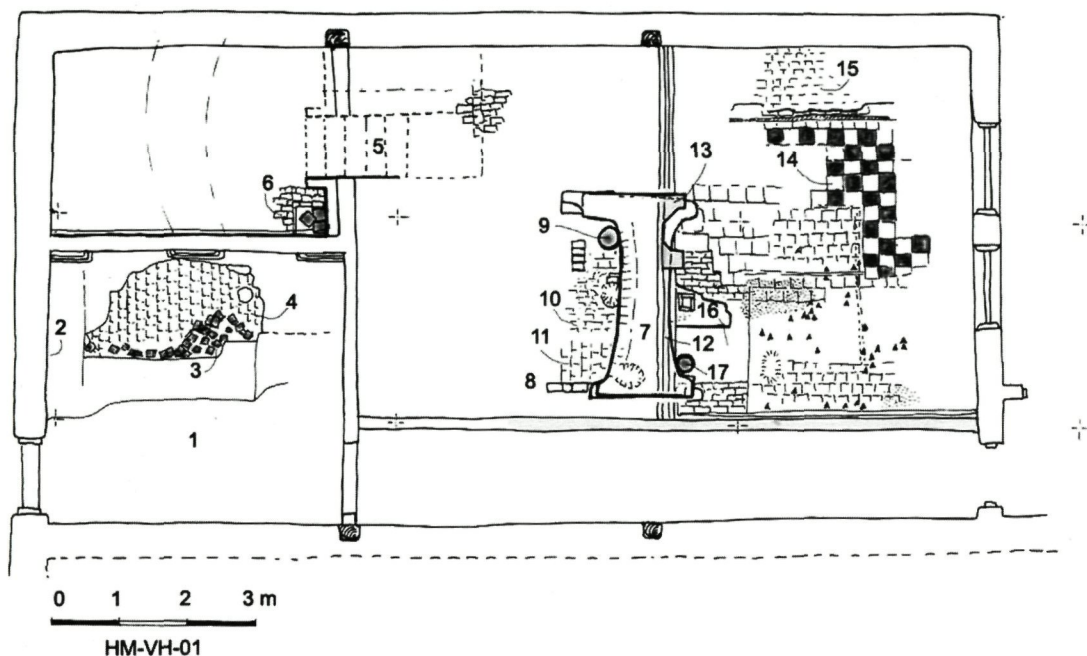
De eeuwenoude eikenhouten balken die gebroken of vermolmd waren zijn met een kunstharsmortel versterkt. Het hoofdgebouw is verstevigd met twee stalen portaalconstructies die de vloeren op de eerste verdieping en de dakconstructie dragen.

De stijlen van de gebinten liepen oorspronkelijk door tot de begane grond. Twee stijlen waren wegens verrotting reeds lang geleden door metselwerk vervangen. Hetzelfde is gebeurd met een derde stijl tijdens de restauratie. De vierde stijl is thans nog te zien. De kozijnen en het raamhout zijn alle nauwkeurig onderzocht en gemeten. Ze zijn zoveel mogelijk behouden en waar nodig gerepareerd. Waar dat niet mogelijk was is nieuw materiaal toegepast. De vloer van natuurstenen tegels in de vroegere gang is gehandhaafd.

Aanvankelijk zag men op tegen de restauratie van de kap. Na verwijdering van de dakpannen bleek dat de dekbalkjukken, de gordingen en de sporen nog sterk genoeg waren en heel goed gebruikt konden worden. Op de kap werd een nieuw dakbeschoot van planken aangebracht en een isolatiepakket. Vervolgens werden de authentieke dakpannen teruggelegd op de kap.

De Vleeschhouwerij in 1978. Fotograaf onbekend. (Collectie HIC Helmond)

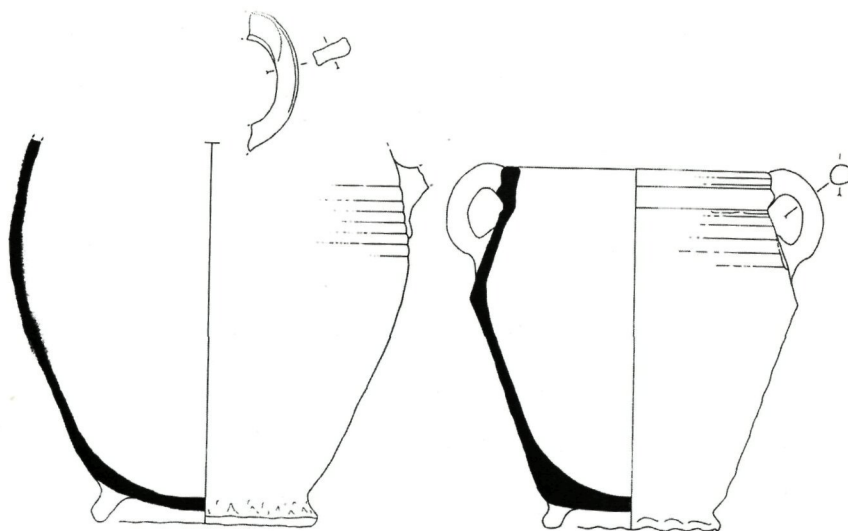

Overzichtsplattegrond van het tweede vlak van de opgraving in het pand van de Vleeschhouwerij.

Opgravingen onder de vloeren van de Vleeschhouwerij

Op verzoek van de stichting Monumenten Werkgroep Helmond is tijdens de restauratie, van 25 september tot 5 oktober 2001, een archeologisch bodemonderzoek uitgevoerd. De tussenmuren en een groot gedeelte van de vloer in het pand waren al verwijderd. Onder de gebinten in het hoofdgebouw werden twee sleuven gegraven. Hierin zouden de stalen constructies die het pand ondersteunen worden geplaatst. Deze plaatsen werden nauwkeurig gedocumenteerd. Verder zijn twee kleine proefsleuven gegraven in de lengterichting van het hoofdgebouw. In deze sleuven werden verschillende op elkaar liggende vloeren aangetroffen, zowel in de voor-

De linkse aspot was ingegraven bij de haardplaats in de middenkamer, door de lemen vloer en bakstenen vloer (16e eeuw). De rechtse aspot zat in de haardplaats in de achterkamer (16e eeuw)

Vloer in de achterkamer, daterend uit de achttiende of negentiende eeuw.

als achterkamer. Andere delen van de vloeren in het pand zijn onaangetast gebleven en worden als 'bodemarchief' onder de huidige vloer behouden. Door de twee eikenhouten gebinten wordt het hoofdgebouw in drie vertrekken verdeeld. Deze worden verder de 'voorkamer', de 'middenkamer' en de 'achterkamer' genoemd.

Akker van vóór het jaar 1400 na Chr.

De onderste lemen vloer lag op een oude akkerlaag. De spitsoren van de ontginning waren nog herkenbaar in het grijze 'loodzand'. In de oude akkerlaag zijn diverse scherven van aardewerk uit de dertiende en veertiende eeuw aangetroffen.

Een oude voorganger van het pand

In de onderste lemen vloer werden een paalkuil en een vuurplaats

aangetroffen. Zowel de vloer, de paalkuil als de vuurplaats werden doorsneden door de insteek van de kelder. Deze zijn dus van een vroeger gebouw. In de lemen vloer was een verkleuring zichtbaar in de vorm van een cirkel met daarop een plateau van bakstenen. De bakstenen waren intensief verbrand. Bovendien lag hier veel houtskool. Blijkbaar was dit vroeger een open vuurplaats midden in het huis.

De voorkamer en kelder

Het vertrek aan de straatzijde bestond vanaf de zestiende eeuw uit drie ruimten: bij binnenkomst aan de zuidzijde een gelijkvloerse kleine winkel of werkplaats en aan de noordzijde een kelder met daarboven een opkamer.

In het winkelgedeelte zijn verschillende vloeren aangetroffen van plavuizen en leem, tot een

diepte van circa 90 cm onder de huidige vloer. De vloeren zijn tussen de zestiende eeuw en de twintigste eeuw over elkaar gelegd, zodat de oude vloeren bewaard zijn gebleven.

De kelder ligt in de koele noordwest hoek van het gebouw ongeveer 150 cm onder het huidige maaiveld. Een bakstenen gemetselde trap gaf vanuit de middenkamer toegang tot de kelder. De keldermuren zijn van binnenuit opgemetseld. Aan de binnenzijde van de kelder was de aanzet voor een tongewelf zichtbaar. De muren waren bepleisterd met een witte kalklaag. De vloer bestond uit bakstenen.

De middenkamer en achterkamer

In de middenkamer werd aan de oostzijde een grote haard aangetroffen. Vloer en haard dateren uit het begin van de zeventiende eeuw. De haard bestond uit een bakstenen constructie met gebogen achterwand en twee naar voren stekende 'haardwangen'. De haardwangen zijn later nog eens verlengd met een muurtje.

Voor de haardplaats lag een bakstenen vloer met daarop nog een ruim 10 cm dikke laag van verbrande resten, houtskool en zand. De bakstenen waren door de hitte zwart geblakerd en gebroken. Over deze bakstenen vloer is later weer een lemen vloer aangebracht. Hierin waren weer afdrukken zichtbaar van plavuizen (ca 14x14 cm) die in halfverspringende rijen waren gelegd.

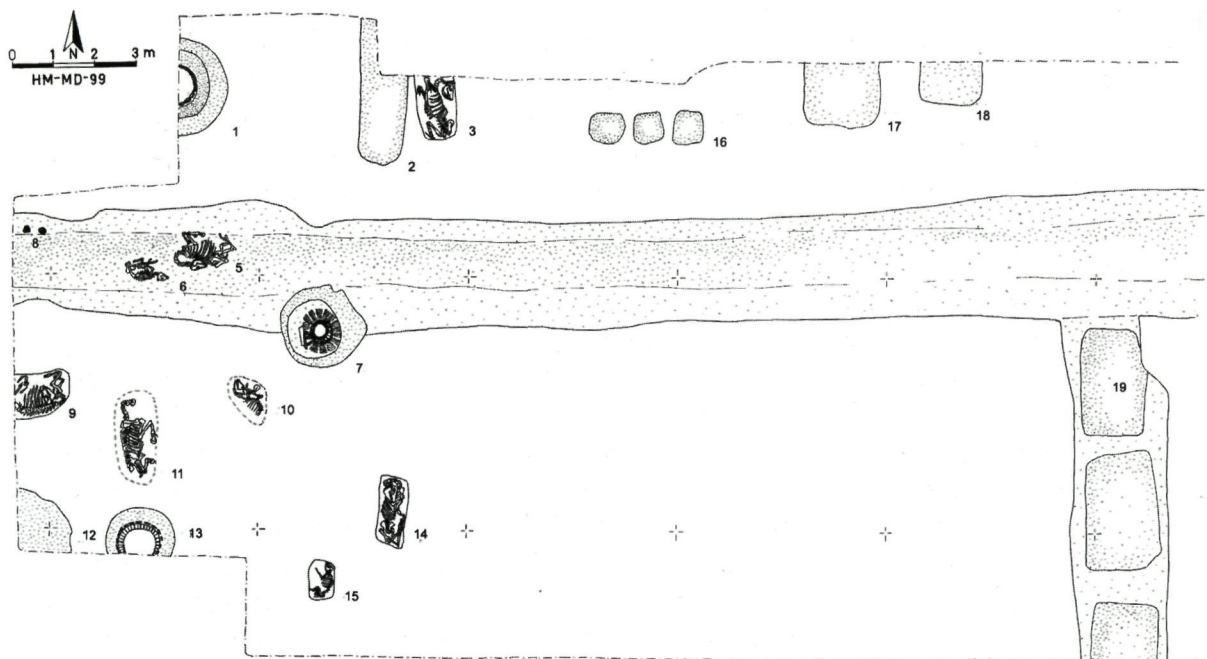
Achter in deze haard werd een koperen munt uit eind zestiende eeuw gevonden. Mogelijk is deze munt destijds als 'bouwoffer' bij de haard ingemetseld. In de linkerhoek van de haard bevond zich een ingegraven aspot. Deze aspot dateert uit de zestiende eeuw.

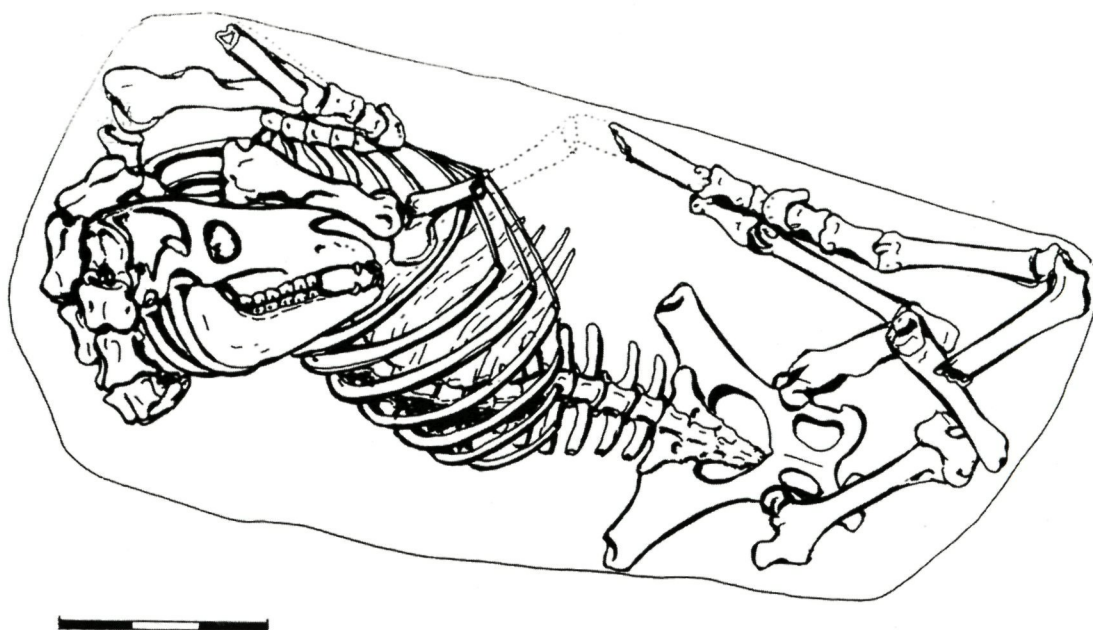
In de achterkamer bevond zich de gespiegelde vorm van de haardplaats uit de middenkamer. Ook hier werd in de linkerhoek van de haard een aspot aangetroffen. Hij was aan de binnenzijde zwart geblakerd en duidelijk gebruikt om hete as uit de haard in te doen. De schouw was aan de binnenzijde bepleisterd met witte kalkmortel. De dubbele haard ging op de eerste verdieping over in een gemetselde schoorsteen,

De opgravingen op het achtererf op 13 november 1999, tijdens een archeologiecursus van de Brabantse Regionale Geschiedbeoefening.

Plattegrond van de opgravingen op het achtererf.

Paard, op het achtererf begraven tussen 1450 en 1500.

die door het dak ging, westelijk van het tweede gebint. Hiervoor was een 'hulpspantje' aangebracht bij de nok van het dak. De schouw is zelfs nog door de laatste bewoners gebruikt.

In deze kamer kwam een fraaie plavuizen vloer te voorschijn. De grijze en rode achttiende-eeuwse plavuizen (ca 18x18x2,5 cm) lagen in een dambordpatroon. Sommige plavuizen waren nog slechts 1 cm dik. Ook waren diverse reparaties zichtbaar in de vloer. Na het weghalen van de plavuizen kwam weer een rode tegelvloer te voorschijn. Weer daaronder werd een vloer van bakstenen aangetroffen.

Opgravingen op het achtererf

De achtererven van de panden aan de Kerkstraat 48 en 50-52 zijn kort na het slopen van de bijgebouwen in 1999 archeologisch onderzocht. Op ongeveer anderhalve meter onder het maaiveld kwamen veel archeologische sporen tevoorschijn, te dateren tussen circa 1250 en 1950. De vroegste sporen zijn zogenaamde 'zwarte gaten'. Vermoedelijk hebben de zwarte gaten een functie gehad bij de allereerste ontginningen in de stad. Deze diepe, meest rechthoekige kuilen zijn gegraven in de dertiende of begin veertiende eeuw. De vulling van deze kuilen bestond uit donkerbruine tot zwarte humeuze

of veenachtige grond. Bovenin lag het uit de kuil afkomstige zand. In één van de kuilen lagen restanten van leren schoenen. Door het ontbreken van aardewerk is de datering moeilijk, maar één zwarte kuil wordt al in de tweede helft van de veertiende eeuw doorsneden door een diepe sloot die de percelen Kerkstraat 48 en 50-52 voor ongeveer anderhalve eeuw, tot omstreeks 1550, zal scheiden.

Aan de zijde van Foederer was die sloot gedeeltelijk voorzien van een beschoeiing die bestond uit aangepunte eikenhouten palen. Mogelijk lag hier een bruggetje over de sloot. De sloot is al in de loop van de vijftiende eeuw opgevuld geraakt met grond en huisafval, zoals gebroken aardewerk en

steengoed, dierenbotten en veel snijafval van leerbewerking. In de bovenste vulling werden de volledige skeletten van een paard en een kalfje aangetroffen. Op grond van de ligging in de sloot kunnen deze begravingen gedateerd worden tussen 1450 en 1500.

Elders op het perceel zijn in de vijftiende eeuw de kadavers begraven van nog twee paarden

en twee volwassen runderen. Eén van de koeien was drachtig, de botjes van de foetus werden bij het bekken tegen de lendenwervels teruggevonden. Op het erf werden ook nog de skeletten van een pasgeboren runderkalfje en een varken aangetroffen.

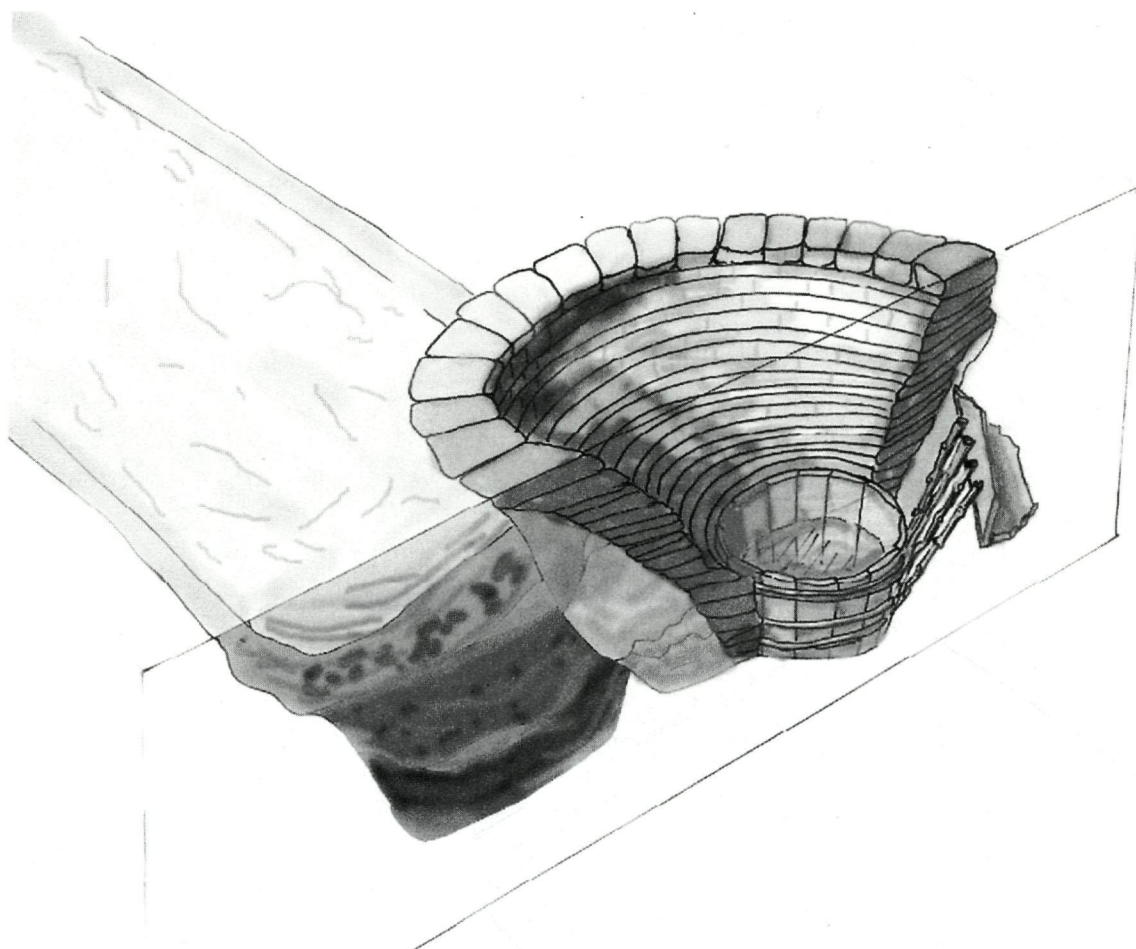
Waterputten en afvalkuil

Op het erf van Kerkstraat 50-52 werd een ingegraven wijnvat gevonden. Het versleten vat werd

uiteindelijk als waterput gebruikt. Dankzij de aangetroffen scherven is deze 'tonput' te dateren tussen 1400-1450. Ook achter perceel 48 is een waterput uitgegraven. Twee planken vormden een afstapje naar de put aan de zijde van de woning. Deze waterput is omstreeks 1500 uitgegraven en in de zestiende eeuw gebruikt.

In de zuidwestelijke hoek van de opgravingsput werd een afvalkuil

Waterput gemaakt van een halve ton met daar tegenaan gestapelde plaggen. Een houtconstructie van takken en planken is vermoedelijk het afstapje naar de put geweest. De put is omstreeks 1500 gegraven half door een gedempte oude sloot (ca 13e - 15e eeuw) die de percelen Kerkstraat 48 en 50 scheidde.

uit de tweede helft van de zestiende eeuw aangetroffen. Hierin lagen veel resten van potten van roodbakkend aardewerk en van steengoed kannen.

Tot slot

In dit artikel werd de rijke geschiedenis van de Vleeschhouwerij, een laatmiddeleeuws pand aan de Kerkstraat 48 te Helmond, beschreven. In deze typische stadswoning hebben eeuwenlang ambachtslieden gewerkt en gewoond. Veel aandacht is geschonken aan het archeologisch

onderzoek onder de vloeren van het pand en op het achtererf. Maar ook de bouwhistorie van het pand, de bewoners, het gebruik van het pand als winkel en bedrijfsruimte en de onlangs uitgevoerde restauratie van het pand kwamen aan bod. In een onlangs verschenen boekje over de Vleeschhouwerij komen deze onderwerpen uitvoeriger aan bod.

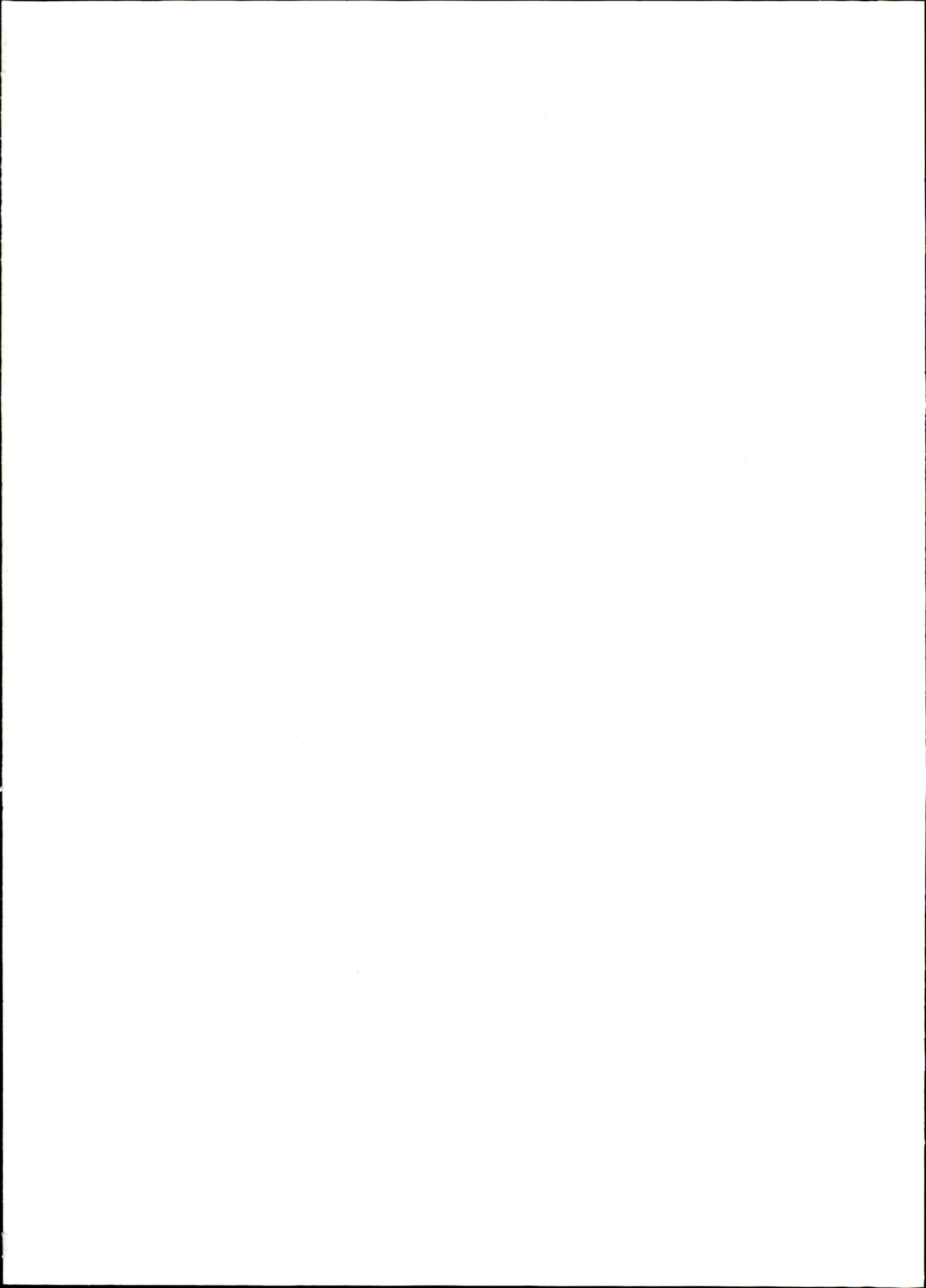
Afbeeldingen in dit artikel zijn, tenzij anders vermeld, afkomstig van:

- Afdeling Archeologie Gemeente Eindhoven en Helmond

- Gemeente Archief Helmond
- Stichting Monumentenwerkgroep Helmond
- Architectuur BNA, Waalre
- Eindhovens Dagblad
- Ruud Balk

Noot

- 1 Theo de Jong is werkzaam bij de afdeling archeologie van de gemeenten Eindhoven en Helmond, Jan Jansen bij architectuur BNA te Waalre en Sanne Vonk bij de archiefdienst van de gemeente Helmond.

DE NIEUWE WILLEM
 DE OUDEN WILLEM
 DE NIEUWE KANAL

Duizendons

Wald

Binden

Kouvelt

Bloomvelden

DE OUDEN WILLEM

DE NIEUWE WILLEM

DE NIEUWE KANAL

DE NIEUWE WILLEM

DE OUDEN WILLEM